

2018

О.В. Заболотний
В.В. Заболотний

УКРАЇНСЬКА МОВА

У КРАЇНСЬКА МОВА

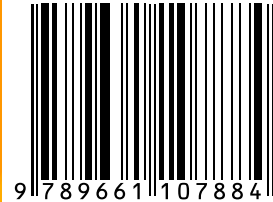
Рівень стандарту

10

О.В. Заболотний
В.В. Заболотний

ISBN 978-966-11-0788-4

9 789661 107884

О.В. Заболотний
В.В. Заболотний

У КРАЇНСЬКА МОВА

(рівень стандарту)

Підручник для **10** класу
закладів загальної середньої освіти

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України*

Київ
«Генеза»
2018

УДК 811.161.2(075.3)

З-12

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України від 31.05.2018 № 551)*

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

- завдання дослідницького характеру;
- завдання підвищеної складності;
- завдання з розвитку мовлення.

Заболотний О.В.

З-12 Українська мова: (рівень стандарту) : підруч. для 10-го кл. закл. заг. серед. освіти / О.В. Заболотний, В.В. Заболотний. – Київ : Генеза, 2018. — 192 с.

ISBN 978-966-11-0788-4.

Підручник укладено відповідно до чинної навчальної Програми з української мови для старших класів. У ньому впроваджено спільні для всіх шкільних предметів наскрізні змістові лінії: «Екологічна безпека і сталий розвиток», «Громадянська відповідальність», «Здоров'я і безпека», «Підприємливість і фінансова грамотність».

Видання спрямоване на поглиблення, повторення й систематизацію отриманих раніше знань, зокрема орфоепічних, морфологічних, синтаксичних, правописних норм української літературної мови.

УДК 811.161.2(075.3)

ISBN 978-966-11-0788-4

© Заболотний О.В.,
Заболотний В.В., 2018
© Видавництво «Генеза»,
оригінал-макет, 2018

Шановні десятикласники і десятикласниці!

Розвиток й освіта жодній людині не можуть бути подаровані. Охочі долучитися до них мають досягнути цього власною діяльністю, власними силами. Ми готові допомогти вам і запросити до співпраці на сторінках цього підручника. Вивчення рідної мови, удосконалення мовленнєвих умінь і навичок тісно пов'язане із засвоєнням інформації з інших галузей знань. Цей процес має бути всеохопним, масштабним і оптимальним. Це, своєю чергою, передбачає розширення нашого світогляду й установаження зв'язків між історією та сучасністю, минулим і майбутнім.

У цьому підручнику поєдналися традиції та новації, багаторічний досвід і сучасність. Тут упроваджено спільні для всіх шкільних предметів наскрізні змістові лінії: «Екологічна безпека і сталий розвиток», «Громадянська відповідальність», «Здоров'я і безпека», «Підприємливість і фінансова грамотність».

Мандруючи сторінками підручника, ви матимете змогу опанувати основи риторики, а також поглиблено повторити й систематизувати отримані раніше знання, зокрема сягнути вершин лексичних, орфоепічних, морфологічних, орфографічних норм української літературної мови. Навчіться доцільно використовувати мовні засоби в різних життєвих ситуаціях, зробіть своє мовлення більш унормованим, точним, багатим, виразним. Ще отримаєте задоволення від самостійного дослідження мовних явищ, виконання проєктів, створення власних висловлень, ознайомлення з матеріалами рубрики «*Культура мовлення*». На вас чекають оригінальні завдання «*Ситуація*», «*Попрацюйте в парах*», «*Два – чотири – усі разом*», «*Коло думок*», «*Поспілкуйтеся*». Поради щодо виконання таких вправ наведено в додатках.

І пам'ятаймо, що знання **МОВИ** – одна з передумов **УСПІХУ**.

Тож бажаємо вам високих результатів, цікавих планів, самостійних пошуків і відкриттів.

Автори

ВСТУП

§1. ЛЕКСИКОГРАФІЯ. СУЧАСНІ ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

З історії українського словникарства, про новітні словники та про те, чому працю лексикографів порівнюють із подвигом Геракла

ПРИГАДАЙМО. Що в перекладі з грецької означає *lexikos* і *grapho*? Які словники ви маєте в домашній бібліотеці чи в електронному форматі на персональному комп'ютері, планшеті?

1. Прочитайте висловлення. Поясніть, як ви розумієте кожне з них. Розкрийте їхню образність. Яке з висловлень вам сподобалося найбільше?

Словники – це музеї слів, у них місце і для старого, і для нового слова знайдеться.

С. Пушкін

Словник – це все-світ, розташований в алфавітному порядку.

А. Франс

Тільки Бог може укласти досконалий словник.

П. Буаст

Подвиг лексикографа йде слідом за подвигом Геракла...

С. Караман

Лексикографія

Лексикографія (від грец. *lexikos* – словниковий, *grapho* – пишу) – розділ мовознавства, що вивчає теоретичні питання укладання словників та забезпечує збирання, упорядкування й опис лексичного матеріалу.

Лексикографічні джерела

Поняття **лексикографічні джерела** об'єднує лінгвістичні та енциклопедичні словники, енциклопедії, довідники (у тому числі на електронних носіях).

Функції

Функції лексикографічних джерел

Інформативна
(прилучають до знань)

Нормативна
(допомагають оволодіти мовними нормами)

Словник

Словник – це лексикографічно опрацьовані слова, які впорядковано в алфавітному чи тематичному порядку. У словниках узагальнено життєвий досвід багатьох поколінь, зафіксовано й систематизовано накопичені людством знання з різних галузей.

Пам'ятки лексикографії

Перші словники – лексикони – з'явилися у східних слов'ян у XIII столітті. Видатними пам'ятками української лексикографії є такі видання:

- ✓ «Лексис з тлумаченням слов'янських слів на просту мову» невідомого автора (лишився в рукописі; містив **896 слів**; був підшитий до Острозької біблії, яка вийшла 1581 р.);
- ✓ «Лексисъ» Лаврентія Зизанія (перший друкований словник української мови, виданий у Вільні 1596 р., містив **1061 слово**);
- ✓ «Лексиконъ славеноросскій и имень тлькованіе» Памви Беринди (виданий у Києві 1627 р., містив близько **7000 слів**);
- ✓ «Словарь української мови» у чотирьох томах за редакцією Бориса Грінченка (перший ґрунтовний словник української мови, виданий у Києві в 1907–1909 рр.).

*Прочитав
словник Грінченка і ледве
не танцював на радощах –
так багато відкрив мені
цей блискучий твір
(Т. Плотюкник).*

2. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. I. Яку роль у нашому житті відіграють словники? Чи варто відмовлятися від їхніх паперових версій? Чи дійсно, на вашу думку, через декілька років лексикографічні джерела будуть лише в електронному форматі?

II. Розкажіть, які переваги для користувачів мають довідкові видання на електронних носіях порівняно з паперовими.

11-томний
словник

Сучасна лексикографія є цілою індустрією, яка, задовольняючи потребу в найрізноманітніших видах інформації про слово, активно використовує можливості сучасної комп'ютерної техніки.

Найпопулярнішим в українській лексикографії щодо тлумачення слів поки що залишається «Словник української мови» в одинадцяти томах, виданий у 1970–1980 роках. Реєстр словника містить понад **134 тис. слів**. Цей словник має онлайн-версію – <http://sum.in.ua/>.

«Словники
України»

Першим електронним словником української мови є «Інтегрована лексикографічна система «Словники України»», яка об'єднує п'ять словників, зокрема орфографічний, орфоепічний, синонімічний, антонімічний, фразеологічний. Система містить близько **152 тисяч слів**, а також 3 млн похідних словоформ. Випущено диск «Словники України». Це джерело доступне онлайн: <http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/>.

Вікісловник

Вікісловник – це багатомовний словник для вільного наповнення, україномовний розділ проекту Wiktionary. Тут зібрано тлумачення й переклади слів, висловів. Вікісловник налічує понад 36000 словникових статей, і будь-хто може збільшити це число, написавши нову статтю. Усі статті в цьому словнику пишуть українською мовою.

«Вікіпедія»

У 2001 році було засновано найбільшу інтернет-енциклопедію «Вікіпедію». Вона налічує 26 мільйонів статей, над якими працює близько 100 тисяч авторів-добровольців у всьому світі. Версії сайту існують більш ніж 260 мовами світу. Щомісяця на сайт заходить понад 400 мільйонів відвідувачів. «Вікіпедія», за словами засновників, буде завжди мати некомерційний характер.

два – чотири – усі разом

3. Зіставте подані тлумачення слів *бізнес*, *бізнесмен*, узяті з різних лексикографічних джерел. Поміркуйте, які із цих тлумачень виписано зі «Словника української мови» в 11-ти томах (1970–1980), а які – зі «Словника української мови» у 20-ти томах (2010–2017). Відповідь обґрунтуйте.

Бізнес... розм. Комерційна, біржова або підприємницька діяльність як джерело наживи...

Бізнесмен... Великий ділок, комерсант, підприємець...

Бізнес... 1. Підприємницька діяльність, спрямована на отримання прибутку... 2. збірн. Бізнесмени, підприємці... *Зробити бізнес...*

Бізнесмен... Людина, яка займається комерційною діяльністю, бізнесом; підприємець...

попрацюйте в парах

4. Кожному (кожній) пропонується відшукати в різних довідкових виданнях інформацію про мови, якими користується найбільша кількість носіїв, і скласти рейтинг найпоширеніших мов світу, зазначивши кількість людей, які розмовляють тією чи тією мовою.

Порівняйте знайдену інформацію та складені рейтинги. Висловіть припущення про достовірність наявної інформації, спільно виявіть суперечливі місця й прогалини.

5. 1. Прочитайте повідомлення. Яке лексикографічне питання порушено в ньому?

Слово «твіт» потрапило до словника

Слово «*твіт*» (англ. *Tweet* – щебетати, цвірінкати), яке зараз уживають для означення «повідомлення у *Twitter*», включено до «Великого оксфордського словника».

І хоча поняття «*tweet*» більше стосується пташок, тепер воно має й додаткове, офіційне, значення, яке з'явилося у новому виданні словника.

Додавання «*твіту*» до зазначеного джерела є порушенням правил, адже нове слово, аби потрапити на сторінки «Великого оксфордського словника», має бути у вжитку протягом десяти років.

Через шалену популярність мережі Twitter редактори видання були змушені порушити власні правила.

II. Знайдіть, користуючися різними ресурсами мережі Інтернет, інформаційні повідомлення про розвиток лексикографії, укладання словників, випуск енциклопедій. Розкажіть однокласникам про те, що ви дізналися.

ситуація

6. Уявіть, що ви берете участь у дискусії щодо стану розвитку сучасного вітчизняного книговидавництва, читацької активності українців.

Одна група учасників твердить, що українська книжка перебуває в стані занепаду. Використавши довідкові медіаресурси, знайдіть інформаційні матеріали, які доводили б протилежне. Систематизуйте зібрану інформацію й підготуйте коротке повідомлення. Ви можете скористатися наведеними нижче початками речень.

- ✓ Я впевнений (впевнена), що українська книжка...
- ✓ В Україні останнім часом проведено багато форумів книговидавців, наприклад...
- ✓ На книжкових ярмарках, виставках презентовано нові україномовні довідники, енциклопедії, зокрема...
- ✓ За декілька останніх років в Україні вийшли друком нові словники, як-от...
- ✓ Українські видавці на своїх сайтах пропонують різноманітну довідкову літературу, а саме...

Для вас, допитливі

Електронні джерела інформації

- ✓ Mova.info [Електронний ресурс]: лінгвістичний портал. – Режим доступу: <http://www.mova.info/>
- ✓ Відкритий словник виправлень суржиків [Електронний ресурс] / Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка // Mova.info. – Режим доступу: <http://www.mova.info/Page3.aspx?l1=191>
- ✓ Словник УКРЛІТ.ORG [Електронний ресурс]: публічний електронний словник української мови // Публічна електронна бібліотека української художньої літератури. – Режим доступу: <http://ukrlit.org/slovnuk>
- ✓ Словники України on-line [Електронний ресурс]: український лінгвістичний портал. – Режим доступу: <http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/>
- ✓ Український правопис [Електронний ресурс]: інформаційно-пошукова система / Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка // Mova.info. – Режим доступу: <http://pravopys.kiev.ua/>

§2. ОСНОВНІ ТИПИ СЛОВНИКІВ

Про енциклопедичні й лінгвістичні словники та про основні принципи їх укладання

7. Прочитайте завдання. Які словники допоможуть вам їх виконати? Виконайте декілька поданих завдань (на вибір). За потреби скористайтеся відповідними словниками.

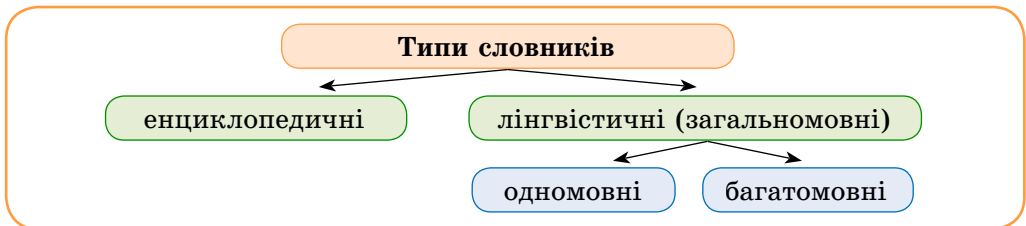
1. Доберіть щонайменше чотири слова, якими можна назвати лінію зіткнення неба із землею.

2. Вимовте уголос правильно слова: *чорнозем, солодоці, ринковий, легкий, курятина*.

3. Назвіть дії, які будуть протилежними

до *міліти, форсувати, працювати, шити, аргументувати*.

4. З'ясуйте, що означають імена Олександр, Олег, Софія.

Енциклопедичні

Енциклопедичні словники описують світ; містять відомості про знаменитих (інколи й одіозних) осіб, про країни й міста, про визначні історичні події; пояснюють терміни, факти, явища, поняття з найрізноманітніших галузей життя – науки, економіки, мистецтва, політики, релігії, права тощо. **Наприклад:** «Соціологія: Короткий енциклопедичний словник», «Філософський словник», «Словник-довідник з екології», «Українська мова. Енциклопедія» та ін.

Термінологічні

Різновидом енциклопедичних є **термінологічні словники**, у яких зібрано терміни, уживані в певній галузі знань, подано тлумачення їхнього значення з указівкою на походження. **Наприклад:** «Словник термінів ринкової економіки», «Короткий словник філософських термінів», «Словник лінгвістичних термінів», «Словник медичних термінів» та ін.

Лінгвістичні

Лінгвістичні (загальномовні) словники пояснюють слова як лексичні одиниці (значення, походження, написання, вимову, граматичні й стилістичні ознаки тощо).

Багатомовні

Багатомовні (частіше – двомовні) лінгвістичні словники – це перекладні словники, у яких слово в його різних значеннях перекладається відповідниками з іншої мови. **Наприклад:** «Німецько-українсько-російський словник», «Англо-український словник».

Види одномовних лінгвістичних словників

КОЛО ДУМОК

8. I. Поміркуйте, чому для пояснення слів першого рядка ми можемо скористатися енциклопедичними словниками, а для пояснення слів другого – не можемо.

- ✓ Україна, Чумацький Шлях, кардіограма, обертг.
- ✓ Лишенько, нашого, невже, немовбито.

II. Поміркуйте, які словники (енциклопедичні чи лінгвістичні) пояснюють усі типи слів, їхні граматичні та стилістичні ознаки, особливості функціонування.

9. Прочитайте зразки словникових статей. З'ясуйте, з якого виду словника взято кожну статтю. Обґрунтуйте свою думку.

РОЗМОВЛЯТИ, яю, яеш. 1. Усно обмінюватися думками, вести розмову, бесіду з ким-небудь. // Передавати свої думки, почуття за допомогою міміки, жестів. // Підтримувати стосунки, спілкуватися з ким-небудь. 2. Мати здатність, уміти говорити, висловлювати свої думки, почуття. 3. Говорити, володіти якою-небудь мовою.

РОЗМОВЛЯТИ – балакати, говорити, вести розмову, перекидатися словами, лясати точити, теревені правити, спілкуватися.

РОЗМОВЛЯТИ – мовчати, ні пари з вуст.

СЛОВО – від праслов'янського *slovos* (словос) – те, що можна почути, вимовити.

ГОВІРКІЙ // **ГОВІРКОВИЙ**

Говіркій, а, е. Охочий до розмов, балакучий.

Говірковий, а, е. Який стосується говірки як різновиду загальнонародної мови, поширеного на невеликій території, діалекту.

ТЕРЕВЕНІ – теревені правити (вести) – говорити нісенітницю, нічого не роблячи.

ПЛІТКА

Плітка¹ – пересуди, чутки, неправдива інформація про когось або щось: *поширювати плітки.*

Плітка² – невелика прісноводна риба, що належить до ряду коропоподібних: *у сак попалася плітка.*

попрацюйте в парах

10. I. Розподіліть між собою групи фразеологізмів. Скориставшись словниками, поясніть одне одному значення фразеологізмів своєї групи.

ВІТЕР

- вітер у кишені гуде (гуляє)
- звідки вітер віє
- пустити за вітром
- шукати вітра в полі
- як вітром здуло

ВОВК

- вовком дивитися
- голодний як вовк
- за вовка промовка
- морський вовк
- не бачити смаленого вовка

II. Доберіть фразеологізми зі словами *розум, камінь, вода.*

11. I. З'ясуйте за етимологічним, термінологічним словниками або за словником іншомовних слів значення поданих іменників. Розкажіть про принципи укладання й особливості будови словникових статей у цих словниках.

Мегафон, моціон, плеяда, бестселер, гідрант, тандем.

II. Складіть і запишіть речення з трьома словами (на вибір).

III. Поясніть значення та походження вислову *працювати в тандемі.*

12. Запишіть слова кожного рядка за алфавітом. Скориставшись відповідними словниками, поясніть лексичні значення слів третього рядка та позначте наголоси в словах четвертого.

1. Бобслей, батерфляй, ватерполо, бодібілдинг, боулінг, велобол.

2. Марокко, Філадельфія, Нідерланди, Швейцарія, Норвегія, Філіппіни.

3. Ефективний, кипарис, перлина, збудований, кисень, збіжжя, пролісок.

4. Пуловер, жалюзі, каталог, міліметр, експерт, граблі, камбала.

13. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Укладання словників завжди вважали важливим загальнокультурним завданням. Кожна людина, яка дбає про свій розвиток, повинна читати словники. Максим Рильський писав:

Не бійтесь заглядати у словник:
 Це пишний яр, а не сумне провалля;
 Збирайте, як розумний садівник,
 Достиглий овоч у Грінченка й Даля.

Поясніть, як ви розумієте мудру пораду поета. Чому він вважає словники пишним яром? Які плоди кожен може там зібрати для себе?

14. I. Складіть (не користуючись словником) словникові статті до одного з поданих слів для таких типів словників: 1) тлумачного словника, 2) словника фразеологізмів, 3) словника синонімів. Чим різнитимуться словникові статті в кожному із цих словників?

вогонь, дороба, земля

II. Скориставшись відповідними словниками, відредагуйте свої словникові статті. Поясніть, які помилки ви допустили, тлумачачи слово, добираючи до нього синоніми чи записуючи з ним фразеологізми.

15. I. Заповніть вільні місця в реченнях поданими словами й запишіть. Ви можете використати кожне слово лише один раз. Зверніться за допомогою до паперових чи електронних версій тлумачних словників або словників паронімів.

1. Документи отримали _____ квартири.
На цій землі здавна жили _____ життя.

власники,
володарі

2. У день голосування працює _____ комісія.
Вакантною залишилася _____ посада.

виборна,
виборча

3. Додаток до наказу має вагоме _____
навантаження.
Потрібно намагатися вести _____ життя.

змістове,
змістове

II. Поясніть усно різницю в значеннях паронімів *співак – співець*, *показник – покажчик*. Складіть і запишіть речення з кожним словом.

16. I. Прочитайте текст. Чи згодні ви з висловленням Джима Рона? Обґрунтуйте свою думку.

УМІННЯ

МАРКЕТИНГ

За висловленням відомого психолога, філософа у сфері бізнесу Джима Рона, успіх складається на 20 % із вашого досвіду й кваліфікації та на 80 % – із вибраної вами стратегії дій.

Успіх маркетингової діяльності значною мірою залежить від працівників **маркетингових** служб, які безпосередньо контактують з покупцями. Якими ж якостями мають бути наділені ці працівники? Маркетологи виділяють такі: цілеспрямованість,

енергійність, наполегливість, розвинений інтелект, доброзичливість, уміння спілкуватися з людьми, здатність перейматися почуттями клієнтів, **коректність**, уміння одягатися відповідно до обставин...

Що ж хочуть покупці від продавців, а разом з ними й від виробників? По-перше, придбання якісного товару за прийнятними цінами, виробу модного, надійного, довговічного, зручного в користуванні, безпечного, з гарним **дизайном** і упаковкою. По-друге, **компетентності**, уважного і ввічливого ставлення до себе під час вибору товару. По-третє, мати можливість повернути **бракований** виріб з мінімальними матеріальними й моральними втратами (*Із журналу*).

II. За допомогою словників запропонуйте тлумачення 2–3 виділених у тексті слів (на вибір) різними способами. Ви можете скористатися поданою нижче пам'яткою.

Способи тлумачення лексичного значення слова

- ✓ дати розгорнуте пояснення
- ✓ розкрити походження
- ✓ дібрати переклад з іншої мови
- ✓ дібрати синоніми
- ✓ дібрати антонім
- ✓ показати слово в контексті

17. I. Виконайте завдання одного з варіантів.

А Скориставшись орфографічним словником чи словником наголосів, виберіть 15–20 слів, у наголошуванні яких ви або ваші однокласники найчастіше помиляєтеся. Укладіть словник-мінімум «Складні випадки наголошування». Поділіться цим словником з однокласниками, друзями в соціальних мережах.

Б Перегляньте декілька паперових або електронних публікацій у засобах масової інформації. Виберіть 15–20 слів, лексичного значення яких ви або ваші однокласники не знаєте. Укладіть словник-мінімум «Незнайомі слова». Поділіться цим словником з однокласниками, друзями в соціальних мережах.

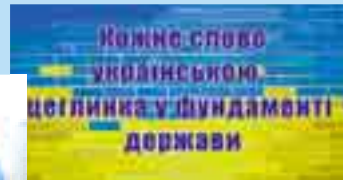
II. Проведіть у класі у вільний від уроків час інтелектуальну гру «Складні випадки наголошування» та «Незнайомі слова» за матеріалами укладених вами й вашими однокласниками словників-мінімумів.

Проект

ФЛЕШМОВ

Для розширення свого світогляду та збагачення словникового запасу проведіть разом із друзями флешмоб «Прикрась життя українською». Умови участі:

- ✓ обрати зі словника одне ваше улюблене слово або малознайоме слово;
- ✓ написати це слово на аркуші паперу (можна надрукувати, оформити);
- ✓ з написаним на папері словом зробити фото або селфі;
- ✓ опублікувати фото або фотоколаж зі словом на своїй сторінці в соціальних мережах;
- ✓ у коментарях подати тлумачення обраного слова;
- ✓ запросити до участі двох друзів, передавши їм естафету.

Розрізняймо

КУБКА І КУБКУ

У спорті *Кубок (Суперкубок)* – це приз (ваза з коштовного матеріалу) і самі змагання, ігри, у яких його виборюють, наприклад: *Динамівці Києва проведуть дві зустрічі з мюнхенською «Баварією» за Суперкубок*. Тлумачні й орфографічні словники української мови чомусь не розмежовують цих двох значень слів *Кубок, Суперкубок* і в родовому відмінку однини подають для них закінчення *-а*. Воно стало єдиним у спортивному вжитку. Проте це суперечить правилів чинного «Українського правопису», згідно з яким іменники, що означають «змагання, ігри», у згаданому відмінку мають закінчення *-у*. Отже, слова *Кубок, Суперкубок* зі значенням «приз» у родовому відмінку однини потрібно вживати із закінченням *-а* (*Футболісти не вибороли Кубка*), а зі значенням «спортивні змагання, ігри» – із закінченням *-у* (*1/8 фіналу Кубку світу з футболу*) (За *К. Городенською*).

Говорімо правильно

вітряний		вітряній		вітровий	
день, ранок, ліс, дорога, погода, небо; юнак, дівчата, юність		двигун, млин, електростанція, віспа		порив, режим, удар, ерозія, сила, крило, скло	
барва	фарба	квиток		білет	
осені, веселки, художні	олійна, зелена, для малювання	військовий, проїзний, театральний		екзаменаційний, банківський, лотерейний	
показник		покажчик		рибний	
продуктивності праці, добробуту, життєвого рівня		зупинок, дорожній, алфавітний, бібліографічний		магазин, промисловість, фарш, паштет, страва	
				риб'ячий	
				хвіст, голова, кістка, жир	

Корисно знати

НАРОД КАЖЕ

Вислів	Значення
веремію закрутити	затіяти колотнечу
вискочити на сухе	уникнути покарання
умивати руки	ухилитися від відповідальності
попасти пальцем у небо	помилитися

МОВНІ НОРМИ

§3. ПОНЯТТЯ НОРМИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

Про те, яке мовлення вважаємо нормативним, а яке – ненормативним, а також про типи норм і культуру мовлення

ПРИГАДАЙМО. Які є розділи мовознавства? Що вивчає кожен з них?

18. А. Порівняйте записи. Які з них ми вважаємо правильними й сприймаємо як зразок?

Шановний Юрію Петровичу!
Аліна старша за Юлю.

Шановний Юрій Петрович!
Аліна старша Юлі.

Б. Уставте усно в речення на місці пропуску числівник *п'ятдесят* так, щоб це відповідало нормам уживання числівників.

Гра зраділа _____ лайкам, які за годину зібрала її квітова композиція.

В. Поміркуйте, що означають поняття «мовна норма» і «нормативне мовлення».

Норми мови

Мовна норма – це сукупність мовних засобів, що вважаються **правильними** і сприймаються носіями мови **як зразок** суспільного спілкування в певний період розвитку мови й суспільства.
Мовні норми зафіксовано в правописі, словниках тощо.

Нормативне мовлення

Мовлення, яке відповідає мовним нормам, називають **нормативним**, а в якому є порушення, – **ненормативним**.
Порушення літературної мовної норми спричиняються, наприклад, сплутуванням слів, що мають близьке звучання, але відмінне лексичне значення (*тактовний – тактичний*); впливом діалектної вимови (*хожу, ходю* замість літературного *ходжу*); незнанням законів сполучуваності слів (*молодший брата* замість нормативного *молодший за брата*) тощо.

Варіанти норм

Водночас у мові іноді трапляються варіанти, що свідчить про становлення мовної норми. **Наприклад:** 1) *зал* – Ч. роду, а *зала* – Ж. роду; 2) *подарунок сину* – *подарунок синові*; 3) *помілка* – *побмилка*.

Типи мовних норм

Орфоепічні	Регулюють наголошування слів, а також вимову голосних і приголосних звуків
Лексичні	Визначають можливості використання слова відповідно до лексичного значення та його відтінків, а також правила сполучуваності слів у реченні
Морфологічні	Визначають літературні форми слів
Синтаксичні	Визначають правила побудови словосполучень і речень
Стилістичні	Визначають доцільність використання мовних одиниць різних рівнів у тому чи тому стилі мовлення
Орфографічні	Визначають правила написання слів
Пунктуаційні	Фіксують систему правил уживання розділових знаків

Зверніть увагу!

Мовні норми – це не застигле явище, їх постійно змінюють й оновлюють зі зміною суспільного життя.

20. Запишіть сполучення правильно. Поясніть суть порушень. Якого типу мовних норм вони стосуються?

Брати участь у якості експерта, нобій довідник, моя власна думка, сильна біль у серці, розгляд слідуючого питання, вищий мене, понад сто особами, проїздний документ, дякую тебе, курси по вивченню іноземних мов, п'ятидесяти тисяч, пробігаючий пес, виконав особисто сам, два дні тому назад.

КОЛО ДУМОК

21. I. Поміркуйте, чому в поданих прикладах* ужито різні слова на позначення того самого поняття. Яке із цих слів мовознавець Олександр Пономарів назвав «спотвореним запозиченням», а яке слід вважати нормативним на сьогодні?

1. Скоро закінчується **навчальний** рік, і більшість студентства роз'їдеться по селах (*Л. Смілянський*).

2. Він щойно закінчив свій перший **учбовий** рік, як почалася війна (*Ю. Яновський*).

II. Як ви розумієте тезу «Мовні норми – це не застигле явище»?

* Приклади взято з 11-томного «Словника української мови» (1970–1980 рр.).

22. I. Прочитайте текст. Визначте його тему й основну думку. З якою метою створено це висловлення?

ПЕРЕРВА УКРАЇНСЬКОЮ

Чи знаєте ви, що таке мовний режим? В українських школах, ліцеях, гімназіях – це комплекс заходів і правил, спрямованих на використання української мови під час перебування учнів у навчальному закладі. Які ж ці заходи й правила? По-перше, спілкування українською між учителями й учнями (і не лише на уроці, а й на перерві). По-друге, ведення шкільної документації, оформлення стендів, проведення зборів тощо українською мовою. По-третє, культура мовлення, тобто додержання правильної літературної вимови, правопису, лексичних і граматичних норм. Також варто активно послуговуватися формулами мовленнєвого етикету (*доброго дня, дякую, будь ласка*) та не забувати, що ввічливість, чемність, уважність і стриманість – невід’ємні умови успішного спілкування.

Носій високої культури ніколи не дозволить собі засмічувати мовлення, псувати мову, якою він користується, порушувати внутрішні закони її (*Із журналу*).

II. Доберіть із тексту приклади, які демонстрували б різні типи норм сучасної української літературної мови.

III. Перекажіть стисло прочитане (усно).

23. **ПОСПІЛКУЙТЕСЯ.** Чи згодні ви з твердженням польського письменника Адама Міцкевича: «*Одного неточного, невдало сказаного або хоча б погано вимовленого слова іноді досить, щоб зіпсувати все враження*»? Обґрунтуйте свою відповідь.

24. Складіть план роботи на тиждень або план дозвілля на канікули. Проаналізуйте свій план щодо дотримання мовних норм.

ситуація

25. Розкажіть про «мовне обличчя» вашого міста (села, селища), користуючись поданими опорними запитаннями.

- ✓ Якою мовою переважно спілкуються мешканці в транспорті, магазинах тощо?
- ✓ Чи припускаються мешканці мовних помилок, чи вживають суржикові слова?
- ✓ Чи часто на вулиці, у транспорті можна почути слова ввічливості?
- ✓ Якою мовою відповідають вам продавці, водії, поліцейські тощо?
- ✓ Якою мовою оголошують зупинки в громадському транспорті?
- ✓ Якою мовою виконано вивіски, зовнішню рекламу тощо?
- ✓ Чи помічали ви мовні помилки на вивісках, рекламних щитах?

два – чотири – усі разом

26. З'ясуйте, чому подані речення не відповідають нормам української мови. Чи дотримано в них вимог логічності мовлення? Відредагуйте усно ці речення.

1. У подальшому майбутньому підприємство планує покращити результати роботи. 2. Публіка захоплено слухала тріо з трьох виконавців. 3. Рішення спрямовано на поліпшення недоліків у роботі. 4. Більшу половину цьогорічного врожаю реалізовано на біржі. 5. Я люблю народний фольклор. 6. Завдяки граду втрачено врожай.

27. Прочитайте текст і з'ясуйте, які типи норм у ньому порушено. Відредагуйте текст і запишіть правильно.

Галина перебувала на підприємстві на гарному рахунку. Вона домоглася успіху шляхом сумлінної праці. Хоч на початку з нею і не хотіли рахуватися. Це їй коштувало чимало зусиль. Трудова наполегливість викликається заінтересованістю дівчини в збільшенні виходу продукції. І цього аж ніяк не можна скинути з рахівниці. Збоку вона виглядала цілком щасливою. Спочатку вона лише намацувала новий стиль в роботі, та згодом розгорнула свою діяльність. У кінцевому рахунку вона перемогла (За К. Гордієнком).

28. Спишіть речення. Розставте пропущені розділові знаки відповідно до пунктуаційних норм. Підкресліть й обґрунтуйте орфограми.

1. Уміння розв'язувати задачі таке саме практичне мистецтво як і вміння плавати бігати чи танцювати (Д. Пойя). 2. Почалося у сонця безсоння і подовшали раптом дні (В. Симоненко). 3. Тихі води Дніпрові я стрічав у дорозі сині хмари діброви спілі ранки та грози (А. Малишко). 4. Натрудившись у квітні перецьвівши у маю йдуть дерева перелітні в повінь лагідну свою (М. Рильський). 5. Край прогнучого вечорового неба врзаючись у зоряну імлу і досі трудиться старий нагорблений вітряк (М. Стельмах). 6. Пам'ятайте що любов це насамперед відповідальність за ту людину яку ти полюбив за її долю за її майбутнє (В. Сухомлинський).

29. Виконайте завдання одного з варіантів.

А Підготуйте усний виступ рекомендаційного характеру на одну з тем: «Як уникати помилок у мовленні», «Спілкуймося правильно» (5–7 речень).

Б Підготуйте усний виступ (5–7 речень) на радіо до Дня української писемності та мови на одну з тем: «Мова – надійна основа розвитку держави», «Українська мова – живий організм – сад».

І таке буває

В українській мові багато запозичених слів з кінцевим голосним не відмінюємо (*метро, кіно*). Раніше з-поміж таких слів був й іменник *пальто*, який так само не відмінювали. Проте вже кілька десятків років згідно з новими нормами слово *пальто* відмінюємо: *пальта, пальтом, у пальті*. Чому ж так сталося? Річ в тому, що для мовців *пальто* стало звичним, «рідним», а отже, і слово *пальто* максимально призвичаїлося до українських норм.

*У слова свої закони вічно мінливого руху,
У слові свої ознаки світла, тепла, ваги.
Слово – клітина мислі, артерія сили духу,
Тільки воно єднає різні людські береги.*

Платон Воронько

ЛЕКСИЧНА НОРМА

§4. СЛОВО І КОНТЕКСТ. СЛОВОВЖИВАННЯ

*Про лексичну помилку, лексичне значення слів,
залежність значень слова від контексту, сполучуваність слів
та вживання слів у властивому їм значенні*

ПРИГАДАЙМО. Чим слово відрізняється від речення? Які слова називають багатозначними?

30. А. З'ясуйте лексичне значення виділеного слова в кожному реченні. Чи залежить це значення від контексту?

Команда альпіністів зійшла на **пік** Тараса Шевченка.

У години **пік** курсуватиме додатковий автобус.

Б. Складіть усно зі словом **команда** або **година** два речення так, щоб у кожному з них воно мало різне значення.

В. Зробіть висновок, підтвердження якого можуть бути результати виконання завдань А і Б.

Лексичні норми

Лексичні норми визначають можливості використання слова відповідно до лексичного значення та його відтінків, а також правила сполучуваності слів у реченні.

Контекст

Основним способом точної передачі значення слова є контекст.

Контекст (лат. contextus – тісний зв'язок) – це частина тексту, який дає змогу точно встановити значення окремого слова, вислову, що входить до його складу. **Наприклад**, у контексті «розкриває» свої різні значення багатозначне слово **зірка**:

1. **Зірки** на небі приваблюють своєю красою й таємничістю.

2. Лише одне відео зробило дівчину **зіркою** Інтернету.

3. Накреслити **зірку** можна кількома способами.

31. I. Прочитайте текст, визначте його тему. Чи погоджуєтеся ви з думкою, що слово має лікувальні властивості?

КОЛИ СЛОВО ЛІКУЄ

В очах пацієнта відчувалася тривога, розгубленість, морально він був готовий до найгіршого. Після кількох запитань й огляду лікар зазначив, що, імовірно, біль є симптомом загострення остеохондрозу. Лікар спокійно, з упевненістю в голосі розказував про свої спостереження, від чого самопочуття хворого поліпшилося. Минулася тривога, емоційне пригнічення змінилося готовністю боротися за своє здоров'я.

Так, справжній лікар – це не тільки професіоналізм, енциклопедичні знання, але й уміння говорити з хворим. Спостереження показують, що спілкування з пацієнтом у 70–80 % випадків допомагає поставити правильний діагноз. Крім того, хворому стає легше, коли він упевнений, що його скарги почуто, зафіксовано у свідомості лікаря і той їх обдумує.

Деколи медпрацівнику доводиться говорити про несприятливий прогноз захворювання чи великий ризик операції. Проте, повідомляючи хворому правду, він повинен уселити йому й надію. Спокійні, вдумливі, співчутливі слова людей у білих халатах можуть обнадіяти хворого. У своїй книжці «Любов, медицина й дива» відомий лікар *Берні Сейгел* зазначає: «Ніколи не можна говорити, що ви більше нічого не можете зробити, навіть якщо єдиний засіб, який у вас залишився, – бути поруч і допомагати хворому надіятися й молитися» (Із журналу).

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Які висновки ви зробили для себе після прочитання тексту?
2. Розгляньте репродукцію картини Г. Семирадського. Опишіть обставини спілкування та сформулюйте його мету. Що спільного між цією картиною й текстом вправи?
3. Поясніть лексичне значення слів *пацієнт*, *лікар*, *діагноз*.
4. Знайдіть речення з багатозначними словами *огляд* й *операція*. Нижче виберіть лексичне значення, з яким ужито ці слова в тексті.

ОГЛЯД: 1) обстеження з метою перевірки, контролю, виявлення чого-небудь недозволеного; 2) обстеження з метою з'ясування стану здоров'я; 3) стисле повідомлення про низку подій, явищ.

ОПЕРАЦІЯ: 1) сукупність бойових дій; 2) хірургічне втручання з лікувальною метою; 3) частина виробничого процесу; 4) фінансова, торговельна угода.

Г. Семирадський. Довіра
Олександра Македонського
лікаря Пиліпу

32. I. Визначте різницю в значеннях багатозначних слів у поданих словосполученнях.

1. Відкрити воду, відкрити правду, відкрити збори, відкрити серце.

2. Гострий ніж, гострий смак, гострий біль, гостра суперечка, гострий кут, гострі верхів'я.

II. Складіть зі словом **відкривати** або **гострий** по два речення так, щоб це слово було вжито в різних значеннях.

Зверніть увагу!

Слова потрібно вживати у властивому їм значенні. **Наприклад:**

Правильно	НЕправильно	Пояснення
вважати правильним	рахувати правильним	Слово <i>рахувати</i> вживаємо, коли йдеться про лічбу
ставитися привітно, привітне ставлення	відноситися привітно, привітне відношення	Слово <i>відноситися</i> означає «перебувати в певній відповідності із чим-небудь»

33. Відредагуйте словосполучення. Ви можете скористатися поданою нижче таблицею.

Одержати досвід, область знань, доказати свою позицію, другі люди, вірний приклад, у любому магазині, ведучий спеціаліст, відноситися по-дружньому, мішає працювати, на протязі семестру, перебувати в скрутному положенні, переводити кошти з картки на картку, підняти проблему, попередити травму, приймати активну участь, рахувати правильним.

Правильно	НЕправильно
здобути знання	одержати знання
галузь економіки	область економіки
довести теорему	доказати теорему
інші думки	другі думки
правильна відповідь	вірна відповідь
у будь-якому разі	у любому випадку
провідний фахівець	ведучий фахівець
заважає думати	мішає думати
протягом року	на протязі року
міжнародне становище	міжнародне положення
переказувати кошти поштою	переводити кошти поштою
порушити питання	підняти питання
запобігти хворобі	попередити хворобу
брати участь	приймати участь
брати до уваги	приймати до уваги
уживати заходів	приймати міри
трапляються помилки	зустрічаються помилки
підбити підсумки (підсумувати)	підвести підсумки

34. Розгляньте приклади правильного вживання слів. Чи дотримуєтеся ви цих норм?

1. Не **переводьте** тексти. **Переведіть** бабусю через дорогу, а текст краще **перекладіть**.

2. Не **переводьте** гроші, а краще **переказуйте** їх на добочинність.

3. Помилки в мовленні не **зустрічаються**, а **трапляються**. **Зустрітися** можуть друзі.

4. Коли **протягом дня** сидиш **на протязі**, можна й захворіти.

5. У змаганнях треба **брати участь**, а не **приймати**. **Приймати** можна гостей.

6. **Наводьте** приклади, а не **приводьте**. **Приводити** можна коня.

7. Балакучий однокласник не **мішає** вам учитися, а **заважає**. Проте він може **мішати** кашу ложкою.

35. Знайдіть для кожного слова місце в реченні й запишіть. Ви можете використати кожне слово лише один раз.

відкрити, відчинити, розплющити, розгорнути

1. Прошу _____ ваші зошити. 2. Уранці мені не хотілося навіть _____ очі. 3. Спеціальний ключ допоможе _____ банку. 4. Щоб провітрити кімнату, треба _____ вікна.

36. Знайдіть для кожного слова місце в реченні й запишіть. Ви можете використати кожне слово лише один раз.

область, ділянка, галузь, царина

1. Раптом відчув біль у _____ серця. 2. Поема вийшла з _____ емоцій творця. 3. Сторони домовилися про співробітництво в _____ літакобудування. 4. _____ – це адміністративно-територіальна одиниця.

КОЛО ДУМОК

37. Поміркуйте, чому вживання слів **відтак** і **нагода** в наведених праворуч реченнях не відповідає лексичним нормам. Ви можете скористатися тлумачним словником.

1. Ще годину посидів на березі, а **відтак** пішов купатися.

тому
На завтра передають дощ, **відтак**
треба взяти парасольку.

2. Канікули – це чудова **нагода** для подорожей.

пригоді
Цей досвід стане в **нагоді** для підготовки свята.

ситуація

38. Пригадайте або уявіть перебіг одного із шоу конкурсного характеру («Танці з зірками», «Голос країни», «Ігри патріотів», «Х-Фактор», «Караоке на майдані», «Ліга сміху» тощо). Ваш знайомий не дивився цього шоу й попросив стисло розповісти. Складіть відповідне усне висловлення (4–6 речень), скориставшись 2–4 поданими словосполученнями.

✓ брати участь	✓ зумовило успіх
✓ здобувати перемогу	✓ протягом конкурсу
✓ відзначати переможців	✓ незважаючи на труднощі
✓ чинні правила	✓ правильна тактика
✓ наступний етап	✓ стосунки між учасниками
✓ підбити підсумки	

39. Доберіть слово до кожного контексту й запишіть речення правильно.

1. Я (*беру, приймаю*) участь у змаганнях. 2. Сергій постійно (*заважає, мішає*) слухати вчительку. 3. Батьки (*переживають, хвилюються*) за своїх дітей. 4. Віка (*перебуває, знаходиться*) у спортзалі. 5. Відео (*знаходиться, розміщено*) на сайті. 6. (*Слідуюче, наступне*) питання конференції. 7. Студенти та студентки (*складають, становлять*) 10 відсотків виборців округу. 8. Команда (*отримала, здобула*) перемогу.

40. Відредагуйте словосполучення й запишіть правильно. Ви можете скористатися поданою нижче таблицею.

Діюче правило, обезболюючий засіб, бувший учень, бажаючи відповідати, тексти співпадають, заключити договір, миюча рідина, святкові міроприємства, лишній раз, поступили в продаж, прийти до спільної думки, розділяти погляди, у якості експерта, слідуючий учень.

Правильно	Неправильно
чинний закон	діючий закон
знеболювальний препарат	обезболюючий препарат
колишній студент	бувший студент
охочі виступити	бажаючи виступити
думки збіглися	думки співпали
зіставити факти	співставити факти
укладати угоду	заключати угоду
мийний засіб	миючий засіб
заходи на наступний рік	міроприємства на наступний рік
зайве питання	лишне питання
надійшла пропозиція	поступила пропозиція
дійти згоди	прийти до згоди
поділяти думку	розділяти думку
як консультант	у якості консультанта
наступне питання	слідуюче питання

41. Відредагуйте усно речення.

1. Для капітального ремонту нам підійде любий матеріал. 2. Вашу пропозицію прийнято до уваги. 3. На протязі дня підприємству треба відвантажити велику партію товару. 4. На факультативних заняттях ми дізналися багато цікавого з області астрономії. 5. Вистава розпочнеться рівно через час. 6. Брат полив салат соняшниковим маслом. 7. Ти мішаєш мені працювати. 8. Я маю свою особисту думку.

42. Прочитайте речення. Знайдіть випадки неправильного вживання слів. Чим зумовлені ці помилки? Відредагуйте й запишіть речення.

1. Учень вірно відповів на всі запитання тесту. 2. Під вагою вантажу пароплав покривився на бік. 3. Приведіть приклади неправильного слововживання. 4. Відношення між учнями та вчителями мають бути доброзичливими. 5. Переведіть, будь ласка, текст українською мовою. 6. Йому повезло: вчасно отримав грошовий перевод. 7. На зборах підняли питання оплати праці.

43. Виконайте завдання одного з варіантів. Найкращі роботи учнів вашого класу запропонуйте розмістити на сайті навчального закладу.

А Напишіть повідомлення в науковому стилі на тему «Лексичну норму відображають і утверджують насамперед словники» (5–7 речень).

Б Складіть допис у публіцистичному стилі на сайт або до газети на одну з тем: «Слово – носій добра, істини й краси», «Мое слово – моя відповідальність».

І таке буває

- Лікарю, мене мучить сильний біль.
- У якій області?
- У Вінницькій.

Поміркуйте, чому трапилося таке непорозуміння. Яке слово вжито неправильно?

44. Виконайте тестові завдання.

1. Слово *відношення* можна вжити на місці пропуску в усіх поданих реченнях, ОКРІМ

- А Учений розповів про синтаксичні ...
- Б Тема « ... поверхонь багатогранників».
- В Помітно уважне ... до пацієнтів.
- Г Відсоткове ... двох чисел.

2. Правильними є обидва словосполучення в рядку

- А підводити підсумки, довести теорему
- Б влучне слово, на протязі року
- В вірне пояснення, розгорнути зошит
- Г брати участь, переказати кошти

3. Виділене слово вжито в невластивому йому значенні в реченні

- А Трускавець **вважають** одним з найпопулярніших курортів.
- Б Вантажне відділення **розташовано** на першому поверсі.
- В Два примірки словника **знаходяться** в кабінеті.
- Г Директор банку **перебуває** за кордоном.

Для вас, допитливі

Чому правильно *стілниковий зв'язок*, а не *сотовий*? Чи рівноправні слова *бажати* й *зичити*?

Відповіді на ці та інші мовні запитання можна знайти в інформаційно-довідковій системі «**Культура мови на щодень**» (у розділі «**Мовні труднощі**»), створеній Інститутом української мови НАН України. Цей електронний ресурс доступний на компакт-диску або в мережі Інтернет за посиланням – <http://kulturamovy.univ.kiev.ua>.

§5. СЛОВА ВЛАСНЕ УКРАЇНСЬКІ ТА ЗАПОЗИЧЕНІ

Про слова, які прийшли в українську мову з інших мов, а також про вживання слів відповідно до їхнього значення

ПРИГАДАЙМО. Які принципи класифікації словникового складу української мови? (Ви можете скористатися відповідною схемою на форзаці).

45. А. Користуючись наведеними тлумаченнями, поясніть лексичне значення запозичених слів *імунітет* і *вакансія*.

Імунітет (лат. *immunitas* – вільний, захищений) – *несприйнятливість організму до збудників хвороб, отруєння.*

Вакансія (лат. *vacans* – порожній, вільний) – *вільна посада в штаті установи.*

Б. З'ясуйте, які помилки допущено в наведених нижче реченнях.

Треба зміцнювати захисний імунітет.

Оголошено конкурс на вільні вакансії.

В. За результатами виконання завдань А і Б сформулюйте рекомендацію щодо вживання слів іншомовного походження.

Власне українські слова

Власне українськими є слова, що виникли на українському ґрунті. Їх здебільшого немає в інших мовах. **Наприклад:** *мрія, літак, людина, освіта, залізниця, зайвий, гарний.* Власне українськими є також слова, витворені українською мовою від спільних з іншими мовами коренів. **Наприклад:** *водій, скрипаль, осторонь, удосвіта, біганина.* А від кореня *роб*, який характерний для східнослов'янських мов, утворилися власне українські слова *робити, виріб, виробництво, робітник, виробничий* та ін.

Запозичені слова

Слова, що увійшли в українську мову з інших мов, називають **запозиченими (іншомовними).** **Наприклад:**

з грецької –
*м'ята, театр,
академія*

з англійської –
*футбол, фініш,
клуб*

з італійської –
фонтан, опера

з французької –
алея, костюм

з німецької –
кран, бутерброд

з польської –
герб, повидло

Щоб переконатися в належності якогось слова до розряду запозичених, користуються **ЕТИМОЛОГІЧНИМ СЛОВНИКОМ** (походження слова) або **СЛОВНИКОМ ІНШОМОВНИХ СЛІВ**.

Деякі ознаки запозичених слів

Ознака	Приклади
є назвами предметів, явищ, які були найдені, досліджені тощо в інших країнах	<i>шоколад, скотч, яхта, джаз</i>
уживані, наприклад, у латинській, грецькій, німецькій, англійській, французькій, польській чи італійській мові	<i>медіа, історія, імідж, кемпінг, бокс, фініш</i>
мають збіги голосних	<i>ідеал, какао, теорія</i>
мають збіги приголосних	<i>сандвіч, абстрактний, інструмент</i>
мають звук [ф]	<i>шифт, фокус, атмосфера</i>
мають префікси й суфікси, які суттєво відмінні від українських	<i>експорт, імпорт, демократизм</i>

47. І. Прочитайте власне українські слова. Поясніть лексичне значення виділених слів.

Сузір'я, діяч, поступка, очолити, виробництво, ознака, віхола, багаття, горілиць, обмежувати, освіта, мрія, завдяки, плекати, бігцём, мерщій, міркувати, крутько, линути, обмаль, віч-на-віч, либбнь, **збагнути**, стрімко, суніці, **довкілля**, осторонь, ущухати.

ІІ. Складіть і запишіть речення з двома поданими словами (на вибір).

КОЛО ДУМОК

48. Поміркуйте, за якими ознаками можна визначити, що наведені нижче слова – запозичені. Назвіть загалом 2–3 ознаки.

Екскурсія, інстаграм, віртуоз, тембр, шрифт, фентезі, **антивірусний**, дедукція, демонстрант.

49. І. Випишіть слова у дві колонки: 1) власне українські; 2) запозичені.

Родина, дансинг, імміграція, яскравий, індукція, спроможність, еліпс, джакузі, скрипаль, зайвий, робітник, математика.

ІІ. З'ясуйте, які з виписаних власне українських слів утворено від спільних з іншими мовами коренів.

ситуація

50. Уявіть: працівниця туристичного агентства дає роз'яснення відвідувачам щодо туру й оформлення документів. Розіграйте за особами діалог-розпитування (7–10 реплік), можливий у цій ситуації. Уведіть у діалог 2–3 поданих нижче речення. Укажіть запозичені слова.

- ✓ Українцям не треба отримувати візу, щоб подорожувати Європою.
- ✓ Закордонний паспорт можна отримати у відділеннях міграційної служби.
- ✓ Громадянин України, який перебуває за кордоном, може звернутися до Посольства України у відповідній державі.
- ✓ У вартість туристичного туру переважно включено проживання в готелі, трансфер, медичну страховку, екскурсії.

Запозичене чи рідне?

Запозичені слова треба вживати лише за крайньої потреби, коли немає питомого українського відповідника. Якщо для називання якогось поняття є власне український синонім, то саме йому слід надавати перевагу. **Наприклад:** запозичене слово *дефект* можна замінити синонімом *вада*.

51. I. Замініть поданими власне українськими словами виділені в реченнях запозичені слова. Ви можете скористатися кожним наведеним у рамці словом лише один раз.

обмежувати, вада, зосереджувати, ознака, поважний

1. **Концентрувати** увагу вчених на найбільш перспективних напрямках. 2. Школа зустрічала **респектабельних** гостей. 3. Треба приділяти більше уваги **симптомам** захворювань. 4. Статус дипломата значною мірою буде **лімітувати** його. 5. Дехто називає впертість **дефектом** юності.

II. Яким словам, на вашу думку, варто надавати перевагу в цих реченнях – запозиченим чи власне українським?

III. Які з поданих нижче слів, на вашу думку, часто використовуються лише задля моди?

Серфінг, кайфувати, таксі, дансинг, уїк-енд, хакер, шейпінг, шопінг.

І таке буває

Один науковий працівник, бажаючи зробити приємність іншому, сказав: «Нашому колективу дуже хотілося б, щоб цю роботу очолила така **одіозна** постать, як ви». Його спокусило, очевидно, «пишне» звучання іноземного слова *одіозний*, яке в його уяві асоціювалося, мабуть, із *грандіозний*, чи що. Коли тому науковцеві пояснено було, що термін латинського походження *одіозний* означає *ненависний, небажаний, неприйнятний* і т. ін., то він, звичайно, зніяковів (За М. Рильським).

52. Відредагуйте усно сполучення слів й обґрунтуйте помилки. Свою відповідь звірте з міркуванням, поданим нижче.

Основний лейтмотив твору, вільна вакансія лікаря, провести урочистий церемоніал, підвищення захисного імунітету, дитячий лікар-педіатр, комічний піднесений пафос, перша прима балету, вивчати народний фольклор, повторний рецидив.

Міркуймо. Слово *лейтмотив* означає «провідний мотив, основна думка твору», тому в сполученні *основний лейтмотив* перше слово є зайвим.

53. I. Прочитайте текст, визначте його тип і стиль мовлення. Що виражає заголовок тексту – тему чи основну думку?

РОЗВИТОК

СКЕЙТБОРД*

Коли на морі панував штіль, любителі серфінгу брали дошки, прикріплювали до них звичайні коліщата й ішли кататися по асфальту. Так у 50-х роках минулого століття в Каліфорнії (США) з'явилися перші у світі скейти.

Спочатку тійнейджери в основному просто довільно каталися на дошці, використовували її як аналог самоката. Усе, що тоді вимагалось, – стійко триматися на скейті й об'їжджати різні перепони. Проте згодом ентузіаст Ларрі Стівенсон почав популяризувати скейтборд як вид спорту. З'явилися перші команди скейтистів, почали проводитися змагання. Деякі спортсмени навчилися робити унікальні для того часу речі. Вони стрибали на скейті, стояли на ньому на руках, а ще придумали кататися в покинутих басейнах. У середині 70-х років, коли технічні розробки дали змогу поліпшити конструкцію дошки, скейтборд став популярним вуличним спортом, а для проведення змагань почали будувати перші професійні рампи.

У кінці 70-х років спортсмен на ім'я Родні Маллін придумав заломлені кінці дошки, завдяки чому розширився діапазон для виконання нових трюків (*Із журналу*).

* *Скейтбóрд* (від англ. *skate* – кататися і *board* – дошка) – вид спорту – катання на спеціальній дошці з роликами.

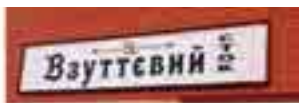
II. Випишіть із тексту 5–8 слів іншомовного походження, поясніть їхнє значення. Чи доречно ці слова вжито в тексті?

54. Поясніть лексичне значення поданих слів. Із двома словами (на вибір) складіть і запишіть речення.

Фарисейство, брифінг, скептицизм, імплементація, експорт, імпорт, експромт.

55. I. Пригадайте вивіски на громадських закладах вашого населеного пункту (магазин, садочках, кав'ярнях, клубах тощо). Чи є на цих вивісках запозичені слова? Які із цих слів, на вашу думку, доцільно замінити?

II. Уявіть, що до вас звернулися з проханням допомогти дібрати назви для нового аквапарку, магазину одягу та спортивного комплексу. Запропонуйте власне українські слова для найменування цих установ.

56. Виконайте завдання одного з варіантів. Найкращі роботи учнів вашого класу запропонуйте розмістити на сайті навчального закладу.

А Укладіть тлумачний словник рідко вживаних запозичених слів (15–20 слів). Ви можете скористатися тлумачним словником і словником іншомовних слів.

Б Доберіть 2–3 лінгвістичні мініатюри про правильність уживання того чи того запозиченого слова. Ви можете скористатися довідниками й посібниками з культури мовлення таких авторів: Б. Антоненка-Давидовича, І. Вихованця, Є. Чак, О. Пономарева, А. Коваль та ін.

57. Напишіть відгук про сайт відомої людини (0,5–1 сторінка). Використайте запозичені слова. Підкресліть у своєму тексті, якщо є, слова, які порівняно недавно ввійшли в українську мову. Це власне українські чи запозичені слова?

58. Виконайте тестові завдання.

1. Запозиченими є всі слова в рядку

А маестро, директор, таксі

В перешкода, карате, пальто

Б реплантація, мрія, екстракт

Г комунікація, інколи, хобі

2. Неправильно сполучено слова в рядку

А рентабельний бізнес

В фешенебельний готель

Б вступна преамбула

Г суворий вердикт

3. З'ясуйте значення поданих запозичених слів (одне значення є зайвим).

Запозичене слово

Значення

1 індиферентний

А вишуканий, пишний

2 легітимний

Б постійний, неперервний

3 одіозний

В законний

4 перманентний

Г неприємний, небажаний

Д байдужий

§6. ЛЕКСИЧНІ СИНОНІМИ Й АНТОНІМИ

Про те, як доречно використовувати синоніми й антоніми в тексті, а також про синонімію як засіб виправлення невиправданих повторів

ПРИГАДАЙМО. Чим синоніми відрізняються від антонімів?

59. А. Порівняйте речення. Яке з них більш досконале? Чи допомогли в цьому синоніми?

Ми почули журавлів. Пролітали журавлі високо в небі.

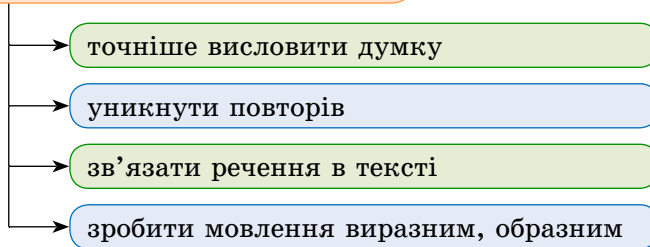
Ми почули журавлів. Пролітали веселики високо в небі.

Б. Визначте, які речення тексту зв'язано за допомогою синонімів.

Ніна Матвієнко – відома співачка сучасності. Її називають «золотим голосом» України. Знаменита українка виконує численні народні пісні, патріотичні твори...

В. Зробіть висновок про роль синонімів у мові.

Синоніми допомагають:

61. Спійшіть текст і речення, уставляючи на місці пропусків один з поданих у рамці синонімів (форму слів можна змінювати). Чи допомогли вам синоніми уникнути небажаного повтору, урізноманітнити мовлення?

1. лукавить, лицемірить, кривить душею

Коли хтось виявляє нещирість, то кажуть, що він _____. Така людина думає, що так легше жити. Але ж ні. Якщо ти _____, то не матимеш справжнього щастя та справжніх друзів, а отже, й підтримки. Тому будь-те щирими й ніколи не _____ (З посібника).

2. який, що, котрий

Зайшов до історичного музею, дивився на речі, _____ якимсь чином не згоріли в часі, на зброю, _____ якимсь чином не заржавіла, на книги, _____ випускалися бозна-як давно і _____ горталися впродовж сторіч новими й новими людьми, _____ шукали в них загадки вічного (За В. Шевчуком).

62. 1. Прочитайте текст, добираючи з дужок найбільш точне слово. Поясніть свій вибір. Визначте стиль мовлення тексту.

СВІТ

ОСТРІВ-КОЧІВНИК

За 280 кілометрів на схід від порту Галіфакс у Канаді розташований (невеликий, нечисленний) острів Сейбл. Моряки (називають, прозивають) його «кладовищем Північної Атлантики»: біля його узбережжя (надламалися, розбилися) сотні суден, знайшли смерть тисячі людей.

Сейбл – острів-кочівник. Океан (змиває, розмиває) його піщане західне узбережжя, і воно (поступово, м'яко) щезає під водою. Водночас під дією вітрів і морських хвиль (нові, новоявлені) шари піску (нагромаджуються, відкладаються) на східних берегах Сейбла. Таким чином острів (шмигає, рухається) із заходу на схід зі швидкістю

Острів Сейбл

230 метрів на рік. За останні два століття острів «пройшов» понад 42 кілометри. Тому (*іноді, коли-не-коли*) доводиться переносити західний маяк – один із двох маяків, що є на острові.

(*Змінюються, преображаються*) також розміри Сейбля: зараз він на три з половиною кілометри довший, ніж у кінці XIX століття. За останніми даними, довжина острова – 44 кілометри, ширина – 3,8 кілометра.

Вітри, шторми, (*нестійка, нетривка*) погода в районі Сейбля, мінливі обриси берегів призводили в минулому до трагічних наслідків. Достовірно відомо: біля острова зазнали (*катастрофи, краху*) понад п'ятсот кораблів (*З книжки «Поїдеш з нами?»*).

II. Доберіть антоніми до підкреслених слів. Простежте, як у другому абзаці антоніми *схід – захід, східний – західний* допомагають точно й виразно описати явище.

63. I. Згрупуйте подані слова в синонімічні ряди й запишіть. Обґрунтуйте доцільність уживання цих слів у ділових паперах.

Погоджуватися, радити, конгрес, референдум, контакти, повідомляти, з'їзд, рекомендувати, давати пораду, опитування, форум, взаємини, давати згоду, нарада, віче, плебісцит, доводити до відома.

II. Складіть і запишіть речення

КОЛО ДУМОК

64. Поміркуйте, чи тотожні подані речення.

Доповідач багато говорив. – Доповідач багато сказав.

65. I. Поміркуйте, якими відтінками лексичних значень різняться подані синоніми до слова **ознака**.

показник, прикмета, свідчення, повів

II. Спишіть речення, уставляючи на місці пропуску найбільш доречний з поданих синонімів (форму слова можна змінювати). Ви можете скористатися кожним синонімом лише один раз.

1. Багато народних _____ осені дають змогу дізнатися, якими будуть зима й весна (*З посібника*). 2. Пушкін знав Україну й любив український народ, цікавився історією. Тому багато _____ (*М. Рильський*). 3. Чубенко їхав попереду, він куняв, і це було _____ його непошкоджених нервів (*Ю. Яновський*). 4. _____ весни вже чули дерева (*Є. Куртяк*).

66. I. Доберіть до поданих слів синонімічні фразеологізми з довідки (с. 31). Які два фразеологізми залишилися невикористаними?

Нещадно, сумний, покрадьки, викрити, швидко, приборкати, перемогти, повсюдно, дошкуляти, раптово.

Довідка

У хвіст і в гриву, змотувати вудочки, зірвати маску, грати на нервах, обламати роги, узяти гору, мов у воду опущений, як корова язиком злизала, куди око сягає, краєм ока, сім п'ятниць на тиждень, ні сіло ні впало.

II. Побудуйте й запишіть одне речення з поданим словом й одне – з дібраним до цього слова фразеологізмом.

67. I. Поміркуйте, яке зі слів кожного синонімічного ряду буде точнішим, доцільнішим, найбільш придатним у тому чи тому разі. Ви можете скористатися тлумачним словником або словником синонімів.

1. Сяйво – світло – блиск. 2. Випадок – подія. 3. Раптово – несподівано – зненацька.

II. Складіть і запишіть по одному реченню з кожним словом одного з поданих синонімічних рядів (на вибір).

68. I. Спишіть речення, замінюючи виділені слова синонімами. Підкресліть граматичні основи.

1. Довго сам учись, якщо **хочеш** навчати інших (*Г. Сковорода*). 2. Чого не слід робити, того не чини навіть у думках (*Епіктет*). 3. **Сонько** лежить, а життя **біжить** (*Нар. творчість*). 4. Як іржа з'їдає залізо, так і **зздрість** – душу (*П. Коринфський*). 5. Брехня триває доти, доки **панує** довір'я (*Норвезьке прислів'я*).

II. Знайдіть слова, до яких можна дібрати антоніми. Запишіть ці антонімічні пари.

69. Напишіть есе (0,5–1 сторінка) на одну з поданих тем: «Прекрасна мить життя», «Із чого зіткано щастя?», «Чарівність і могутність слова», «Мій лексичний арсенал», «Мова злагоди й гармонії». Використовуйте лексичні синоніми або антоніми. Оцініть свій текст з погляду точного, виразного й доречного слововживання.

70. Виконайте тестові завдання.

1. З поданих у дужках синонімів кожен з варіантів можливий у реченні

A Старі дуби (*оточували, облягали*) галявину.

B Ми стояли, зачаровані (*дивною, прекрасною*) музикою весняних лугов.

B (*Ретельні, проникливі*) дослідження археологів підтверджують слова історика.

Г Представники різних поколінь не завжди (*здатні, здібні*) порозумітися.

2. Синонімами є всі слова в рядку

A лагідна, сумлінна, добросердна

B старанний, дбайливий, жагучий

B безмежний, безкрайній, безконечний

Г привабливий, цікавий, привітний

3. Антоніми є в прислів'ї

A Хто ошпарився на молоці, той і на воду дме.

B Треба нахилитися, щоб з криниці води напиться.

B Ранні пташки росу п'ють, а пізні – слізки ллють.

Г Хочеш їсти калачі — не сиди на печі.

§7. ПАРОНІМИ

*Про розрізнення й уживання слів,
які близькі за звучанням, але різні за значенням і написанням,
а також про культуру мовлення*

71. А. Розгляньте ілюстрації, зверніть увагу на подані біля них пароніми.

ВиборЧий закон // ВиборНа посада

Музична школа // Музикальний слух

Сусідні будинки // Сусідський собака

Посівна кАмпанія // Страхова кОмпанія

Б. Обравши одну з ілюстрацій, поясніть лексичне значення наведених біля неї паронімів.

В. Зробіть висновок про особливості вживання поданих біля ілюстрацій паронімів (на вибір).

Пароніми **Пароніми** – це слова, близькі (не однакові) за звучанням, але різні за значенням і написанням. **Наприклад:** *вистава* (спектакль) – *виставка* (показ картин, книжок, квітів тощо); *тактовний* (який уміє правильно поводитися) – *тактичний* (який стосується тактики, способів дій у спорті, політиці, на війні).

72. І. Запишіть словосполучення, обираючи правильне слово. Ви можете скористатися поданою на с. 33 пам'яткою.

(Музична, музикальна) студія; (воєнне, військове) звання; (виборча, виборна) дільниця; (знаменна, знаменита) дата; (змістовий, змістовний) роздум; (земляні, земельні) ресурси; (духовний, духовий) інструмент; (дослідна, дослідницька) станція; (дружне, дружнє) слово.

II. Складіть речення з одним записаним словосполученням (на вибір).

Уживання паронімів

- ✓ музична школа – музикальний слух
- ✓ військова форма – воєнний час
- ✓ виборча комісія – виборний орган
- ✓ знаменитий письменник – знаменна подія
- ✓ сердечна людина – серцевий ритм
- ✓ змістовна доповідь – змістовий зв'язок
- ✓ земляні вали – земельний фонд
- ✓ духовий оркестр – духовна особа
- ✓ дослідна ділянка – дослідницький метод
- ✓ дружний колектив – дружній погляд

КОЛО ДУМОК

73. Поміркуйте, чому в першому реченні вжито слово *туристичний*, а в другому – *туристський*. Чим різняться ці слова?

1. Вихованці **туристичного** клубу «Робінзон» вибороли перше місце в обласному чемпіонаті з гірського туризму.
2. Щоб забезпечити мандрівників усім необхідним, ведеться будівництво **туристських** баз, готелів, кемпінгів.

74. Розгляньте приклади правильного вживання слів. Чи дотримуєтеся ви цих норм?

Праця **приводить** до щастя, а лінощі **приЗводять** до нещастя.

Якщо біля вас **сердечні** люди, то **серцевий** ритм у вас буде в нормі.

Займайтеся **громадською** діяльністю та майте **громадянську** позицію.

Будьте **людяними** в **людних** місцях.

З вашими **споживацькими** нахилами наш **споживчий** кошик буде порожнім.

75. Спишіть речення, добираючи з дужок потрібне слово. Обґрунтуйте свій вибір.

1. Мій батько завідував лабораторією в (*дослідному, дослідницькому*) інституті.
2. Проведено навчання населення дій в умовах (*воєнного, військового*) часу.
3. (*Громадянські, громадські*) права – основа конституційно-правового статусу громадянина держави.
4. Давно помічено зв'язок між стресом і різними (*сердешними, серцевими*) захворюваннями.
5. Для проведення виборів до Верховної Ради України створюються (*виборні, виборчі*) комісії.
6. Завтра в Києві на дорогах (*ожеледь, ожеледиця*).
7. Наукові роботи (*приводять, призводять*) до створення прогресивних технологій.

два – чотири – усі разом

76. З'ясуйте, яке слово треба вживати для позначення вказаних понять. Обґрунтуйте свій вибір.

Який розміщується, відбувається на поверхні (... <i>води</i>)	поверхневий // поверховий
Який не торкається суті справи; неглибокий (... <i>знання</i>)	
Уносити безладдя, неясність у що-небудь, помилятися (... <i>сліди, кольори</i>)	путати // плутати
Стягувати пугами (ремнями, мотузками) ноги тварини, щоб обмежити її рух (... <i>коні</i>)	

77. Відредагуйте речення. Поясніть свої правки, користуючись словником паронімів у додатках.

- Відкривши очі, він побачив, що світло в кімнаті вже виключено.
- Через відкрите вікно залетіла бджола.
- Вулиці нашого міста гарно освічені.
- Особливо людяні площі й вулиці міста у свята.
- Найважче лічити душу людини.
- За минулий місяць споживацький кошик ще трохи подорожчав.
- Я люблю вивчати природні науки.

78. Розгляньте комікс. Складіть за коміксом невелику розповідь і використайте в ній подані опорні словосполучення (розкривши дужки).

79. I. Запишіть словосполучення, обираючи правильне слово.

(Туристичний, туристський) гурток; (ефективний, ефектний) феєрверк; (тактичний, тактовний) маневр; виборча (кампанія, компанія); (сердечний, серцевий) напад; (економна, економічна) людина; (земельне, земне) тяжіння; моя (громадська, громадянська) позиція; (довічна, одвічна) істина; (численні, чисельні) будівлі.

II. Складіть усно речення з одним утвореним словосполученням (на вибір).

I таке буває

Дмитро на запитання друга, ким зараз працює його мама, відповів:
 – **Замісником** директора заводу.
 – А що, сам директор відсутній на роботі? Він захворів чи поїхав у відрадження?
 – Ні, він зараз перебуває на роботі.

*Як ви думаєте, чому таке непорозуміння сталося між друзями?
 Яку ж посаду обіймає мама Дмитра?*

80. З'ясуйте лексичні значення поданих слів-паронімів. Складіть і запишіть з ними словосполучення. Ви можете скористатися словником паронімів, поданим у додатках.

Виборний // виборчий; ефектний // ефективний; численний // чисельний; музичний // музикальний; тактовний // тактичний; абонент // абонемент; кампанія // компанія; одвічний // довічний.

81. Прочитайте пароніми й виберіть із них три пари. Складіть по одному реченню з кожним словом обраних пар (усього має бути 6 речень). Ви можете скористатися словником паронімів, поданим у додатках.

Серцевий // сердечний; громадський // громадянський; зумовлювати // обумовлювати; освічений // освітлений; лічити // лікувати; воєнний // військовий; досвідчений // освічений; вистава // виставка; пам'ятка // пам'ятник; корисний // корисливий; глибокий // глибинний; вихований // виховний; особовий // особистий; авторитетний // авторитарний.

82. Візьміть участь у дискусії на одну з поданих тем: «Які слова руйнують наше життя?», «Інтернет зближує чи накопичує самотність?», «Без мови рідної... й народу рідного нема».

83. Виконайте тестові завдання.

1. Слово *музичний* (у різних формах) можна поєднати з усіма поданими словами, ОКРІМ

А репертуар

В інструмент

Б родина

Г школа

2. Лексичну помилку допущено в рядку

А вимкнути світло

В дружня бесіда

Б відчинити двері

Г виборна кампанія

3. Лексичну помилку допущено в реченні

- А У наказі все зумовлено заздалегідь.
- Б Долю врожаю зумовлює якість насіння.
- В Сторони обумовили повернення товару.
- Г Це не обумовлено правилами трудового розпорядку.

Для вас, допитливі

Чи знаєте ви, що означає вислів «перейти Рубікон»? А який шлях називають тернистим? Багато цікавої та корисної інформації про фразеологізми можна знайти на сторінках таких книжок: 1) Антоніна Мовчун «Мовні скарби»; 2) Віктор Ужченко «Народження і життя фразеологізму»; 3) Алла Коваль і Віктор Коптілов «Крилаті слова».

Про те, що вас найбільше вразило в цих книжках, що сподобалося, розкажіть однокласникам.

§8. ФРАЗЕОЛОГІЗМИ

Про групи фразеологізмів, синонімію й антонімію цих одиниць, а також про вживання фразеологізмів відповідно до їхнього стилістичного забарвлення

ПРИГАДАЙМО. Що спільного й відмінного між словом і фразеологізмом?

А. Визначте, у якій колонці наведено фразеологічні антоніми, а в якій – фразеологічні синоніми.

бити байдики, пальцем не ворухнути, витрішки купувати, гави ловити

куди вода несе, пливти проти течії

Б. Доберіть лексичний синонім й антонім до слова *добрий*.

В. Зробіть висновок, чим лексичні синоніми й антоніми відрізняються від фразеологічних.

Основні групи фразеологізмів

Групи	Приклади
фразеологічні зрощення (ідіоми) (загальне значення цих фразеологізмів не впливає із значення їхніх компонентів)	<i>пекти раків, втерти маку</i>
фразеологічні єдності (цілісне значення цих фразеологізмів вмотивоване значенням їхніх компонентів)	<i>прикусити язика, біла ворона</i>
прислів'я та приказки, крилаті вислови, афоризми	<i>сім п'ятниць на тиждень</i>

84. I. Доберіть до кожного фразеологізму, поданого ліворуч, його синонімічну пару з правої колонки. Запишіть синоніми парами.

піймати облизня
хоч греблю гати
лавровий вінок
дати березової каші
брати ноги в руки
стріляти очима

взяти в обмолот
сісти в калюжу
бісики пускати
п'ятами наживати
і кури не клюють
пальма першості

II. З одним фразеологізмом (на вибір) складіть і запишіть речення.

два – чотири – усі разом

85. Знайдіть у кожному рядку один фразеологізм, який є антонімом до двох інших.

- Їздити верхи на комусь, грати під чиюсь дудку, іти на повіді.
- Обоє рябое, з різного тіста, з одного поля ягода.
- Відкривати очі, замилювати очі, вводити в оману.

86. I. Знайдіть і випишіть дві пари фразеологічних синонімів і дві пари фразеологічних антонімів.

Як у воду опущений; душа в душу; єдиним фронтом; чистий як сльоза; мов водою облитий; тихо, хоч мак сій; авгієві стайні; ерихонська труба.

II. З одним фразеологізмом (на вибір) складіть і запишіть речення.

87. I. Прочитайте вголос тексти, дотримуючись правильної інтонації. Визначте тип і стиль мовлення.

1. Усе починається з дитинства, з колискової, з голосу материнської душі над колискою. Уже в перше звучання почутої мелодії навечно вплітається для маленької дитини багатоголосся душі та світу. Відтепер відкривається шлях її радощам, смуткові й веселості, тривогам і сподіванням. І, напевно, головному – взаємності з життям, зі світом.

Коліскова – це неначе душа, яка ходить навшпиньках.

2. У моїй батьківщині на світанні колишуться польовими доріжками навантажені хлібом вози. Удосвіта часом кукурикають півні, вечорами линуть догори сині димочки. У моїй батьківщині осінь потихеньку ступає в червоних чобітках, завітчана в соняшники й китиці винограду. Вечірні тумани заступають хороводи русалок, і зорі, на диво, сяють близько над землею, щоб можна було говорити до них. У моїй батьківщині сонце ходить босоніж, підперезане бабиним літом, із червоною калиною в русявому волоссі (З посібника).

II. Виконайте завдання до текстів.

- Знайдіть фразеологізми, поясніть їхнє лексичне значення та схарактеризуйте стилістичне забарвлення.
- Знайдіть складні слова та поясніть їхнє написання.
- Поясніть уживання тире в реченнях першого тексту.

ОСНОВИ

88. Заповніть усно пропуск у кожному реченні спочатку поданим словом, а потім – фразеологізмом. У якому реченні фразеологізм «унести пропозицію» вживати недоречно? Який висновок можна зробити із цього експерименту?

запропонувати, унести пропозицію

1. З півдня насувалася величезна чорна хмара, тому Андрій _____ друзям чимдуж бігти до його хати.

2. На зборах голова учнівського комітету _____ виправити недоліки, допущені під час підготовки до змагань.

ситуація

89. Уявіть, що учні вашого навчального закладу вирішили ініціювати проведення міського (районного) фестивалю, виставки, конкурсу талантів тощо. Підготуйте відповідний лист-пропозицію до органів влади (5–8 речень) в офіційно-діловому стилі. Використайте 2–3 з наведених опорних фразеологізмів.

✓ потребувати допомоги	✓ з огляду на вищезначене
✓ привертати увагу	✓ мати на меті
✓ втілювати в життя	✓ брати участь
✓ взяти до уваги	✓ залучити до роботи
✓ порушити питання	✓ дійти згоди
✓ забезпечити розвиток	✓ надати можливість
✓ компетентні органи	✓ просимо повідомити
✓ вжити заходів	

90. Складіть речення з двома поданими фразеологізмами (на вибір). Для якого стилю мовлення характерні вислови, які ви обрали?

Грати першу скрипку, казка про солом'яного бичка, нести хрест, облизня піймати, кліпати очима, шите білими нитками, вогонь Прометей, сізифова праця, гордіїв вузол, не одним хлібом живе людина, набути досвіду, укладати угоду, гарантувати безпеку.

два – чотири – усі разом

91. З'ясуйте, з якими стилями мовлення співвідносні речення. Знайдіть фразеологізми й замініть їх усно синонімічними словами чи словосполученнями. Як це позначиться на реченнях?

1. Депутати в поті чола написали та подали на розгляд уже п'ятий (!) варіант Житлового кодексу. А хура й досі там (*З газети*). 2. Музам було гостро наказано не бити байдиків і не ловити гав надалі, а вступити на службу рідному краю (*Леся Українка*). 3. Це вже ви передали куті меду (*Марко Вовчок*).

92. Доберіть синоніми-фразеологізми до поданих сполучень.

З усіх ніг, заганяти на слизьке, як корова язиком злизала, ні пари з уст, точити яси, увести в оману.

93. Відредагуйте письмово речення, правильно вживаючи фразеологізми. Ви можете скористатися відповідною таблицею на сторінці «Культура мовлення» (с. 42).

1. Цей факт відіграє неабияку роль. 2. Туристи підготувалися до ночівлі під відкритим небом. 3. Залишіть мене, будь ласка, у спокої. 4. Комітет дав добро на внесення змін до закону. 5. Довго міркував, але в голову нічого не приходило. 6. Було б шануватися хоч для виду.

94. Виконайте завдання одного з поданих варіантів.

А Складіть і запишіть невеликий текст у публіцистичному стилі на одну з поданих тем, використавши фразеологізми.

Темі: «Майстер на всі руки», «Знання за плечима не носити», «Альма-матер», «Путівка в життя», «Бойова нічія».

Б Складіть і запишіть невеликий текст у художньому стилі на одну з поданих тем, використавши фразеологізми.

Темі: «Лебедина вірність», «За двома зайцями», «Гуси-лебеді», «З роси та з води», «Язык до Києва доведе».

95. Виконайте тестові завдання.

1. Антонім до фразеологізму *гнути спину* наведено в рядку

А задирати носа

В мов у воду опущений

Б і за косою мерзне

Г держати хвіст бубликом

2. Установіть відповідність між поданими словами та фразеологізмами (один фразеологізм є зайвим).

Слово

Фразеологізм

1 почервоніти

А спекти раків

2 вигадати

Б утерти носа

3 обдурити

В обвести круг пальця

4 жити

Г топтати ряст

Д висмоктати з пальця

3. Визначте синоніми.

Фразеологізм

Фразеологізм

1 гнути кирпу

А од вітру валиться

2 і кінь не валявся

Б ганяти вітер

3 узяти в обмолот

В мозолити руки

4 гнути спину

Г дати на горіхи

Д задирати носа

І так буває

Кожна мова відзначається своєю оригінальною фразеологією, що пов'язано з неповторністю побуту, звичаїв, культури народу. Фразеологізми з одним і тим самим значенням у різних мовах можуть мати неоднакову мотивацію. **Порівняймо:**

Українською	<i>сам на сам</i>
Російською	<i>с глазу на глаз</i>
Французькою	<i>tete a tete</i> («голова з головою»)
Англійською	<i>face to face</i> («обличчя до обличчя»)
Німецькою	<i>unter vier Augen</i> («між чотирма очима»)

Проект

Об'єднайтеся в групи й підготуйте проект
«Презентація одного слова»

Етапи роботи над проектом:

- 1) обрати групою одне слово, презентацію якого ви хотіли б організувати;
- 2) дібрати з різних лексикографічних джерел інформацію про це слово (походження, лексичне значення, наявність переносного значення, особливості вживання та написання, його граматичні форми, його синоніми чи антоніми, фразеологізми та прислів'я з ним, приклади порушення мовних норм тощо);
- 3) систематизувати дібрану інформацію, розподілити її на частини для підготовки слайдів презентації;
- 4) підготувати слайди та текстовий супровід (за бажання – доповнити слайди доречними цікавими малюнками, фото).

Запитання і завдання для самоперевірки

1. Що таке мовна норма? Які є типи мовних норм?
2. Поясніть суть понять «лексична норма», «лексична сполучуваність слів».
3. Наведіть приклади вживання слів у невластивому їм значенні та виправте ці приклади.
4. Розкажіть про залежність значень слова від контексту. Наведіть приклади.
5. Чим власне українські слова відрізняються від запозичених? Наведіть приклади.
6. Яких рекомендацій слід дотримуватися під час уживання запозичених слів?
7. Чим лексичні синоніми й антоніми відрізняються від фразеологічних? Наведіть приклади.
8. Яка роль синонімів у мові?
9. Що таке пароніми? Наведіть приклади.
10. Користуючись таблицею «Лексика» на форзаці, розкажіть про класифікацію словникового складу української мови.

Готуємося до тематичного оцінювання

Виконайте завдання. Перевірте правильність виконання за допомогою відповідей у додатку

1. Лексичну помилку допущено в рядку

А дипломатичні відносини

Б святкові міроприємства

В переказати кошти

Г підбивати підсумки

2. Лексичну помилку допущено в рядку

А смачне блюдо	В перебувати в кімнаті
Б вірно кохати	Г матеріальне становище

3. НЕправильно сполучено слова в рядку

А легітимне рішення	В негативний імідж
Б вільна вакансія	Г фронтальна перевірка

4. З поданих у дужках синонімів кожен з варіантів можливий у реченні

- А Червоні жоржини (*сильніше, потужніше*) мерехтять росами.
 Б Вітер щосили гоїдав (*верхівки, піки*) осокорів і дубів.
 В Дощ згас так само (*несподівано, раптово*), як і напустився.
 Г (*Ретельні, проникливі*) дослідження археологів підтверджують слова Геродота.

5. Слово *сердечний* (у різних формах) можна поєднати з усіма поданими словами, ОКРІМ

А напад	В вітання
Б розмова	Г стосунки

6. Антонім до слова, виділеного в реченні «*Розжеврілися іскри із вогнів, притасних у моїй душі*», наведено в рядку

А щирий	В явний
Б світлий	Г популярний

7. Треба відредагувати речення

- А Нові пригоди – у наступній серії.
 Б Лікар приймає в наступному кабінеті.
 В Ми вийдемо на наступній зупинці.
 Г Завдання треба виконати наступним чином.

8. Доберіть відповідники до запозичених слів.

Запозичене слово

Власне українське слово

1 генеза	А вада
2 дефект	Б об'єднання
3 культ	В походження
4 коаліція	Г зображення
	Д обожнювання

9. Визначте синоніми.

Фразеологізм

Фразеологізм

1 не в тім'я битий	А туман вісімнадцятий
2 голова з вухами	Б ганяти вітер
3 тертий калач	В усі розуми поїв
4 мало каші з'їв	Г не бачив смаленого вовка
	Д був на коні й під конем

10. Складіть по одному реченню зі словами *душевний* і *духовний*. Чим відрізняються лексичні значення цих слів?

ВИХІДНА точка
чи ВИСХІДНА?

В одному газетному тексті написали: «*Висхідною* точкою треба вважати становище, яке склалося на сьогодні». Тут мало б стояти *вихідною*, тобто початковою, від якої ведеться облік. А *висхідний* – той, що підіймається вгору, розвивається до вищого рівня: *висхідна інтонація, висхідна зірка* (О. Пономарів).

ПРИВОДИТИ до успіху, але
ПРИЗВОДИТИ до невдач

У заяві високопосадовця несподівано прозвучало: «Україна вітає будь-які дії, що можуть **привести** до розвитку співробітництва». Дієслово *привести* в цьому разі вжито не на місці, бо воно обов'язково передбачає ситуацію, коли якісь дії спричинюють **негативні наслідки**, на що вказує сполучуваність типу *приводити до гріха, до неприємностей, до катастроф*. У наведеній вище фразі замість дієслова *приводити* треба було вжити слово **сприятимуть**: «Україна вітає будь-які дії, що сприятимуть розвитку співробітництва». Можлива також фраза з дієсловом *приводити* (*до чогось*).

Приводити і *приводити* – дієслова-пароніми, які потребують розрізнення. *Приводити до чогось* – «зумовлювати, спричинювати що-небудь». Наприклад: *Їхня діяльність привела до збільшення випуску продукції* (За С. Бибик та ін.).

Говорімо правильно

Правильно	НЕправильно
впадати в очі	кидатися в очі
відігравати роль	грати роль
давати згоду	давати добро
дати спокій	залишити в спокої
просто неба	під відкритим небом
мати рацію	бути правим
і на думку не спадало	і в голову не приходило
спало на думку, набігло на думку	прийшло в голову
для годиться, про людське око	для виду
не сходить з язиків, на язиках	на слуху
піймати облизня, маком сісти	залишатися з носом
терпець увірвався	терпіння лопнуло
крига скресла	лід зрушився
моя хата скраю	моє діло сторона
напускати туману	наводити тінь
не в тім'я битий	не ликом шитий

Кращою похвалою ораторові буде, якщо кожний, хто чув його промову, скаже собі: «Але я сам так думав, він лише висловив те, що я почував».

Віолле де Дюк

ПРАКТИЧНА РИТОРИКА

§9. РИТОРИКА ЯК МИСТЕЦТВО, НАУКА Й НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

Про предмет і завдання риторики та її роль у сучасному світі

ПРИГАДАЙМО. Кого називають оратором? Яких видатних ораторів ви знаєте?

96. Пізнати систему людських цінностей можна на основі безмежного фонду прислів'їв і приказок українського народу. Прочитайте подані нижче прислів'я й приказки. Розкажіть про риторичні традиції українського народу.

- ✓ Коня керують уздами, а чоловіка – словами.
- ✓ Язык мій – ворог мій: раніше розуму говорить.
- ✓ Говорить таке, що купи не тримається.
- ✓ Торохтить Солоха, як діжка з горохом.
- ✓ Казав, та не зав'язав.
- ✓ На городі бузина, а в Києві – дядько.
- ✓ Треба знати, що де сказати.
- ✓ Не завжди говори, що знаєш, а завжди знай, що говориш.
- ✓ Краще переконувати словами, ніж кулаками.

Риторика

Риторика (грец. *rhetorike* – говорити) – наука побудови й оприлюднення досконалого висловлення; наука про ораторське мистецтво, красномовство. Іншими словами, риторика – це наука про способи переконання та впливу на аудиторію.

Виступ з промовою – це **мистецьке дійство**, яке часто потребує поетичних, декламаторських і акторських здібностей. Оволодіння риторичними навичками допоможе навчитися виступати публічно так, щоб донести до аудиторії власні думки, вплинути не тільки на розум, але й на почуття слухачів.

Завдання риторики

Риторика відповідає не лише на питання *що говорити?*, але й на питання *як говорити? як примусити інших слухати себе? як управляти аудиторією? як правильно спілкуватися?*

В основі риторики лежить сукупність різних наук: філософії, психології, історії, права, логіки, педагогіки, психолінгвістики, стилістики, етики, естетики тощо.

З історії риторики

Ораторське мистецтво досягло високого рівня ще в стародавньому світі: Єгипті, Ассирії, Китаї. Батьківщиною красномовства визнають Давню Грецію (Афіни). Від уміння переконливо говорити залежали успіх, добробут, слава, визнання афінян. Саме тому греки цінували риторичку понад усі науки, професії, мистецтва.

У царстві ораторського мистецтва височіють імена Конфуція, Демосфена, Платона, Арістотеля, Цицерона, Квінтіліана.

Яскраві зразки ораторського мистецтва в українській культурі явили митрополит **Іларіон** («Слово про закон і благодать»), **Володимир Мономах** («Повчання дітям»), **Іван Вишенський**, **Феофан Прокопович**, **Григорій Сковорода**, **Іван Франко**, **Олесь Гончар**, **Ліна Костенко** та ін.

97. Прочитайте висловлення філософа Платона та письменника А. де Сент-Екзюпері. На чому акцентують увагу автори? Чи дійсно, на вашу думку, так важливо лікарю вміти володіти словом? У яких ще професіях важливе вміле володіння словом?

Я стверджую, що якби до будь-якого міста прибули оратор і лікар і якби в народному зібранні зайшла суперечка, кого з двох обрати лікарем, то на лікаря і дивитися б не схотіли, а обрали б того, хто володіє словом, – варто було б йому лише забажати.

Платон

Хоч які б були недоліки сучасної медицини, її технічні можливості, людина завжди буде вірити лікарю, який зуміє вислухати, схвалити, вивити співчуття.

А. де Сент-Екзюпері

98. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Чи згодні ви з тим, що риторика – це наука успіху та мистецтво реалізації мовної особистості? Чому, на вашу думку, люди прагнуть пізнати секрети цієї науки? Де в сучасному світі необхідні знання законів і секретів риторики?

Риторика й сучасність

Сучасна риторика як наука переконання засобами мови виходить далеко за межі публіцистичних промов. Вона має широке застосування в різних мовленнєвих ситуаціях як усього суспільства, так і окремих мовців. Уміння переконливо говорити набуває особливого значення там, де вибір правильних рішень здійснюється колегіально й залежить від чіткості, доказовості, обґрунтованості пропонуваного способу розв'язання тієї чи тієї суперечки, – у законодавстві, у бізнесі, у суді, у виробництві, в освіті, у політиці, у банківській сфері тощо.

Універсальність риторики

Універсальність риторики полягає в її необхідності людині будь-якої професії, навіть незалежно від того, чи пов'язана її професійна діяльність з умінням спілкуватися, говорити, бо вміння управляти своїм мисленням і мовленням, як правило, дає змогу людині повніше реалізувати себе, свої здібності в обраній спеціальності. Від уміння говорити нерідко залежить успіх, авторитет, кар'єра.

Зверніть увагу!

Для того щоб навчитися добре, змістовно говорити, потрібно збагачувати свої знання й досвід, удосконалювати професійну освіту, усебічно розвиватися. Уміння говорити завжди розвивається одночасно з розширенням культурного та професійного світогляду.

99. Розгляньте схему й розкажіть за нею про вміння, які формує риторика. Чи важливими є ці вміння для кожного з нас? Обґрунтуйте свою думку.

100. Поясніть, як ви розумієте такі слова давньогрецького оратора Демосфена: «Не те добре, коли кричать великим голосом, але те є великим, коли говорять добре».

101. З'ясуйте подібність і відмінність у лексичному значенні поданих нижче слів. Уведіть ці слова в окремі речення. У якому значенні – прямому чи переносному – іменник *риторика* буде синонімом до іменника *демагогія*? За потреби зверніться до тлумачного словника та словника синонімів.

риторика, демагогія, фразерство, словоблудство

102. Підготуйте, користуючись лексикографічними джерелами (у тому числі на електронних носіях), усне повідомлення з мультимедійною презентацією про одного з таких видатних ораторів: Іоанна Златоуста, Іларіона Київського, Феофана Прокоповича, Григорія Сковороду, Василя Липківського, Сократа, Арістотеля, Цицерона, Демосфена. Щоб зацікавити слухачів, розпочніть своє повідомлення оригінальним вступом. Час виступу 1,5–2 хвилини.

Для вас, допитливі

Якщо ви хочете детально дізнатися про зв'язок риторики з філософією, логікою, психологією, етикою, лінгвістикою, стилістикою, поезикою, естетикою та сценічною майстерністю, зверніться до книжки Г. Сагач «Золотослів».

Поділіться інформацією з однокласниками.

§10. МОВЛЕННЕВА СИТУАЦІЯ. УМОВИ УСПІШНОГО СПІЛКУВАННЯ

*Про елементи мовленнєвої ситуації, засоби спілкування,
а також про те, як досягти успіху*

ПРИГАДАЙМО. Що спільного й відмінного між професійним, офіційно-діловим спілкуванням і спілкуванням у родині чи в колі друзів?

103. I. Прочитайте висловлення й поміркуйте над їхнім змістом. Яке з висловлень вам сподобалося найбільше?

1. Ніщо не ціниться так дорого і не коштує так дешево, як ввічливість (*Мірель де Сервантес*).
2. Уміти говорити – мистецтво. Уміти слухати – культура (*Д. Лихачов*).
3. Захоплює слухати – це найкращий комплімент, який ми можемо зробити тому, хто говорить (*Д. Карнегі*).
4. Жести й манери мають бути як мимовільний наслідок сердечних рухів, а не навпаки... (*Ф. Вейсс*).
5. Хочеш бути розумним, навчися розумно запитувати, уважно слухати, спокійно відповідати і припиняти розмову, коли нічого більше сказати (*Й. Лафатер*).

II. Визначте умови, за яких спілкування буде успішним.

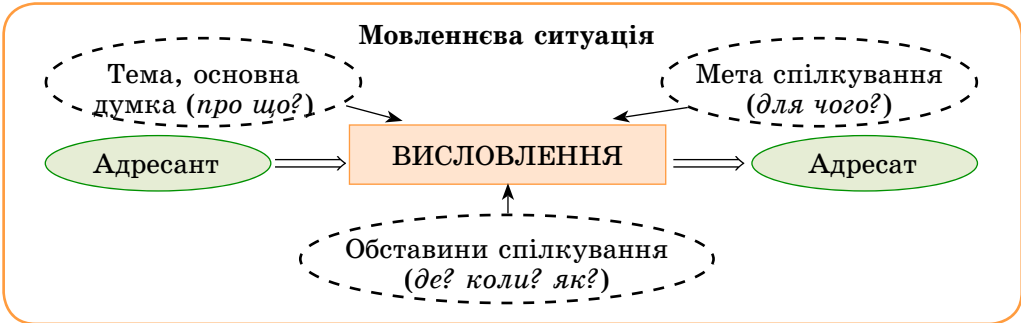
Спілкування

Спілкування – це обмін інформацією, передача її однією людиною іншій. У процесі спілкування можна пізнати людей, співпрацювати з ними, пережити емоційний стан, який виникає в результаті цього.

Мовленнєва ситуація

Кожне висловлення використовується в тій чи тій сфері (побут, наукова чи професійна діяльність, законодавство, політика, культура тощо), має свою мету (регулювання стосунків, виклад інформації, переконання, агітація тощо). Під час спілкування дуже важливо будувати свої висловлення з урахуванням мовленнєвої ситуації. Основними елементами

мовленнєвої ситуації є мовець (адресант), слухач (аудиторія, адресат), предмет мовлення (тема, основна думка), а також мета й обставини спілкування.

Засоби спілкування

Залежно від мовленнєвої ситуації ми обираємо відповідні **засоби спілкування**:

- **вербальні** (слова, речення, форми звертання тощо);
- **невербальні** (жести, міміка, поза, погляд, дотик, просторова дистанція, потискування рук, поцілунок, обійми, мовні паузи, сміх, плач, зітхання, запах косметики, темп, тональність тощо).

Зверніть увагу!

І жести, і міміка – це інтуїтивне вираження думки, тому вони не можуть бути наперед підготовленими. Вони визначаються ситуацією спілкування, настроєм співрозмовника, а не лише темою розмови.

104. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Які заходи з охорони довкілля ви ініціювали б, якби були міністром відповідного відомства?

105. I. Розгляньте фото й проаналізуйте зображені на них мовленнєві ситуації. У яких ситуаціях, на вашу думку, спілкування буде успішним і мовці досягнуть порозуміння? У яких ситуаціях є перешкоди (бар'єри) у спілкуванні? Як уникнути цих перешкод у реальному житті?

II. Визначте тип спілкування на кожному фото: офіційне чи неофіційне, етикетне чи фамільярне, напружене, конфліктне чи спокійне, злагоджене, дружнє.

Перешкоди

На шляху передачі інформації можуть виникати перешкоди, наприклад незнання мови, неохайна зовнішність, неухважність, політичні переконання тощо.

Важливо розуміти, що кожний учасник спілкування – це особистість. У процесі комунікації людина формується й самовизначається, виявляючи свій інтелект, характер, волю, темперамент, почуття власної гідності, досвід, свої емоції та інтереси тощо. Тому правила спілкування вимагають ставитися до співрозмовника з повагою, ураховувати його особливості.

пам'ятка

Умови успішного спілкування

- ✓ Взаємна повага, довіра, чесність, доброзичливість.
- ✓ Дотримання вимог культури мовлення (змістовність, доречність тощо).
- ✓ Урахування особливостей партнера спілкування (його культурно-освітніх, національних, вікових, психологічних якостей).
- ✓ Демонстрація спільності інтересів, цілей, поглядів тощо.
- ✓ Прояв інтересу до проблем співрозмовника (уважно слухати, ставити запитання тощо).
- ✓ Уміння слухати й чути того, хто говорить.
- ✓ Доречне використання невербальних засобів передачі інформації.
- ✓ Психологічна врівноваженість, спроможність вчасно зупинитися.
- ✓ Зовнішня привабливість, елегантна манера спілкування.

два – чотири – усі разом

106. Проаналізуйте мовленнєві ситуації. Оберіть найефективніший, на вашу думку, варіант відповіді. Обґрунтуйте свій вибір.

Ситуація А

Ви хочете заспокоїти, втішити людину, яка вчинила неправильно, але визнає свою провину. Що ви їй скажете?

- ✓ Це все дрібниці! Не варто про це думати.
- ✓ Я впевнений, що таке більше не повториться.
- ✓ Іншого я від тебе й не чекав.
- ✓ На твоєму місці я зробив (зробила) би так само.

Ситуація Б

Ви хочете порадити знайомому вступати до інституту. Що ви йому скажете?

- ✓ Ти просто зобов'язаний вступити до інституту.
- ✓ Усі твої однокласники будуть вступати до інституту, то й ти не відставай.
- ✓ Чи не спробувати тобі вступити до інституту?
- ✓ Тобі треба спробувати вступити до інституту. Хоча, правду кажучи, шанси в тебе нульові.

107. І. Прочитайте мовленнєві ситуації. Поміркуйте, що в описаних ситуаціях виходить за межі мовленнєвого етикету й етикету взагалі. Як уникнути подібних помилок?

* * *

1. Одна пані, знайома маестро, що вважала себе цінителькою музики, запросила його на вечерю до себе в маесток.

– Будуть чудові страви китайської кухні. Але не забудьте прихопити із собою скрипку, щоб розважити гостей, – додала вона.

– Моя скрипка не прийде, бо не є прихильницею китайської кухні, – відповів маестро.

* * *

2. Одного разу у Відні до Берліоза підбіг маленький жвавий чоловічок і в захопленні вигукнув:

– Пане Берліоз, я пристрасний прихильник Вашого таланту... Прошу Вашої ласки, дозвольте торкнутися руки, що написала «Ромео і Юлію», – із цими словами він учепився за рукав композитора і блаженно завмер.

– Пане, – торкнувся за плече Берліоз, – тримайтесь ліпше за інший рукав: я маю звичку писати правою рукою.

II. Наведіть, якщо вам відомо, приклади подібних мовленнєвих ситуацій з власного життєвого досвіду. Які висновки можна зробити із цих прикладів?

108. I. Розгляньте схему. Розкажіть за нею, що треба для того, щоб бути щасливими й успішними.

говоримо спокійно,
струмуємо свої емоції,
не намагаємося
перебивати
співрозмовника

не розмовляємо
категоричним тоном

озвучуємо
наші пропозиції,
розрахунок
чи зауваження
тактовно, чітко,
без приниження
людської гідності
співрозмовника

бесіду ведемо без
формалізму, нотацій,
заялювання

утримуємося від
надмірного говоріння,
даємо можливість
висловитися й іншим

Ми щасливі
й успішні, тому що ...

відкидаємо
забони й плітки
в спілкуванні із
знайомими чи
колегами

не докучаємо
колегам, знайомим,
друзям своїми
запитаннями про їхні
особисті справи

привітні,
доброзичливі

намагаємося знайти
те, що нас об'єднує,
а не роз'єднує

II. Яке з тверджень, на вашу думку, найважливіше для успішного спілкування? Чи можна ігнорувати інші норми?

109. Підготуйте й виголосіть у класі короткий виступ на одну з поданих тем. Час виступу – 30–40 секунд. Намагайтеся подолати хвилювання, сказати найважливіше, дотримуватися культури мовлення.

- ✓ Моя найбільша мрія.
- ✓ Школа моєї мрії.
- ✓ Якби я був (була) директором школи.
- ✓ Досліджувати космос – це цікаво.
- ✓ Чистота міста (села) залежить від нас.

ситуація

110. Уявіть, що ви є лідером молодіжної організації, яка переймається актуальними проблемами розвитку вашого міста (села), і хочете ініціювати будівництво спортивно-розважального майданчика в місцевому парку чи створення вільного простору для відпочинку молоді.

Скориставшись запропонованими висловами, підготуйте короткий мотиваційний виступ, відповідно до такої мовленнєвої ситуації:

мета спілкування – знайти однодумців, які могли б разом з вами напрацювати креативні ідеї та допомогли б презентувати проект на громадських слуханнях;

місце спілкування – майданчик у місцевому парку;

адресат – учні старших класів;

час спілкування (виступу, звернення) – 2–3 хвилини.

- ✓ *Сподіваюся, що моя пропозиція зацікавить вас.*
- ✓ *Буду радий (рада) співпрацювати з вами.*
- ✓ *Обіцяю докласти максимум зусиль.*
- ✓ *Лише разом ми зможемо реалізувати наші креативні ідеї.*
- ✓ *Багато гарних ідей у світі було реалізовано завдяки дітям.*

§11. МОДЕЛЮВАННЯ СИТУАЦІЇ СПІЛКУВАННЯ. СКЛАДАННЯ ДІАЛОГІВ ВІДПОВІДНО ДО ЗАПРОПОНОВАНОЇ СИТУАЦІЇ

ПРИГАДАЙМО. Що таке діалог? Яка роль діалогів у мовленні?

111. Прочитайте діалоги. У якому з них Оля правильно проаналізувала ситуацію спілкування й вчинила так, щоб уникнути конфлікту?

А

Олег: Ти знову запізнилась?

Оля: Що ти мені зауваження робиш? Запізнилася? Так, запізнилася. А ти не запізниєшся?

Б

Олег: Ти знову запізнилася?

Оля: Вибач! У мене завжди якісь проблеми. Починаймо танцювати. То на чому ми вчора зупинилися?

Олег: Завжди тебе чекай, час зга-
яно. Уже могли б декілька
танцювальних фігур вивчи-
ти.

Олег: Запізнилася, а ще мене під-
ганяє.

Оля: Так, я хочу, щоб наша пара
була найкращою на фес-
тивалі (За В. Науменко).

112. I. Прочитайте. Виберіть лише ті вислови, які відповідають ситуації офіційно-ді-
лового спілкування. Аргументуйте свій вибір.

1. Вивчіть наші пропозиції й дайте врешті-решт будь-яку відповідь. 2. Просимо вивчити наші пропозиції й дати остаточну відповідь. 3. За-
пам'ятайте: якщо Ви не погасите заборгованість, ми негайно розірвемо
контракт! 4. Дозвольте нагадати Вам про необхідність погасити заборго-
ваність, інакше ми будемо змушені розірвати контракт. 5. Хочемо запев-
нити, що наше підприємство виконає Ваше замовлення в найкоротший
термін. 6. Ми уважно вивчили Вашу пропозицію, але змушені відхилити
її, оскільки нас не влаштовують умови виконання замовлення. 7. Вашої
пропозиції ми не приймаємо і навіть не просить, і не благайте.

II. Перебудуйте п'яте або шосте речення, доповнивши його розмовними, емоцій-
но забарвленими словами чи словами в переносному значенні, а також замінивши
прямий порядок слів непрямим. У яких ситуаціях спілкування може бути використано
реконструйоване вами речення?

ситуація

113. I. Уявіть, що ви директор промислового підприємства чи рекламного агент-
ства. До вас на прийом прийшли керівники структурних підрозділів (відділів, цехів)
для вирішення виробничих питань. Завершіть усно запропоновані репліки.

- ✓ Я сподівався почути від вас...
- ✓ Я підтримую вас і хотів би...
- ✓ Радив би вам...
- ✓ Мені здається, що...
- ✓ Мені шкода, але...
- ✓ Мені не подобається, що ви...
- ✓ Вибачте, але я мушу...
- ✓ Вважав би за необхідне нагадати вам...
- ✓ Ще раз дякую і висловлюю надію...
- ✓ Вибачте, я не цілком упевнений...

II. Змоделюйте (опишіть усно) ситуації ділового спілкування, у яких були б можли-
вими деякі з наведених реплік.

114. Уявіть, що ви спеціаліст фінансового відділу підприємства. Вам доручили повідомити ділового партнера про перенесення дати розрахунку за виконане замовлення на десять днів з незалежних від підприємства причин. Це потрібно зробити коректно, щоб діловий партнер не відмовився від подальшої співпраці.

А Складіть діалог з діловим партнером під час зустрічі в офісі вашого підприємства (6–8 реплік).

Б Складіть діалог з діловим партнером під час спілкування з ним по телефону (6–8 реплік).

115. І. Прочитайте висловлення. Чи в усьому ви погоджуєтеся з авторами? Чи допоможуть ці поради в реальному спілкуванні?

- Похвала – це сонячне світло, яке зігріває людську душу; ми не можемо розквітнути, коли більшість із нас завжди готова обдути інших холодним вітром критики, ми дуже неохоче даруємо сонячне тепло похвали (*Дж. Лер*).
- Я не маю права говорити або робити щось таке, що принижує людину в її власних очах. Не має значення, що я думаю про людину, а важливо, що вона думає про себе. Ображати людину в її гідності – це злочин (*А. де Сент-Екзюпері*).

- Усмішка має чарівну силу, навіть якщо її не видно. Розмовляючи по телефону, усміхайся. Твоя усмішка проникає у твій голос. Усмішка осяє життя всіх, хто її бачить. Для того, хто бачив безліч похмурих людей, які відвертали свої обличчя, ваша усмішка схожа на сонце... (*Д. Карнегі*).
- Культурна, вихована людина не нав'язує своєї розмови тому, хто цього не бажає. Тож треба добре відчувати співрозмовника (*Р. Кавець*).

ІІ. Змоделюйте усно ситуацію спілкування, за якої похвала або усмішка можуть допомогти встановити контакт зі співрозмовником.

116. І. Прочитайте діалог. Чи можна, на вашу думку, досягти взаєморозуміння з людиною, яка думає по-іншому?

Один приятель відомого художника Пабло Пікассо, оглянувши кілька нових його полотен, щиро зізнався:

– Ти мені вибач, але я не можу цього зрозуміти.

Подібні речі не існують.

На це Пікассо відповів:

– А ти китайську мову розумієш?

– Ні.

– А проте ж вона існує.

ІІ. З'ясуйте за тлумачним словником значення слів *тактовність* і *безтактність*. Поясніть, яку поведінку співрозмовника можна вважати тактивною, а яку – безтактною.

*П. Пікассо.
Дві дівчини,
які читають*

117. Складіть і запишіть один діалог (10–14 реплік), який міг би відбутися:

- ✓ між юнаком (дівчиною) та працівником туристичної фірми про вибір місця відпочинку й екскурсійну програму;
- ✓ між синоптиком і аграрієм про погодні умови;
- ✓ між тренером атлетичного клубу та старшокласником, який хоче записатися до клубу й скласти програму тренувань;
- ✓ між екскурсоводом Ботанічного саду та відвідувачем, який має обмежений час, але хоче побачити найцікавіші місця саду.

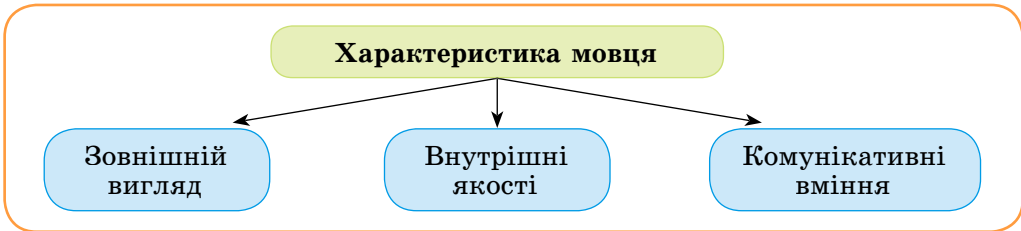
§12. ОСОБИСТІСТЬ МОВЦЯ. ВИМОГИ ДО МОВЛЕННЯ ОРАТОРА

Про те, над чим повинен працювати мовець, щоб стати успішним оратором, про риси гарного співрозмовника, а також про імідж оратора

ПРИГАДАЙМО. Які якості мають бути розвиненими в гарного промовця? Що таке імідж? Від чого він залежить?

Особистість мовця

Для усного виступу, спілкування велике значення мають поведінка мовця, його характер, ставлення до життя, емоційний стан, зовнішній вигляд, його поза, рухи, жести, міміка, дикція, тон, гучність мовлення, уміння утримувати увагу слухачів тощо. Досконалий за змістом текст можна виголосити мляво, невиразно, непереконливо. І навпаки – слабший за змістом текст може мати більший вплив на аудиторію, якщо промовець виголосить його майстерно.

Зовнішність

Мовець має подбати про належний **зовнішній вигляд**. Хороший охайний одяг надає впевненості у власних силах і підвищує повагу до самого себе. Соціально-психологічні дослідження встановили, що людям, які гарно виглядають і добре одягнені, легше вирішувати проблеми й добиватися успіху.

Внутрішні якості

Набагато більше значення мають **внутрішні якості** оратора: інтелект, щирість, людяність, порядність, доброзичливість, толерантність, енергійність, артистизм, наполегливість, об'єктивність. Добрі плоди приносить спілкування тим, хто любить людей, любить життя, хто пройнятий бажанням узяти участь у спільному вирішенні певної проблеми, щирим наміром допомогти іншим, хто дає дружні поради й щиро радіє за своїх друзів.

Поведінка

«Не суди
лиця –
суди слово!»

Григорій
Сковорода

Оратор повинен бути стриманим, терплячим, уважним, доброзичливим, уміти володіти своїм психологічним станом, керувати негативними емоціями: не дратуватися, не підвищувати голос, не чіплятися до слів, не ображатися.

Мовець повинен усією своєю поведінкою виражати впевненість і віру в свої сили. Пауза і прямий погляд справлять позитивне враження ще до того, як ви почнете говорити. Оратор, який довго стоїть за трибуною нерухомо, втомлює аудиторію, слухачі починають вовтузитися на місцях, їх увага послаблюється. Однак не треба впадати в іншу крайність: оратор не повинен постійно переходити з місця на місце, змінювати позу, примушуючи слухачів не стільки слухати, скільки стежити за ним. Крок уперед у потрібний момент посилює значимість того чи того місця в промові, допомагає зосередити на ньому увагу аудиторії. Роблячи крок назад, промовець ніби дає можливість аудиторії «відпочити», а потім переключає її увагу на інше місце в промові.

пам'ятка

Імідж оратора

Ефективність промови, сила її впливу на слухачів багато в чому визначаються позитивним іміджем оратора. Щоб сформувати цей імідж, промовець повинен пам'ятати:

- ✓ людина починає справляти певне враження ще до того, як заговорить;
- ✓ популярність серед слухачів залежить від того, наскільки зовнішній вигляд, поведінка й манери спілкування оратора відповідають уявленням і неписаним правилам певної суспільної групи;
- ✓ популярні люди мають такі риси характеру, які позитивно сприймає більшість суспільних груп (веселу вдачу, товарищескість, тактовність та ін.), а крім того, уміють адаптуватися до правил тієї чи тієї суспільної групи;
- ✓ гарні рухи й уміння гарно триматися – такі самі важливі складники приємного зовнішнього вигляду, як і фізичні дані чи вбрання.

118. І. Прочитайте текст. Поміркуйте, чи кожна людина може стати гарним оратором. Чи згодні ви з твердженням, висловленим у виділеному реченні? Обґрунтуйте свою відповідь.

Становлення

ПОЕТАМИ НАРОДЖУЮТЬСЯ, ОРАТОРАМИ СТАЮТЬ

Багато тисячоліть тому знаменитий оратор Стародавнього Риму, видатний теоретик ораторського мистецтва *Марк Тулій Цицерон* виголосив фразу, яка стала крилатою й дійшла до наших днів: «Поетами народжуються, ораторами стають». Великий римлянин був упев-

Poeta nascitur, orator fit

Римський форум, де в давнину виступали оратори

нений, що з поетичним талантом людина народжується, а оратором можна стати, якщо докласти для цього певних зусиль.

Дійсно, гарним оратором може стати лише той, хто хоче ним стати, хто прагне цього, хто багато працює над собою. Звичайно, природні дані допомагають людині досягти кращих результатів, але самі по собі вони не є запорукою успіху. (За Л. Введенською).

II. Доведіть або спростуйте одне з таких тверджень:

- 1) тільки природні дані можуть зробити людину оратором;
- 2) властивості гарного оратора набуваються, розвиваються, виховуються.

Вимоги до мовлення

Сучасне **ораторське мовлення** – це насамперед природне, розмовне мовлення. Але, на відміну від буденної розмови, мовлення оратора повинно бути яскравішим, мелодійнішим, виразнішим. Ось чому перед оратором стоїть завдання – наполегливо працювати над інтонацією, розвивати діапазон голосу, дикцію.

Темпоритм

Швидкість мовлення, тривалість звучання окремих слів, складів, тривалість пауз у поєднанні з ритмічністю мовлення становлять її **темпоритм**. Оптимальний темп в українській мові – 120 слів за хвилину.

Надто швидкий темп веде до того, що кількість інформації, яка передається за одиницю часу, перевищує «пропускну здатність» людської психіки, сприйняття погіршується.

Надто повільне мовлення заколисує аудиторію, слухачі втрачають здатність стежити за думкою.

Пауза в ораторській промові полегшує процес дихання під час мовлення, допомагає зосередити увагу аудиторії й підкреслити кульмінаційний момент.

«Уміння спілкуватися з людьми – такий самий товар, що купується за гроші, як цукор або кáva. Я готовий платити за це вміння більше, ніж за будь-який інший товар у цьому світі»

*Джон Д.
Рокфеллер*

119. З'ясуйте, про яку комунікативну якість мовлення йдеться в кожному з наведених нижче висловлень.

Комунікативні якості: правильність, виразність, ясність, точність, стислість, доцільність

1. Правильно визначаєте слова, і ви звільните світ від половини непорозумінь (*Декарт*). 2. Форма, у яку одягнені думки оратора, збуджує увагу й захоплення натовпу (*Ф. Честерфільд*). 3. Усе, що ви сказали спочатку, нами забуте, бо це було давно. А кінець вашого мовлення нам не зрозумілий, бо забутий початок (*Давньогрецький вислів*). 4. Правильне мовлення, по-моєму, не стільки достоїнство вправного оратора, скільки властивість кожного громадянина (*Цицерон*). 5. І найблискучіша промова набридає, якщо її затягти... (*Б. Паскаль*). 6. Безумство, що найпереконливіші промови саме ті, де міститься найбільше образів (*К. Гельвецій*).

120. Прочитайте запропоновані ситуації. Поміркуйте, чи матимуть відповідні виступи успіх. Проаналізуйте причини невдач промовців та визначте, яких помилок вони припустилися.

Ситуація 1. Лектор виходить на трибуну. Головуючий називає його прізвище, не згадуючи при цьому ні про його діяльність, ні про місце роботи, ні про тему лекції. Лектор відразу ж починає із самої суті справи. Ви слухаєте його й з окремих уривчастих зауважень намагаєтеся зрозуміти, хто він і звідки; чи те, про що він говорить, пов'язане з його професійною діяльністю, чи це просто його захоплення; скільки часу він працює над цією проблемою.

Ситуація 2. З'явився лектор – поважний, самовпевнений. Довго порпався в портфелі, дістав купу паперів, не поспішаючи, розклав їх на кафедрі, поправив окуляри й почав читати. Його монотонний голос бринів рівномірно, повільно, заколисливо. У залі запала нудьга, байдужість...

Ситуація 3. У переповненому залі розпочалася лекція. Раптом з останніх рядів озвалася кілька чоловіків: «Голосніше! Нічого не чути!». Лектор знітився. Почав було говорити голосніше, але через кілька хвилин його голос знову стихився, і знову зауваження із залу. Промовець ще раз підвищив голос, але цього разу лише на якусь мить. Слухачі в останніх рядах утратили до лекції інтерес і перестали просити лектора говорити голосніше.

попрацюйте в парах

121. Розподіліть між собою слова й протягом однієї хвилини спробуйте пояснити їхнє значення. За потреби скористайтеся тлумачним словником. Які з якостей, названі цими іменниками, не сприяють діловим стосункам?

*фамільярність, чуйність, щирість, вірність,
черствість, мудрість*

122. Прочитайте шість правил привернення до себе людей, про які розповів *Дейл Карнегі* в книжці «Як набувати друзів і впливати на людей». Який із цих способів, на вашу думку, є найважливішим? Чи достатньо дотримуватися лише одного правила?

ЯК ПРИВЕРНУТИ УВАГУ ДО СЕБЕ

Правило 1. Виявляйте щирю цікавість до інших людей.

Правило 2. Усміхайтеся!

Правило 3. Пам'ятайте, що для людини звук її імені є найсолодшим і найважливішим звуком людської мови.

Правило 4. Будьте хорошим слухачем. Заохочуйте інших розповідати вам про себе.

Правило 5. Ведіть розмову в колі інтересів вашого співрозмовника.

Правило 6. Давайте людям відчуття їхню значущість – і робіть це щиро.

(За Д. Карнегі)

123. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Чи вважаєте ви себе цікавим співрозмовником, яскравою особистістю? Чи легко вам знайомитися з людьми? З якою людиною вам цікаво спілкуватися? Чому?

124. Підготуйте вдома й виголосіть у класі короткий виступ на одну з поданих тем. Час виступу – 30–40 секунд. Намагайтеся подолати хвилювання, сказати найважливіше, дотримуватися культури мовлення. Виступ кого з однокласників (однокласниць) вам сподобався більше? Відповідь аргументуйте.

- ✓ Зрада – найбільший злочин.
- ✓ Підлітки мають допомагати батькам
- ✓ Якби я був (була) президентом країни.

§13. АУДИТОРІЯ. МОДЕЛЮВАННЯ АУДИТОРІЇ. КОНТАКТ ПРОМОВЦЯ ЗІ СЛУХАЧАМИ

Про види й цілі слухання та про прийоми налагодження контакту з аудиторією

ПРИГАДАЙМО. Які є елементи мовленнєвої ситуації?

125. Прочитайте фрагменти виступів. Визначте ті, які не сприяють установленню контакту промовця з аудиторією. Поясніть чому.

1. Оце і все, що я вам хотів сказати.
2. А зараз я вам розповім про подію, свідком якої мені довелося бути.
3. Зараз я вам усім доведу, як ви помиляєтеся, коли думаєте, що...
4. Як сказав мені по секрету один товариш...
5. Так про що ми сьогодні говоритимемо?
6. З тим, що говорили ви, можна погодитися, але варто, мабуть, узяти до уваги й те, що...
7. Перепрошую, я зовсім не підготувався до виступу...

Аудиторія	Велике значення для успішного усного виступу чи спілкування, крім особистості мовця, має такий чинник, як урахування особливостей аудиторії за різними її характеристиками (вік, стать, професія, рівень обізнаності з темою виступу тощо).
Адресат	На етапі підготовки тексту виступу, якщо наперед відомий конкретний адресат, потрібно вивчати й прогнозувати соціально-демографічні та соціально-психологічні ознаки аудиторії. Якщо ж конкретний адресат перед підготовкою промови не відомий, оратору необхідно враховувати ці ознаки безпосередньо вже під час виступу.
Слухач	<p>Важливо заздалегідь налаштуватися на своїх слухачів. Наприклад, звертаючись до молоді, не можна загравати, лестити, повчати, дорікати в незнанні, некомпетентності, підкреслювати свою перевагу, ухилятися від гострих проблем і питань. Перед слухачами з високим рівнем професійної чи наукової підготовки не можна виступати, якщо немає нових поглядів, підходів до вирішення проблеми, не можна допускати повтори, тривіальні судження, зловживати цифрами, цитатами, ухилятися від суті проблеми.</p> <p>Закон моделювання аудиторії передбачає створення психологічного портрету аудиторії за трьома групами ознак.</p>

Психологічний портрет аудиторії

Соціально-демографічні ознаки	Дають змогу враховувати вік, стать, національність, освіту, професію, склад сім'ї слухача (слухачів) тощо
Соціально-психологічні ознаки	Передбачають урахування мотивів поведінки слухача, його потреб, ставлення до предмета мовлення та до оратора, рівня розуміння предмета
Індивідуально-особистісні ознаки	Уключають у себе тип нервової системи слухача, його тип і спосіб мислення, особливості характеру, тип темпераменту, ступінь емоційного розвитку тощо

пам'ятка

Оратор повинен:

- ✓ урахувати *мотив поведінки слухача* (чому він прийшов на лекцію?): з примусу, із власної зацікавленості чи з потреби пізнання;
- ✓ розуміти *потреби слухача* (що це йому дає, що він від цього отримає?): слухач отримує інформацію тільки для себе чи слухач збагачує свій професійний досвід, турбуючись таким чином про тих, на кому відбивається його рівень компетентності.

126. І. Прочитайте текст. Визначте його тему й мікротеми. Як у Стародавній Греції під час судових засідань домагалися дотримання регламенту виступів?

УПРАВЛІННЯ АУДИТОРІЄЮ

Увага аудиторії значно знижується при невинуватому затягуванні промови. У Стародавній Греції обов'язковим атрибутом у будь-якому судовому засіданні був водяний годинник. З останньою краплею води закінчувався виступ оратора, винятку не було ні для кого. Ця крапля води, що тяжіє над кожним промовцем, охолоджувала будь-які пориви до слововиливу, дисциплінувала оратора.

Про зосередженість уваги аудиторії свідчить тиша в залі, спокійні пози й уважні погляди слухачів, спрямовані на оратора. Варто йому змінити положення за трибуною, і слухачі одразу зреагують, повернувши голову чи змінивши позу. У їхніх очах зацікавленість і захоплення. Вони відгукуються на виступ виразом обличчя, співчутливим чи погоджувальним кивком голови, усмішкою. Але ось оратор помічає, що двоє або троє слухачів неуважні, дивляться в різні боки, шепочуться, хоча інші слухають із цікавістю. Спробуйте на деякий час зосередити на них свій погляд. Як правило, це допомагає.

Оратори використовують різноманітні прийоми, щоб повернути увагу чи посилити невинуватену увагу слухачів, розрядити напружену ситуацію. Наведемо деякі із цих прийомів.

Голосові прийоми. Для того щоб активізувати увагу чи зосередити її на тому чи тому положенні виступу, достатньо буває підвищити гучність звучання чи підвищити тон голосу. При цьому потрібно дотримуватися міри й не зірватися на крик. Інколи використовується протилежний прийом: зниження гучності до шепоту, а також зниження тональності голосу.

Пауза. Розрахована й уміло витримана пауза в середині промови може діяти, як гіпноз, зосереджуючи увагу аудиторії на потрібному місці промови.

Жести й рухи. Емоційний чи владний жест допомагає зосередити увагу аудиторії, особливо в поєднанні з іншими прийомами. Посилює увагу рух оратора вперед у напрямку до слухачів, а от крок назад дає розрядку.

Залитання, якими переривається промова, завжди вносять розрядку, загострюють увагу й активізують сприйняття аудиторії, змушують її міркувати разом з оратором.

Несподіване переривання думки. Увага слухачів отримує поштовх, коли оратор несподівано перериває думку, і новий поштовх, коли, говорячи про інше, повертається до недосказаного.

Засоби наочності (ілюстрації, діаграми, окремі предмети тощо) допомагають переключити й повернути увагу аудиторії, оскільки зміна слухового сприйняття на зорове обов'язково збуджує невинуватену увагу.

Гумор у публічній промові. Гарний оратор володіє здатністю не тільки сприймати й знаходити смішне, а й «створювати» комічне. Але зловживання жартами, звернення до старих дотепів може викликати лише роздратування аудиторії (За В. Стец).

II. На основі власного досвіду назвіть причини пониження стійкості уваги аудиторії до промовця, втрати інтересу до виступу. Чи може однією з причини бути неврахування психологічного портрета аудиторії?

127. Розгляньте таблицю «Види слухання». Скориставшись нею, визначте цілі слухання. Змодельуйте особливості взаємодії (налагодження контакту) між слухачем (слухачкою) та мовцем залежно від виду слухання.

Види слухання

Ознайомлювальне	Вивчальне	Критичне
Вимагає від слухачів загального охоплення змісту повідомлення, уміння визначити його тему, основну думку, розрізнати елементи композиції	Передбачає якнайповніше сприймання змісту повідомлення, усвідомлення деталей змісту, кожного з його елементів	Вимагає висловлення власної думки з приводу почутого, мотивованої оцінки сприйнятого твердження, критичного осмислення сприйнятого на слух

ситуація

128. Уявіть, що ви виголошуєте промову перед аудиторією. Стежачи за реакцією слухачів, помічаєте, що через деякий час після початку вашого виступу їхня увага тимчасово згасає, вони втрачають інтерес до лекції – перешіптуються, крутяться на своїх місцях, не дивляться на вас, позіхають, «кляють носом». Запропонуйте різні варіанти відновлення контакту зі слухачами й активізації їхньої уваги.

129. I. Змодельуйте уявну аудиторію, перед якою вам потрібно буде виступити, та виконайте завдання одного з варіантів.

А Напишіть текст промови на тему «Олімпійські види спорту». Розкажіть про один з олімпійських видів спорту, його найвідоміших представників.

Б Напишіть текст промови на тему «Пріоритети XXI століття». Розкажіть про одну з глобальних проблем людства та шляхи її вирішення.

II. Потренуйтеся виголошувати написаний текст удома перед рідними чи знайомими або перед дзеркалом. Зверніть увагу на правильну вимову слів, рухи, жести, міміку, поставу, гучність і силу голосу, темп, паузи тощо. Врахуйте зауваження й пропозиції ваших слухачів. Виголосіть промову в класі перед аудиторією вашого віку. Час виступу – 50–60 секунд. Під час виступу спробуйте налагодити контакт зі слухачами.

§14. ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ ПРОМОВИ

130. І. Прочитайте фрагмент публічної промови *Стіва Джобса* перед випускниками одного з вищих навчальних закладів. У чому актуальність промови *Стіва Джобса* для сучасної молоді?

Формула успіху

ІСТОРІЯ ПРО ЛЮБОВ І ВТРАТИ

Для мене велика честь бути сьогодні з вами на врученні дипломів одного з найкращих університетів світу. Я не закінчував інститутів. Сьогодні я хочу розповісти вам історію з мого життя. І все. Нічого грандіозного.

Мені пощастило – я досить рано знайшов те, що люблю робити по життю. Разом із *Стівом Возняком* ми заснували компанію *Apple Computer* у гаражі моїх батьків, коли мені було 20 років. Ми наполегливо трудилися, і через десять років *Apple* виросла від двох юнаків у гаражі до 2-мільярдної компанії з 4000 працівниками.

Невдовзі мене звільнили. Як вас можуть звільнити з компанії, яку ви заснували? Відповідно до росту *Apple* ми наймали талановитих людей, які б допомагали мені керувати компанією, і в перші п'ять років усе йшло добре. Але потім моє бачення й бачення мого партнера стосовно майбутнього стали різнитися, і ми врешті посварилися. Рада директорів перейшла на його бік. Тому в 30 років я був звільнений. До того ж привселюдно.

Я не знав, що робити, декілька місяців. Це було публічним провалом, і я навіть думав про те, щоб утекти куди подальше. Але щось повільно стало мені вияснятися – я все ще любив те, що робив. Хід подій в *Apple* лише злегка все змінив. Я був відкинутий, але я любив. І, зрештою, я вирішив почати все спочатку...

Я не знав, що робити, декілька місяців. Це було публічним провалом, і я навіть думав про те, щоб утекти куди подальше. Але щось повільно стало мені вияснятися – я все ще любив те, що робив. Хід подій в *Apple* лише злегка все змінив. Я був відкинутий, але я любив. І, зрештою, я вирішив почати все спочатку...

Упродовж наступних п'яти років я заснував компанію *NeXT* та *Pixar* і закохався в дивовижну жінку, що стала моєю дружиною. *Pixar* створив найперший комп'ютерний анімаційний фільм "ToyStory". У ході разючих подій *Apple* купила компанію *NeXT*, я повернувся в *Apple*, і технологія, розроблена в *NeXT*, стала серцем нинішнього відродження *Apple*.

Я впевнений, що нічого цього не трапилося б, якби мене не звільнили з *Apple*. Ліки були гіркими, але пацієнтові вони допомогли. Іноді життя б'є вас по голові цеглиною. Не втрачайте віри. Я переконаний: єдине, що допомогло мені продовжувати справу, – це те, що я любив свою справу. Ваша робота займає значну частину життя, і єдиний спосіб бути повністю задоволеним – робити те, що, на вашу думку, є великою справою. І єдиний спосіб робити великі справи – це любити те, що ви робите. Якщо ви ще не знайшли свої справи, шукайте. Не зупиняйтеся!.. (За *С. Джобсом*).

О. Полунін.
Сходи на небо

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Визначте тему, стиль тексту, комунікативний намір автора.
2. Прочитайте ще раз вступну частину тексту. Як промовцю вдалося з перших хвилин привернути увагу слухачів, наблизити їх до себе? Яку роль у цьому відіграли виділені курсивом словосполучення?
3. Чи погоджуєтеся ви з думкою автора, висловленою у виділеному наприкінці тексту реченні? Поясніть її.
4. Зіставте прочитане із зображеним на картині О. Полуніна «Сходи на небо». У чому їхня співзвучність?
5. Визначте мікротеми тексту, доберіть і запишіть до кожної з них заголовки. Випишіть ключові слова, словосполучення кожної мікротеми.
6. Перекажіть усно текст промови від першої особи, використавши записані заголовки до мікротем та ключові слова, словосполучення.

131. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Чи можна життєву історію Стіва Джобса вважати прикладом відповідального ставлення до життя? Поясніть свою відповідь.

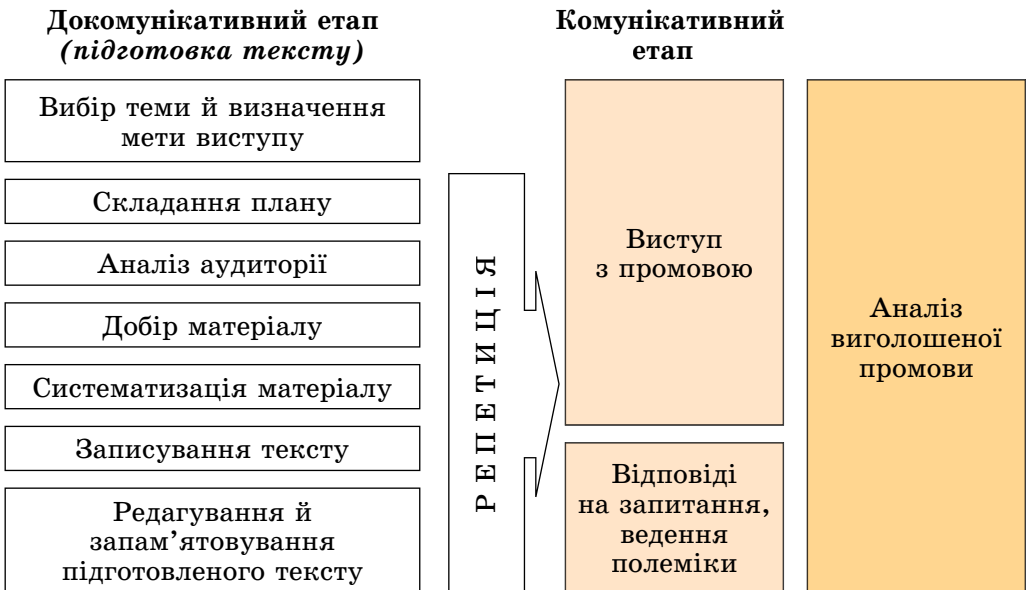
§15. ТЕКСТ ЯК ОДИНИЦЯ СПІЛКУВАННЯ. ЕТАПИ ПІДГОТОВКИ ТЕКСТУ ВИСТУПУ

Про зміст і структуру тексту виступу, етапи ораторської діяльності, особливості добору й систематизації матеріалу

ПРИГАДАЙМО. Що таке тема та основна думка тексту?

132. Розгляньте схему «Етапи ораторської діяльності». Який з етапів, на вашу думку, є найважливішим в ораторській діяльності? Розкажіть за схемою про послідовність підготовки тексту виступу на докомунікативному етапі.

Етапи ораторської діяльності

Текст

Текст (лат. *textum* – тканина, поєднання) – це група речень, розміщених у певній послідовності та пов'язаних одне з одним за змістом і за допомогою різних мовних засобів.

Ознаки тексту

Для тексту характерні такі **ознаки**: *зв'язність* (речення розміщені в певній послідовності, яка відображає логіку розвитку думки, кожне наступне речення продовжує й доповнює інформацію попереднього); *комунікативність* (текст створюють для передачі інформації); *членованість* (текст членується на речення, складні синтаксичні цілі, а також на параграфи, розділи тощо); *інформативність* (висвітлюючи якусь тему, текст містить у собі певний обсяг фактичних даних, певну інформацію).

ситуація

133. Уявіть, що ви маєте підготувати текст виступу перед однолітками на тему «Екологічні проблеми нашого краю». Прочитайте вісім головних запитань, на які повинен відповісти оратор, готуючись до публічного виступу, і дайте відповідь на кожне з поставлених запитань.

- Хто говорить?
- Коли говорити?
- До кого говорити?
- Скільки говорити?

- Що говорити?
- Навіщо говорити?
- Як говорити?
- Де говорити?

Тема виступу

Ознайомившись із темою зустрічі, конференції, семінару, наради, зборів, вивчивши аудиторію, склавши її психологічний портрет, промовець уже може більш точно окреслити **тему виступу**, знайти оригінальну ідею. В аудиторії, яка велика за кількістю учасників, коло тем для обговорення обмежується переважно професійним спрямуванням учасників або ж воно стосується спільних для більшості людей проблем – питань здоров'я, культури, освіти, політики, економіки, моралі, права. Тема, яку пропонують для виступу, повинна бути цікавою, достатньо важливою, актуальною й зрозумілою для аудиторії. Майже кожна тема, якщо її пояснити просто й конкретно, стане зрозумілою будь-якій аудиторії.

Добір матеріалу

Фактичний матеріал для підготовки тексту виступу можна отримати з різних **джерел інформації**:

- *безпосередніх* (власні спостереження, досвід, особисті контакти, бесіди, інтерв'ю, читання тощо);
- *опосередкованих* (офіційні документи, наукова, науково-популярна, художня та довідкова література, публікації в газетах, журналах, на інтернет-сайтах, соціологічні опитування).

Види читання

Велике значення на етапі добору матеріалу має вміння застосовувати різні види читання.

Види читання

Ознайомлювальне	Вивчальне	Вибіркове
Вимагає знайти основне в тексті, з'ясувати, що саме повідомляється про питання, до якого виник інтерес	Вимагає якомога повнішого охоплення змісту тексту з метою максимально повного і точного розуміння інформації	Передбачає одержання загального уявлення про зміст тексту чи про якусь конкретну подію

Записування тексту

Текст виступу потрібно записати або надрукувати. Промовець, який має невеликий досвід виступу перед аудиторією, повинен написати **повний текст** виступу. Досвідчений оратор текст виступу може записати у формі **тез, тематичних виписок, конспекту**. Якщо промовець свої думки підкріплює цитатами, то висловлення набуває більшої ваги.

Текст повинен бути акуратно написаним, без виправлень і перекреслень, зорово виразним, з використанням легких для сприймання графічних позначок – підкреслень, дужок, виділення кольором тощо.

Редагування тексту

Після записування необхідно уважно проглянути текст. Перше, на що потрібно звернути увагу, чи правильно було дібрано слова, побудовано речення. Далі йде робота над стилем: чи відповідають дібрані слова меті виступу, складу аудиторії, до якої він буде звернений; чи не будуть деякі слова «випадати» з тексту стилістично.

Зверніть увагу!

У вільні хвилини повертайтеся до обраної теми, думайте про неї, промовляйте вголос окремі епізоди. Розповідайте друзям про свій задум, нехай вони також зацікавляться ним і висловлять свої думки.

134. І. Прочитайте. Що нового з прочитаного ви дізналися?

ЯК ВИЗРІВАЄ ПРОМОВА

Чи хочете ви, щоб ваш виступ справив на слухачів приємне враження? Якщо так, зважте, щоб дасть ваш виступ слухачам. Чи довідаються вони про щось таке, чого раніше не знали, чи допоможе він їм у роботі, розв'язанні особистих проблем, чи буде для них хоча б цікавим?

Якщо ви вичерпно не відповісте на ці запитання, то може статися, що ваш публічний виступ вийде не досить вдалим. Адже не хочеться, щоб про вас говорили, як іноді чуєте або й самі кажете про інших промовців: «лише час змарнували через його довгу й порожню балаканину».

Не намагайтеся сісти й підготувати промову за тридцять хвилин. Не можна «спекти» промову на замовлення, як пиріг. Промова повинна ви-

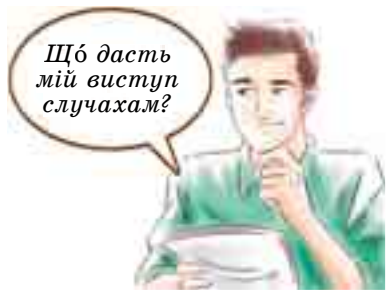
зріти. Виберіть тему на початку тижня, обдумайте її у вільний час, виношуйте її, не забувайте її ні вдень, ні вночі. Обговорюйте її з друзями. Зробіть її предметом бесід. Ставте самі собі різні запитання із цієї теми. Записуйте на папірцях усі думки й приклади, які приходять вам у голову, і продовжуйте шукати...

Отже, ніколи не виступайте перед слухачами, доки не зберете якомога більше матеріалу, важливого й цікавого для них. Прислів'я твердить: «З посудини не можна вилити більше, ніж було в неї налито». Так само й людина не може дати більше, ніж знає. Запам'ятайте, що й досвідчений промовець утратить авторитет, якщо систематично не розширюватиме свого кругозору.

Уявіть, що вам доручили за 14 днів підготувати виступ. Що для цього треба робити? Насамперед чітко визначте тему виступу. Намагайтеся дізнатися про склад, кількість, приблизний вік, фаховий рівень слухачів, чи будуть присутні переважно чоловіки, чи жінки тощо. Ви повинні знати, у межах якого часу читатимете лекцію чи виголошуватимете промову. Треба довідатися, чи буде ваш виступ поєднано з дискусією та відповідями на запитання... (За І. Томаном).

II. Чи згодні ви із твердженням, висловленим у виділеному реченні? Яке прислів'я автор наводить для підтвердження своєї думки? Поясніть, як ви розумієте зміст цього прислів'я.

III. На основі прочитаного запишіть у формі коротких спонукальних речень 5–6 основних порад промовцю.

попрацюйте в парах

135. Сформулюйте й запишіть кожен по чотири теми, з якими ви хотіли б виступити на батьківських зборах або перед однолітками. Спільно з однокласником (однокласницею) із тем, які ви обоє записали, оберіть одну, яка може бути найактуальнішою для батьків, і одну, яка може бути найактуальнішою, найцікавішою для однолітків. Переконайте однокласників та однокласниць, що саме обрані теми виступів є найактуальнішими. Для обґрунтування скористайтеся початками поданих речень.

- ✓ Тема актуальна для обговорення, бо ...
- ✓ Це питання зумовлене важливими причинами, бо ...
- ✓ Тема містить такі ключові слова ...
- ✓ Ця тема охоплює ключові предмети обговорення ...
- ✓ Ми маємо зважити на те, що ...

 136. Доберіть кілька публіцистичних статей, уміщених у газетах чи журналах, проаналізуйте їх за структурою. Знайдіть приклади неточного вживання слів, термінів; багатослів'я; мовних штампів; недоречного вживання іншомовних слів тощо. Схарактеризуйте тексти за такими критеріями: змістовність, логічність, виразність.

137. I. Прочитайте теми можливих публічних виступів. Обґрунтуйте коротко актуальність кожної з них. Яка з тем є найбільш цікавою особисто для вас? Чому?

- Освіта як складник успіху.
- Таємниця життєвих успіхів.
- Привабливість і цінність життя.
- Ми – різні, ми – рівні.
- Екологія мовлення.
- Добродійність як найбільша цінність.

II. Оберіть одну із запропонованих тем, з якою ви хотіли б виступити перед аудиторією, і виконайте подані нижче завдання.

Завдання:

1. Змодельуйте уявну аудиторію (вік, професійний рівень, коло інтересів тощо), перед якою ви хотіли б виступити з обраною темою.
2. Визначте мету виступу, комунікативне завдання.
3. Доберіть один-два фразеологізми, прислів'я, приказки до теми виступу.
4. Доберіть цитатний матеріал, скориставшись різними джерелами інформації.
5. Сформулюйте два-три початкових речення, за допомогою яких можна було б одразу зацікавити слухачів і привернути їхню увагу.

Для вас, допитливі

В Україні видано книжку «Промови, що змінили світ». У виданні зібрано більше ніж шістьдесят найяскравіших виступів світових громадських діячів. Зокрема, наведено промови Єлизавети I, Богдана Хмельницького, Наполеона Бонапарта, Михайла Грушевського, Нельсона Манделі, матері Терези, Барака Обама, Леоніда Кравчука тощо.

Ці промови – віхи в історії людства, які є відправними точками подій, що змінили світ.

Книга доступна для прочитання в електронному вигляді на сайті міжнародного фонду «Єдиний світ».

§16. СТРАТЕГІЯ Й ТАКТИКА МОВЛЕННЕВОЇ ПОВЕДІНКИ. КОМУНІКАТИВНИЙ НАМІР

Про ефективність мовлення, особливості мовленнєвої поведінки, мовленнєвий вчинок

138. I. Прочитайте висловлення й розкажіть, як ви їх розумієте.

1. Мистецтво красномовства – це вміння захопити душі словами (*Сократ*).
2. Річ не в тому, про що говорять, а в тому, як про це говорять (*Квінтіліан*).
3. Добре говорити – значить просто добре думати вголос (*Е. Ренан*).

II. Поясніть, що означають такі змістові характеристики вдалого виступу, як *об'єктивність, чіткість, образність, цілеспрямованість, підвищення напруги, повтор, змістова насиченість, стислість*.

Комунікативний намір

«Кінцева мета красномовства – переконали людей...»

Ф. Честерфільд

Стратегія мовленнєвої поведінки передбачає побудову програми впливу на конкретну аудиторію.

Розпочинаючи підготовку тексту публічного виступу, необхідно визначити **комунікативний намір** (*що я хочу одержати? чого домагаюся від цієї чи тієї аудиторії?*). Оратор може поставити завдання інформувати слухачів, дати певні відомості, або ж він хоче схвилювати аудиторію, сформулювати в людей переконання, уявлення, що

стануть мотивами їхньої поведінки, тобто закликати до певних дій. Від комунікативного наміру залежатиме й основна думка, що розгортатиметься в процесі спілкування з аудиторією.

Мовлення, під час якого промовець успішно реалізував комунікативний намір, можна вважати **ефективним**.

Тактика

Для того щоб реалізувати стратегію, досягти ефективності мовлення, необхідно виробити правильну **тактику мовленнєвої поведінки**. Тактика передбачає пошук різних **аргументів** для доведення основної думки та **способів активізації** діяльності аудиторії. Добираючи аргументи, потрібно враховувати особливості аудиторії, раціональність доказів, їхню образність.

Активізація

Для повного досягнення комунікативного наміру необхідно, щоб аудиторія не тільки слухала дібрані оратором аргументи, але й доволі активно переробляла інформацію. Для цього оратор має **активізувати мисленнєву та емоційну діяльність слухачів**. Активізація аудиторії передбачає такі послідовні дії:

- ✓ зацікавити слухачів;
- ✓ викликати слухачів на роздуми;
- ✓ спонукати слухачів до обговорення.

139. І. Прочитайте текст. Визначте його тему й основну думку. Що нового ви дізналися для себе?

ЯК ЗАЦІКАВИТИ СЛУХАЧІВ

Навряд чи зможе захопити слухача той, хто викладає свої думки безладно, хто не розмежовує першочергові та другорядні поняття, хто часто перескакує з однієї теми на іншу, у кого закінчення розповіді не має нічого спільного з її початком...

Якщо ви хочете зацікавити слухачів своєю розповіддю, то випускайте з неї несуттєві подробиці. Швидко, але не порушуючи послідовності, наближайтеся до розв'язки. Поганий же оповідач, радіючи з того, що дістав змогу виговоритися, як правило, розповідає детально, з найменшими подробицями.

Якщо ви маєте на меті розповісти слухачам щось таке, чого вони досі не знають, то в процесі викладу треба йти від простого до складнішого або від відомого до невідомого...

Особливу увагу треба приділяти початку, оскільки саме він вирішує успіх усієї розповіді. Гете колись дотепно сказав: *«Якщо я перший гудзик застібну неправильно, то й далі застібатиму неправильно»*. Якщо ви з самого початку не зумієте привернути увагу слухачів, то може статися, що до вашої розповіді справа взагалі не дійде... Часто буває доцільно вже в першому ж реченні визначити, що цікаве чи несподіване буде змістом вашої розповіді. Про те, наскільки цікавим є її зміст, судить не зі свого погляду, а з погляду тих, на кого вона розрахована (За І. Томаном).

II. Знайдіть у тексті вислів Й. Гете. Як ви розумієте ці слова?

III. На яких положеннях акцентує увагу автор? Випишіть з тексту ключові слова й словосполучення.

<p><i>Вступ</i></p>	<p>Щоб досягти комунікативної мети, той, хто говорить, має чітко продумати композицію тексту виступу. Композиційними частинами тексту є початок (вступ), основна частина й завершення (висновок). У вступі потрібно стисло пояснити завдання виступу, чітко й зрозуміло сформулювати суть теми, визначити питання, на яких промовець збирається зупинитися. Вступ не повинен бути занадто серйозним, надто сухим, надто довгим. Вступ може починатися із цитування чужої мудрості, крилатого вислову, фрагментів промов відомих політичних чи громадських діячів, з відомого афоризму. Цікаво й доречно розпочати з того, що хвилює суспільство.</p>
<p><i>Основна частина</i></p>	<p>Основна частина тексту виступу найбільш навантажена й об'ємна. Адже тут ітиметься про ту ідею, яку в розгорнутому вигляді потрібно донести до слухачів, спонукати їх на прийняття якогось рішення. В основній частині виступу розкривають наукові поняття, наводять порівняння, статистичні дані, роблять посилення на авторитети, наводять цитати, крилаті вислови.</p>
<p><i>Завершення</i></p>	<p>У завершальній частині потрібно повторити основну думку, заради якої проголошується виступ, окреслити тему наступного виступу, зробити слухачам комплімент, викликати аудиторію на суперечку, виголосити заклик тощо. Досить влучною може бути поетична або гумористична кінцівка. Невдале завершення іноді губить непогану промову.</p>

140. Уявіть, що вам потрібно виступити з промовою на місцевому телебаченні чи записати й розмістити виступ у соціальних мережах на тему «Шкідливі звички, що руйнують наше життя». У зв'язку із цим виконайте завдання одного з варіантів. Ви можете скористатися висловленнями з довідки.

А Підготуйте й запишіть два варіанти **вступу** до вказаної теми: 1) якщо виступ адресовано шестикласникам; 2) якщо виступ адресовано особам віком 25–35 років.

Намагайтеся, щоб вступ був оригінальним, зацікавив потенційних слухачів, налаштував на позитивний лад, зосередив їхню увагу й підготував до сприйняття основної частини.

Б Підготуйте й запишіть два варіанти **висновку** до вказаної теми: 1) якщо виступ адресовано шестикласникам; 2) якщо виступ адресовано особам віком 25–35 років.

У висновку потрібно підсумувати сказане, намітити питання подальших зустрічей, посилити враження від виступу.

ДОВІДКА. 1. Головним скарбом життя є здоров'я, і, щоб це здоров'я зберегти, треба багато знати (*Авіценна*). 2. Найкращий спосіб продовжити життя – це його не скорочувати (*М. Амосов*). 3. Звички має кожен, та

погано, коли вони шкідливі (*З газети*). 4. Кожна шкідлива звичка – це не тільки особиста проблема, а ще й незручність для всіх оточуючих (*З газети*). 5. Здоров'я – не все, але все без здоров'я – ніщо (*Сократ*). 6. Гроші втратив – нічого не втратив, час втратив – багато втратив, здоров'я втратив – усе втратив (*Нар. мудрість*).

Пошук

141. I. Послухайте з голосу однокласника (однокласниці) фрагмент тексту виступу науковця Інституту технічної теплофізики на науково-практичній конференції з енергозбереження. Чи актуально є порушена тема для вашого регіону? Визначте композиційні частини тексту виступу та комунікативний намір.

Шановні учасники конференції!

У деяких промислово розвинених регіонах серйозно погіршується екологічна ситуація через викиди газів в атмосферу. У своєму виступі я зупинюся на питанні суттєвого зменшення споживання природного газу за рахунок використання **альтернативних** видів палива.

Учені Інституту технічної теплофізики підрахували, що потенціал заміщення природного газу в Україні тільки за рахунок біомаси (відходів) становить 5,2 млрд кубометрів на рік. Наші фахівці розробляють нові технології отримання тепла від різних джерел, наприклад вугільних **териконів**, річок, затоплених шахт. Для сільських шкіл і лікарень було створено найпростіший і дешевший котел, який працює на **тлюкованій** соломі. Один тлюк горить 4 години. Цього вистачає на цілий день для опалювання й нагріву води. Ще одне джерело палива – сміттєзвалища. У Маріуполі запущена технологія збору й переробки біогазу звалищ, який іде на спалювання для отримання електроенергії й тепла.

Але, незважаючи на те, що в усьому світі теплові насоси набули великого поширення, у нас досі багато **скептиків** стверджують, що цього не може бути, тому що це суперечить законам фізики. Краще переконання – наочно показати. Тому ми почали будувати спеціальний центр теплонасосної техніки, куди запрошуємо тих, хто сумнівається, і демонструємо, як це працює.

Наприкінці хочу наголосити, що сьогодні для місцевих керівників немає більш важливого завдання, ніж економія природного газу. Фахівці Інституту технічної теплофізики завжди готові надати консультації й необхідну підтримку під час складання регіональних програм.

Дякую за увагу!

II. Схарактеризуйте тактику мовленнєвої поведінки (дібрані докази, способи активізації уваги слухачів). Чи можна цей текст виступу вважати зразком ефективного мовлення?

III. Поясніть лексичне значення виділених слів. За потреби скористайтеся тлумачним словником.

*О. Райдуга.
Соняшники. Надія кличе*

142. Французький психолог Гюстав Ле Бон вивів чотири компоненти хорошого виступу: *повторення, ствердження, зараження емоціями, харизма оратора*. Поясніть, як ви розумієте кожен із цих компонентів. Доповніть перелік 2–3 власними компонентами.

143. Підготуйте вдома короткий текст усного виступу на одну з таких тем: «Найбільший скарб – здоров'я», «Кожен має право на щастя», «У злагоді з природою й людьми», «Життєві пріоритети».

Продумайте вступ і завершення тексту. Виголосіть свій текст у класі. Час виступу – 1–2 хв. Намагайтеся подолати хвилювання, сказати найважливіше, дотримуватися культури мовлення.

§17. НАПИСАННЯ Й ВИГОЛОШЕННЯ ТЕКСТУ ПУБЛІЧНОГО ВИСТУПУ

144. **ПОСПІЛУЙТЕСЯ.** У чому секрет успішного публічного виступу? Чи згодні ви з тим, що багатослів'я деформує процес комунікації, перетворює його в демагогію*?

* *Демагогія* – 1. Обман політично відсталих верств народних мас всілякими привабливими, але брехливими обіцянками і гаслами. 2. (розм.) Цілеспрямований вплив на почуття, інстинкти людей для досягнення мети.

ситуація

145. Уявіть, що ви подорожуєте однією з європейських країн. На центральній площі до вас підійшли кореспонденти місцевого радіо й попросили записати експромтом короткий виступ на одну із запропонованих тем. Поділіться своїми міркуваннями на обрану тему (до 1 хв.).

- ✓ Міжнародна колективна відповідальність.
- ✓ Здорова планета – здоровий ти.
- ✓ Кумири сучасної молоді.
- ✓ Небезпека віртуального простору.

146. I. Прочитайте висловлення. Стихло прокоментуйте кожне з них.

1. Народ, що не шанує своїх великих людей, не варт звання освіченого народу (*І. Франко*).

2. Військових сил не достатньо для порятунку країни, але коли її захищає народ, тоді вона непереможна (*Наполеон*).

3. Якби українці не були нацією, то вони давно були б уже не українці. Однак був же якийсь божественний вітер, що кидав покоління за поколінням на боротьбу саме за цей народ, за цей шматок землі, який Бог на планеті подарував саме українцям (*Л. Костенко*).

4. Велич народу не вимірюється його кількістю, як велич людини не вимірюється її зростом; єдиною мірою служить її розумовий розвиток і її моральний рівень (*В. Гюго*).

5. Народ, що не знає своєї історії, є народ сліпців (*О. Довженко*).

II. На основі одного з висловлень (на вибір) напишіть текст публічного виступу. Визначте комунікативний намір, виробіть тактику мовленнєвої поведінки. Доберіть заголовок, продумайте оригінальний вступ, підготувавши слухачів до сприйняття основної частини виступу. В основній частині використайте цитати, цікаві приклади, за потреби наведіть аргументи для доведення власної думки. У висновку підсумуйте сказане, подякуйте слухачам. Час виступу – до 3 хвилин.

III. Ознайомтеся з десятьма порадами тому, хто готується до виступу. Потренуйтеся вдома виголошувати текст своєї промови.

пам'ятка

10 порад тому, хто готується виголошувати промову

- ✓ Перед виступом перекажіть текст промови вдома, виділіть у тексті ключові слова, фрази.
- ✓ Не перевантажуйте виступ абстрактними поняттями й числами.
- ✓ Не вживайте надто довгих речень.
- ✓ Уживайте в тексті метафори, афоризми, прислів'я, приказки, цитати.
- ✓ Уживайте звертання до слухачів та вислови для встановлення контакту (*зверніть увагу, як ви вже знаєте тощо*).
- ✓ Стежте за інтонацією, говоріть нешвидко, робіть паузи.
- ✓ Не говоріть безособово, не зловживайте третьою особою однини і множини.
- ✓ Переводьте повільно погляд з однієї частини аудиторії на іншу, а за потреби заглядайте до рукопису, не опускаючи низько голову.
- ✓ Стежте за реакцією слухачів, за потреби змінюйте тон мовлення, не намагайтеся перекричати аудиторію.
- ✓ Підготуйте доречну мультимедійну презентацію.

147. Виголосіть перед однокласниками й однокласницями, батьками чи на загальношкільній конференції промову, яку ви написали за темою попередньої вправи. Проаналізуйте власний виступ і виступи однокласників, визначте сильні й слабкі сторони.

Проект**Підготуйтеся до проведення Всесвітнього Дня Гідності.**

Мета – навчити й спонукати молодь керуватися почуттям власної гідності у своїх повсякденних діях і вчинках.

Скориставшись різними джерелами інформації, визначте основні принципи гідності.

Кожна група учасників має підготувати виступ з мультимедійною презентацією.

Під час виступу поділіться історіями про гідність із власного досвіду, наведіть приклади гідних вчинків інших людей, визначте, що саме для вас означає термін «гідність». Розкажіть, як, поважаючи інших людей, можна домогтися поваги до себе.

ЧИ НАСТУПАЮЧЕ БУВАЄ СВЯТО?

Українці люблять віншувати своїх друзів і знайомих і у свята, і напередодні свят. На жаль, нерідко використовують у передсвятковий час неукраїнський вислів *з наступаючим святом*. Замість нього варто вживати напередодні свят таких привітань, як *Вітаю з передсвятком* або *Вітаю зі святом*, *Вітаю з Новим роком*, *Вітаю з Різдвом Христовим*, *Вітаю з Великоднем* – без позначення часової наступності. Отже, у нас наступаючих свят не буває (*І. Вихованець*).

Говорімо правильно

Правильно	Неправильно
укладати договір згідно з планом заснавати поразки тягар обов'язків давати спокій аж ніяк!, де там! впадати в око (очі) надходження коштів не під силу надолжити згаєне щодо цього	заключати договір згідно плану терпіти поразку вантаж обов'язків залишати в спокої аби не так кидатися в око поступлення коштів не по силам наздогнати упущене на цей рахунок

Відпочиваймо просто неба. (*а не «під відкритим небом»*)
 Я люблю листуватися з друзями. (*а не «вести переписку»*)
 Дбайте про довкілля. (*а не «про оточуюче середовище»*)
 Спало на думку поїхати до Києва. (*а не «прийшло в голову»*)

цегельний	цегляний	сусідній	сусідський
завод, піч, виробництво, промисловість	споруда, стіна, ворота, поріг, будинок	будинок, вулиця, країна, село	собака, сад, хлопець, хата, дівчина

сердечний	серцевий	напря́м	напря́мок
друг, розмова, вітання, зустріч	тонус, хвороба, система, м'язи, ритм	філософський, у політиці, літературний	руху, південний, східний, північний

Мова й пісня – дві найважливіші фортеці, які народ повинен оберігати пильніше й відчайдушніше, ніж свої кордони.

Григорій Нудьга

ОРФОЕПІЧНА Й ОРФОГРАФІЧНА НОРМИ

§18. ЧЕРГУВАННЯ У – В, І – Й ЯК ЗАСІВ МИЛОЗВУЧНОСТІ

Про орфоепічну норму, милозвучність та про те, коли потрібно вживати прийменник *у*, а коли – *в*, коли послуговуємося сполучником *і*, а коли – *й*

ПРИГАДАЙМО. Чи однакова кількість звуків і букв в українській мові? Коли буквами *я*, *ю*, *є* позначаємо два звуки?

 148. А. Прочитайте вголос словосполучення та з'ясуйте, які з них милозвучніші.

допис **у** соцмережі
човен **в** очереті

допис **в** соцмережі
човен **у** очереті

Б. Який прийменник треба обрати в кожному з поданих прикладів, щоб досягти милозвучності?

Реклама (*у*, *в*) метро; квиток (*у*, *в*) кіно; затишно (*у*, *в*) офісі.

В. Зробіть висновок про те, у яких випадках треба вживати прийменник *у*, а в яких – *в*, щоб досягти милозвучності.

Орфоепічна
норма

Орфоепічні норми регулюють наголошування слів, а також вимову голосних і приголосних звуків. Довідником правильної вимови слів слугує **орфоепічний словник**.

Чергування У – В

Уживаємо <i>У</i> :	Уживаємо <i>В</i> :
між приголосними: <i>вечір у місті; наш учитель</i>	між голосними: <i>мешкає в Івано-Франківську</i>
на початку речення перед приголосним: <i>У лісі багато грибів. Увійшли до хати.</i>	на початку речення перед голосним: <i>В Одесі тепло.</i>
перед наступними <i>в, ф, св, хв, тв, льв</i> і под. (незалежно від закінчення попереднього слова): <i>зайшла у фойє</i>	після голосного перед приголосним (крім <i>в, ф, св, хв, тв, льв</i> і под.): <i>пішла в садок; наші вчителі</i>

після паузи (на письмі позначається розділовим знаком) перед приголосним: *Знаю, у чому секрет.*

після приголосного (у тому числі *в*) перед голосним: *човен в очереті; працював в Ужгороді*

Чергування І – Й

Уживаємо І:	Уживаємо Й:
між приголосними: <i>прийшов і запитав; він ішов</i>	між голосними: <i>Ольга й Андрій</i>
перед словом, що починається на й, я, ю, є, ї: <i>Ольга і Йосип; хто і як</i>	після голосного перед приголосним (крім й, я, ю, є, ї): <i>на траві й квітках; вона йшла</i>
після паузи (на письмі позначається розділовим знаком): <i>Звечоріло, і пішов дощ.</i>	
на початку речення: <i>І на тім рушничкові оживе все знайоме до болю</i> (А. Малишко).	
при зіставленні понять: <i>дні і ночі; батьки і діти; війна і мир</i>	

Зверніть увагу!

Чергування *у – в, і – й* чітко простежується в прозових творах, а в поетичній мові досить часто порушується з вимог ритму вірша.

150. І. Прочитайте виразно текст уголос. Визначте його тему й основну думку.

Довкілля

ГРАНІТНО-СТЕПОВЕ ПОБУЖЖЯ

Південний Буг у крутих кам'янистих берегах утворює вузьку каньйоноподібну долину. Величні гранітні скелі подекуди сягають 40–50 м заввишки. Русло річки порожисте* з водограями й островами. Це справжній гірський ландшафт серед степу...

Рафтинг – швидкісний сплав гірською річкою (р. Південний Буг)

Саме тут, на території Миколаївської області, утворено ландшафтний парк «Гранітно-степове Побужжя», який простягається на 70 кілометрів. Цей природний комплекс – одна з найдавніших ділянок суходолу Євразії, яка не поринала в морські глибини вже протягом 60 мільйонів років. Тут виявлено 86 представників флори й фауни, занесених до Червоної книги України і Європейського червоного списку.

Найкращі пороги, які є Меккою водного туризму, розташовані біля міста Южноукраїнська, сіл Мигія, Куріпчине, Семенівка, Іванівка й Костянтинівка. У цих порогах протягом п'яти місяців достатній рівень теплої води, а долина Південного Бугу тут прорізана кам'янистими глибокими балками, укритими лісами та степовою рослинністю (Із журналу).

* *Поробжистий* – який має багато порогів.

II. Знайдіть у тексті й обґрунтуйте приклади чергувань **у – в, і – й**.

151. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Чому активний відпочинок на природі кращий, ніж у приміщенні? Що значить піклуватися про цілісність і недоторканність природного світу довкола нас?

152. Спишіть, обираючи **у** або **в**. Чи вдалося вам досягти милозвучності?

Проїзд (у,в) метро, світло (у,в) тунелі, найкраща (у,в) світі, піца (у,в) подарунок, зустріч (у,в) Одесі, прийшли (у,в) зручний час, квартира (у,в) центрі, зупинка (у,в) Фастові, з (у,в)сіма (у,в)вічливий, Стас (у,в)вічливий, наш (у,в)читель, наші (у,в)чителі, купив (у,в)се.

КОЛО ДУМОК

153. Поміркуйте, чому в наведених реченнях треба вживати сполучник **і**, а не **й**.

На цей рік ми запланували поїздки в Одесу **і** Яремче.

Аліна запросила на свій день народження Світлану **і** Юлю.

154. Спишіть, обираючи **і** або **й**. Обґрунтуйте свій вибір.

Честь (і,й) порядність, швидко (і,й)ти, добро (і,й) зло, найбільш (і,й)мовірний, батьки (і,й) діти, тихий (і,й) спокійний, чорне (і,й) біле, річки (і,й) озера, сміх (і,й) сльози, тополя (і,й) явір, фрукти (і,й) овочі, Юля (і,й) Андрій, Аліна (і,й) Юрко.

155. I. Прочитайте речення, обираючи правильний варіант.

1. (У,в)міння вести розмову – це талант (*Стендаль*). 2. (У,В) дружбі немає ні боржників, ні благодійників (*Р. Роллан*). 3. Стоїть на видноколі мати – (у,в) неї (у,в)чись (*Б. Олійник*). 4. Бесіда – це мистецтво, (у,в) якому суперником людини виступає (у,в)се людство (*Р. Емерсон*). 5. (І,Й) пізній ранок, (і,й) короткий день – (у,в)се зими окреслені прикмети (*В. Крищенко*). 6. Копає (у,в)середині себе **критицю** для тої води, яка зросить (і,й) твою оселю, (і,й) сусідську (*Г. Скворода*).

II. Запишіть виділене слово фонетичною транскрипцією. Назвіть букви та вимовте звуки, з яких воно складається.

ситуація

156. Уявіть, що ви у відділенні банку. Складіть 2 речення на тему «Візит до банку», використавши 2–3 з поданих сполучень.

(у,в) банкоматі	(у,в) банку
(у,в) касі	(у,в) режимі онлайн
(у,в) «Ощадбанку»	(у,в)ся сума
(у,в) квитанції	(у,в) оголошенні
(у,в) консультанта	(у,в) кредит
(у,в)вічливий персонал	

157. I. Візьміть участь у діалозі (10–14 реплік) з однокласником (однокласницею) або вчителем на одну з поданих тем: «Як заробляти гроші в шкільному віці», «Як правильно розпоряджатися грошима», «Як уникнути боргової пастки».

II. Послухайте діалоги ваших однокласників і висловте своє ставлення до озвучених думок. Чи дотримано в діалогах правил уживання *у – в, і – й*?

158. I. Спишіть, розкриваючи дужки.

Забути про (у,в)тому, хитався від (у,в)томи, похід (у,в) гори, ми (у,в)же тут, відпочили (у,в) аквапарку, купався (у,в)літку, побували (у,в) Сваляві, птахи (у,в) небі, знає (у,в)се, (у,в) світлі істини, купались (у,в) озері, дощ (і,й)шов (у,в)день, день (і,й) ніч, сосна (і,й) ялина, фільм (і,й)де, діти (і,й)дуть, війна (і,й) мир, Світлана (і,й) Денис.

II. З одним сполученням (на вибір) складіть і запишіть питальне речення.

159. Виконайте тестові завдання.

1. Правил милозвучності дотримано в рядку

- А зустрів в кав'ярні, увійшли до хати
- Б бігти вниз, смажити у олії
- В кав'ярня у Львові, вишні в саду
- Г поширювати в Інтернеті, високо у небі

2. Потрібно поставити *у* на місці всіх пропусків у рядку

- А гуляв ... лісі, улюблений ..читель, блиск ... очач
- Б було ... Києві, лежала ... шухляді, плавала ... воді
- В знімки ... фотографа, ліси ... хвої, читати ..голос
- Г перерва ... навчанні, їхати ... вагоні, десь ... річці
- Д бути ... формі, осінь ... Каневі, допоможе ..війти

3. Сполучник *й* потрібно вживати у сполученні

А вовки (і,й) ягнята	Г от (і,й) все
Б прийшла (і,й) запитала	Д Даша (і,й) Юля
В батьки (і,й) діти	

І такє буває

На запрошення свого друга з Великої Британії львів'янин Тарас побував у столиці цієї країни. В одному з лондонських музеїв хлопець звернувся до екскурсовода англійською мовою й дуже здивувався, коли той одразу зрозумів, що Тарас із України.

- Як ви здогадалися, що я українець? Я ж не говорив по-українськи.
- Так, але я чув, як ви говорили по-англійськи.

Поміркуйте, чому, вивчаючи іноземну мову, дуже важко позбутися акценту, а от лексичну, граматичну, синтаксичну системи опанувати легко.

§19. ВИМОВА ЗВУКІВ

Про особливості вимови ненаголошених звуків [e], [u], [o], а також про те, як один приголосний впливає на інший

ПРИГАДАЙМО. 1. Які є дзвінки й глухі приголосні звуки? 2. Які приголосні не мають парних м'яких звуків?

(Ви можете скористатися інформацією на форзаці).

160. А. Зіставте написання й вимову слова *футбол*. Чому глухий звук [т] уподібнився до дзвінкого?

футбол

[фудбóл]

Б. Простежте, у якій із колонок виділені глухі приголосні звучать чітко, виразно. Чому?

просьба, боротьба

просити, боротися

В. Зробіть висновок про особливості вимови глухих приголосних у таких позиціях: 1) перед дзвінками; 2) перед голосними.

Звук

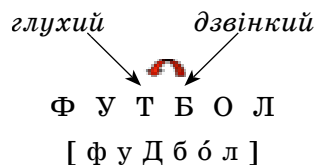
Звуки мовлення – це найбільш поширений (але не єдиний) матеріал існування мови, через що вона має назву звукової мови поряд, наприклад, із мовою жестів.

Основою нормативної, літературної вимови є вміння правильно вимовляти звуки, інтонувати звуковий потік і т. д.

**Вимова
приголосних**

Приголосні, які стоять поруч, можуть впливати один на одного.

Наближення у звучанні одного приголосного звука до іншого називають **уподібненням**. **Наприклад:** пишемо *футбол*, а вимовляємо [фудбóл], бо глухий [т] перед дзвінким [б] уподібнився до нього за дзвінкістю.

Вимова приголосних звуків

Глухі перед дзвінкими уподібнюються до парних дзвінких	<i>боротьба</i> [бород'ба] <i>вокзал</i> [вог'зál]
Дзвінки приголосні переважно не оглушуються; їх вимовляємо чітко	<i>казка</i> [ка́зка] <i>ходьба</i> [ход'ба] <i>могти</i> [мог'ті]
Дзвінкий [г] оглушується в словах <i>нігті</i> , <i>кігті</i> , <i>легко</i> , <i>вогко</i> , <i>дьогтю</i> та похідних від них словах; його вимовляємо як [х]	<i>легко</i> [лэхко]
Префікс <i>з-</i> перед глухими оглушується	<i>зсунув</i> [с:у́нув]
Кінцевий приголосний у префіксах <i>роз-</i> , <i>без-</i> перед глухим вимовляємо або дзвінко (у повільному темпі мовлення), або глухо (у швидкому темпі)	<i>розписав</i> [розпи'сáв] і [роспи'сáв]
Тверді приголосні перед м'якими уподібнюються до парних м'яких. Приголосні [з], [с], [ц], [дз] можуть уподібнюватися до парних м'яких ще й перед напівпом'якшеними звуками	<i>пісня</i> [п'і'с'н'а] <i>світло</i> [с'в'ітло]
Звуки [з], [ц], [с] перед шиплячими [ж], [ч], [ш] змінюються відповідно на [ж], [ч], [ш]	<i>принісиш</i> [при'н'іш:и] <i>зжати</i> [ж:áти] <i>зшити</i> [ш:іти]
Шиплячі [ж], [ч], [ш] перед [з'], [ц'], [с'] змінюються відповідно на [з'], [ц'], [с']	<i>книжці</i> [кніз'ці] <i>білочці</i> [б'ілоц'ці] <i>посмішці</i> [пос'міс'ці]

Особливості вимови деяких груп приголосних

Пишемо	Вимовляємо	Приклад
-ться	[ц':а]	<i>пишуться</i> [пíшуц':а]
-шся	[с':а]	<i>дивишся</i> [дівис':а]
-тч-	[ч:]	<i>вітчизна</i> [в'іч:ізна]
-тц-	[ц:]	<i>коритце</i> [коріц:е]

Вимова голосних звуків

Усі наголошені голосні вимовляємо чітко й відрізняємо. Голосні [а], [у], [і] вимовляємо чітко й у ненаголошених складах	<i>малюнок</i> [мал'у́нок] <i>меду</i> [ме́ду]
Ненаголошений [е] вимовляємо з наближенням до [и]; ненаголошений [и] вимовляємо з наближенням до [е] (крім <i>е</i> , <i>и</i> в закінченнях та в суфіксі інфінітива <i>-ти</i>)	<i>зерно</i> [зе"рнó] <i>зима</i> [зи"ма]
Ненаголошений [о] перед складом із наголошеним [у] вимовляємо з наближенням до [у]	<i>зозуля</i> [зо'зўл'а]

161. Прочитайте вголос слова, користуючись транскрипцією. У яких словах приголосні звуки змінилися під час вимови? Чому?

берізка [бе"р'ізка]
 легкий [ле"хкій]
 доріжка [дор'іжка]
 баскетбол [баске"дббл]
 рюкзак [р'угзак]
 поріг [пор'іг]
 танці [та"н'ці]
 на флешці [флэ"с'ці]
 зсадити [с:адіти]
 миряться [мір'ац':а]

162. Запишіть слова фонетичною транскрипцією та вимовте їх відповідно до орфоепічних норм. За потреби скористайтеся орфоепічним словником, поданим у додатках.

Зозуля, футболіст, берегти, нігтик, Великдень, низько, сніг, молотьба, стежка, у діжці, донечці, отже, грядка, дивуєшся, віднімається.

163. Випишіть слова, під час вимови яких відбувається уподібнення приголосних. Вимовте ці слова правильно.

1. На щастя, життя без несподіванок не обходиться (О. Забужко). 2. Пахне вітром і землею вогкий вітер-срібнокрил (М. Рильський). 3. На десятки верст ліси і ліси, мовчазні, насуплені, загадкові (І. Цюпа). 4. Квиток куплений, речі зібрані, прощальні гудки на вокзалі (М. Єщенко). 5. Намагаєшся ступати босими ногами по стежці (Є. Гуцало). 6. Гординя, жадність і лихослів'я – ці слабкості призводять до біди (Перське прислів'я).

КОЛО ДУМОК

164. I. Поміркуйте, чому в усному мовленні можна сплутати подані парами слова. Яких норм треба дотримуватися, щоб цього не сталося?

Садити – зсадити; казка – каска; мимохідь – мимохить.

II. Поміркуйте, яких помилок треба уникати під час вимови слів *досвід, поріг, вмиваєшся, людський*.

165. Вимовте спочатку звук, який позначено виділеною літерою, а потім – виразно слово.

ПиріГ, заП'ясток, ВелиКдень, хоДьба, досвіД, Білгород-ДНістровський, ДЖерело, хоДьба, дьоГтьовий, ХаРків, допомоГти, оТЖе, веЗти.

166. Знайдіть помилки в передачі вимови слів. Запишіть ці слова фонетичною транскрипцією правильно.

Село [силó], кожух [кужух], електрика [ел'эктри'ка], злість [зл'іст'], вогко [вогко], просьба [прóс'ба], сережка [си'рэшка], відріж [в'ід'р'іш], учиться [учи'т'с'а], ложці [лóжц'і], водоспад [водоспáт].

ПОПРАЦЬОУЄТЕ В ПАРАХ

167. Розподіліть між собою групи слів. Продикуйте одне одному слова, дотримуючись норм вимови приголосних. Перевірте написане.

- Легкий, айсберг, натхнення, підказка, довідка, боротьба, ліжко.
- Вогкий, кігті, солодкий, просьба, смужка, ходьба, рідко.

168. Прочитайте вголос пари слів, чітко й виразно вимовляючи кожен звук. Якими звуками розрізняються слова в парах?

Грати – ґрати, гриб – грип, везти – вести, син – синь, гадка – гатка, лід – літ.

Зверніть увагу!

Напівпом’якшені приголосні є відтінками твердих звуків, а от м’які і тверді приголосні — це різні звуки. Тому не можна казати, що слова *син* і *сінь* починаються однаковим звуком, адже в першому слові маємо звук [с], а в другому — [с’].

два – чотири – усі разом

169. Визначте, скільки разів ужито звук [д’] у поданій групі слів.

Гандбол, боротьба, дзига, діжка, дядько, дужка, дитинство, спере-сердя, міддю, бджоли, досвід.

ситуація

170. Уявіть, що ви плануєте проведення спортивних заходів. Складіть і запишіть 2 речення, використавши щонайменше три подані назви. Прочитайте речення вголос, правильно вимовляючи ці назви.

спортивні танці [н’]

легка [х] атлетика

пейнтбол [д]

керлінг [г]

вільна боротьба [д’]

важка [ж] атлетика

фехтування [х]

гандбол [д]

спортивна ходьба [д’]

футбол [д]

стрибки [б] у воду

баскетбол [д]

171. Запишіть слова фонетичною транскрипцією.

Зцідити, зшиток, вітчизна, квітці, шістдесят, подружці, дочці, лічба.

172. I. Запишіть слова фонетичною транскрипцією.

Солодкий, кожух, легкій, пейнтбол, берег, боротьба, важко, вокзал, везті, рентген, кузня, просьба, швидко, (на) доріжці, зсунути, молишся.

II. З одним із поданих слів (на вибір) складіть безсполучникове складне речення.

173. Виконайте завдання одного з варіантів, дотримуючись норм вимови звуків.

А Уявіть, що під час спільних зборів учнів і батьків вашого класу виникла дискусія щодо того, яким має бути учень. Висловіть свою думку з теми «Право кожного бути самим собою» (5–7 речень).

Б Уявіть, що вас запросили до участі в радіопередачі для старшої школи про здоров'я. Підготуйте невелике усне висловлення (5–7 речень) на одну з тем: «Загартування протягом року», «Гумор – антибіотик від туги й депресії», «Гігієна думок».

174. Виконайте тестові завдання.

1. Правильну вимову відображає фонетичний запис слова в рядку

- А дужка [дúшка]   Г будка [бúдка]
 Б алмаз [алмáс]   Д швидко [швítко]
 В вогко [вóгко]

2. Підкреслені букви позначають однаковий звук у кожному слові рядка

- А жук, важко, подружці   В Бориспіль, сісти, веснянка
 Б пошана, молишся, наш   Г могти, кігті, поріг

3. Звук [д] є в кожному слові рядка

- А дитина, молотьба, день   В Десна, десять, джерело
 Б кладка, футболост, Миргород   Г податок, дятел, звідти

4. Звук [т] треба вимовляти на місці пропуску в усіх словах рядка

- А [..]ернопіль, рі[.]кий, лауреа[.]
 Б каш[.]ан, ган[.]бол, боро[.]ьба
 В журя[.]ься, портре[.], [..]ихенький
 Г лісниц[.]во, розпи[.]ати, а[.]мосфера

§20. НАГОЛОШУВАННЯ СЛІВ

Про складні випадки наголошування слів, варіантне наголошування, а також про розрізнювання слів за допомогою наголосу

175. А. Змініть наголос у словах так, щоб змінити лексичне значення.

Дорóга, óрган, прикля́д, дзвóни.

Б. З'ясуйте, чи однаково наголошуємо слово *озеро* в поданих словосполученнях.

глибокі озера

глибокого озера

В. Зробіть висновок, чи допомагає наголос розрізняти слова та форми слів.

Варіантне наголошування

Деякі слова мають два можливі наголоси (варіантне наголошування). Наприклад: *за́вжди*, *доповідáч*, *ма́буть*, *по́мілка*, *прóстий*, *та́кож*.

Розрізнювальний наголос

За допомогою наголосу можемо розрізняти:
 ✓ слова: *за́мок* – *замо́к*; *бігом* – *біго́м*;
 ✓ форми слів: *кни́жки* – *книжкі́*; *весні́* – *вє́сни*.

Діалектний наголос

Носії тих чи тих говорів нерідко переносять свої наголоси в літературну мову. Це порушення орфоепічних норм. **Наприклад:**

Літературний наголос (правильний)	Діалектний наголос
<i>листопа́д, беремо́, твої́</i>	<i>листопа́д, беремо́, твої́</i>

176. I. Прочитайте пари слів. Простежте, як зі зміною наголосу змінюється лексичне значення слова.

Доро́га – дорога́, відо́мість – відомі́сть, те́пло – тепло́, со́рок – соро́к, ніко́ли – ніколи́.

II. Виберіть з поданих пар слів одну та складіть із кожним її словом словосполучення.

177. Прочитайте вголос слова, правильно їх наголошуючи.

Іменники

Віпадо́к, гороши́на, дові́дник, добу́ток, до́нька, дочка́, ка́мбала, катало́г, ку́рятина, мере́жа, металу́ргія, по́друга, пока́зник, різно́вид, ре́шето, русло́, сантимéтр, свéрдло, серéдина, симетрі́я, спі́на, судно́, течі́я, фенóмен.

Іменники на -ання

Завда́ння, запитáння, вигна́ння, визна́ння, засла́ння, навча́ння, надба́ння, обра́ння, пізна́ння, чита́ння; АЛЕ: ди́хання, зобов'язáння.

Іменники у формі множини

Діти – з дітьми; голкі́, ластівкі́, копійкі́ (АЛЕ: дві го́лки, дві ласті́вки, дві копійки́).

Прикметники

з наголошеним закінченням

біржові́й	терпкі́й
грунто́вий	тонкі́й
житло́вий	товсті́й
листя́ний	фахові́й
мілкі́й	чарівні́й
нові́й	чергові́й
пільгові́й	черстві́й

з наголошеним коренем або суфіксом

визво́льний
гетьма́нський
зру́чний
ко́сий
одна́ковий
одноразо́вий
опто́вий
порядко́вий

Дієслова

1. Беремо́ (берете́); везти́ (веземо́, везете́, везучі́), відвезти́; ідемо́ (іде́те, ідучі́); нести́ (несемо́, несете́, несучі́).

2. Жалі́ти, заверші́ти, зобразі́ти, оздорові́ти, посі́дити, роблю́, ходжу́.

178. I. Спишіть слова, позначте місце наголосу. За потреби скористайтеся словником наголосів, поданим у додатках.

Черствий, гетьманський, вимова, ідемо, завдання, **український**, свердло, **одинадцять**, мілкий, визвольний, завдовжки, пізнання, завезти, посидіти, кропива, донька, спина, пільговий, начинка, порядковий.

II. Виділене слово запишіть фонетичною транскрипцією, визначте кількість букв і звуків.

Логічний наголос

У межах речення можемо виділяти голосом одне або кілька слів. Таке виділення слова називають **логічним наголосом**.

Порівняймо:

↑

↑

1. **На сьогодні** обіцяють сніг. 2. На сьогодні обіцяють **сніг**.

179. I. Прочитайте вголос речення, правильно наголошуючи виділені слова. Визначте логічно наголошені слова.

1. Гуртуються в осінній вирій **ластівки** (О. Білаш). 2. Осяяний сонцем, перед нами розкрився зовсім **новий** світ (О. Довженко). 3. Гопак – **український** танець, який, на думку дослідників, виник серед козаків (З посібника). 4. Дивний бублик: кругом об'їси, а **всередині** нема нічого (Нар. творчість). 5. Я бачу, що дачники, які вийшли **разом** зі мною з потяга, уже розійшлися (В. Домонтович). 6. Як же нам хотілося **довести** всьому світові: Шевченко і модерний, і сучасний... (І. Малкович).

II. Випишіть речення, ускладнене відокремленим означенням. Підкресліть члени речення.

КОЛО ДУМОК

180. Поміркуйте, чому в поданих реченнях виділені слова наголошуємо по-різному.

1. **Господарський** кодекс України визначає основні засади господарювання в нашій державі (З підручника).
2. Маруся в мене всю **господарську** роботу робить (І. Нечуй-Левицький).

181. Розгляньте опорні малюнки та запам'ятайте наголошування слів.

182. Прочитайте вголос слова, правильно їх наголошуючи.

Товстий, разом, зручний, чорнозем, колесо, допізна, чотирнадцять, середина, ринковий, живопис, кидати, легкий, фольга, обруч (*óbid*), ненависть, нести, запитання, олень, посидіти, причіп, русло, столяр, роблю.

два – чотири – усі разом

183. У кожній групі слів знайдіть одне, у якому наголошено другий склад.

1. Міліметр, середина, чарівний.
2. Дихання, легкий, горошина.
3. Везти, спина, льодовий.

ситуація

184. Прочитайте словосполучення. Підготуйте невелике висловлення (3–5 речень) про свій навчальний заклад або про те, яким ви хотіли б його бачити. Використайте щонайменше три з поданих сполучень.

навчаємося **разом**
цікаві **завдання**
висока **якість навчання**
зручні **парти**
посередині **холу**
черговий **учень**
господарська **кімната**
комп'ютерна **мережа**
обрання **учнівської ради**
жалюзі **на вікнах**
нові **комп'ютери**
електронні **довідники**
одинадцятий **клас**

185. I. Проаналізуйте мовлення дикторів і ведучих на радіо, телебаченні стосовно дотримання орфоепічних норм.

II. Зробіть аудіозапис власного мовлення та проаналізуйте його стосовно дотримання орфоепічних норм.

III. За орфоепічним словником і словником наголосів проаналізуйте статті слів *громадський* і *сміятися*. Розкажіть, як побудовано ці словники.

186. I. Спишіть слова, позначаючи наголоси. За потреби зверніться до словника наголосів у додатку.

Кидати, навколо, **металургія**, жалити, нудний, кілометр, феномен, усередині, занести, **жалюзі**, течія, визвольний, показник, випадок, запитання, кажу, оптовий, косий, урочистий, чарівний, одноразовий, обрання.

II. Виділені слова запишіть фонетичною транскрипцією. Назвіть букви, вимовте звуки.

187. Виконайте завдання одного з варіантів.

Підготуйте усний виступ на тему «Можливості українського наголосу».

Напишіть есе на тему «Наголос – душа слова».

188. Виконайте тестові завдання.

- На перший склад падає наголос у слові
 А пільговий   Б течія   В новий   Г випадок
- На другий склад падає наголос у слові
 А котрий   Б зручний   В разом   Г привезти
- На третій склад падає наголос у слові
 А каталог   Б завдання   В феномен   Г камбала
- Наголос на другому складі мають усі слова в рядку
 А чотирнадцять, вести, вимова   Г листопад, чорнозем, рукопис
 Б довідник, легкий, визвольний   Д симетрія, літопис, знести
 В живопис, льодовий, одинадцять

УРОК РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ

§21. УСНИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ З ТВОРЧИМ ЗАВДАННЯМ

189. І. Прочитайте текст. Визначте його тему й основну думку.

Успіх

ЗІРКОВИЙ ШЛЯХ КОРОЛЬОВА

У тисяча дев'ятсот **п'ятдесят** сьомому році ракета вивела на орбіту штучний супутник Землі. Це стало першим необхідним кроком в освоєнні космічного **простору**. Без ракети-носія не могло бути й мови про космічні польоти.

На чолі великої справи стояв керівник, який вірив у реальність таких польотів у той час, коли багато хто вважав їх фантастикою. Цим керівником був головний конструктор, академік, українець Сергій Корольов.

Працювати з Корольовим було **важко**, але цікаво. Підвищена вимогливість, стислі терміни завершення завдань, новизна, яка приховувала не лише приємні несподіванки, – усе це змушувало тих, хто з ним працював, постійно перебувати в стані нервового напруження.

Проте всі ці труднощі, незручності, а інколи й серйозні неприємності видавалися мізерними порівняно із захопливо цікавою роботою. Однією з причин постійного інтересу до роботи була її новизна. Корольов не любив спокійного життя, не любив повторюватися. Розробляючи якусь **нову** конструкцію, пройшовши виснажливий шлях пошуків, нарешті надавши конструкції потрібного ступеня завершеності, він начебто втрачав інтерес до теми. Часто свої досягнення «дарував» спорідненому колективу, причому навіть переводив своїх колег у нову групу конструкторів. Це свідчило про **масштабність** його поглядів і **невичерпну** творчість.

Попри велику щедрість Сергій Корольов нікому не передавав тематики, пов'язаної з пілотуванням польотів. Мабуть, неабияка роль у цьому належала його юнацькій мрії – літати на планерах, а потім на ракетному апараті. Тому й не дивно, що всю інформацію про космонавтів він відстежував сам і контролював дуже ретельно.

Музей космонавтики імені С. Корольова в Житомирі

Відбір і підготовка перших космонавтів проводилися паралельно з удосконаленням кораблів. Так само як не було ніякого досвіду створення космічних кораблів, був **відсутній** і **досвід** підготовки космонавтів. Що очікувало людину в космічному **просторі**? Достеменно було відомо, що вона опиниться в невагомості, що під час підйому та спуску на неї будуть впливати великі перевантаження, що корабель перебуватиме під дією космічного випромінювання. Як вплине космічний політ на психіку людини? На ці **запитання ніхто** не міг відповісти.

Було приємно відчувати, що космічні рейси перекреслили песимістичні прогнози деяких учених, згідно з якими людина більше доби не зможе існувати в космосі, а тривала невагомість може стати бар'єром для його освоєння.

Космонавтика **розширила** обрії наших знань, стимулювала розвиток багатьох галузей науки й техніки. Земляни **завжди** будуть із вдячністю пам'ятати імена людей, які відкрили нову сферу людської діяльності. У цьому сузір'ї імен одне з найяскравіших – **ім'я** нашого співвітчизника – авіаконструктора Сергія Корольова (*Із журналу*).

II. Виконайте завдання.

1. Визначте тип і стиль мовлення тексту.
2. Поміркуйте, чому, незважаючи на всі труднощі, робота приносила С. Корольову задоволення. Завдяки чому він зміг досягти успіху?
3. Знайдіть 3–5 прикладів чергування $y - \phi$, $i - \dot{y}$.
4. Укажіть на особливості вимови виділених слів (наголошування або вимова звуків).
5. Прочитайте текст удруге. Складіть колективно складний план.
6. Перекажіть стисло прочитане та доповніть текст невеликим роздумом на одну з тем: «Успіх – це результат безперервної й наполегливої діяльності», «Кроки до успіху», «Успіх приходить до сміливих» (усно).

«ПРОШУ ДО СТОЛУ» ЧИ «ПРОШУ́ ДО СТОЛУ»?

Коли звертаємося до когось із проханням, клопотанням щось зробити, виконати якусь дію, кажемо: «*Прошу́ зйти*», «*Прошу́ слова*».

Слово *про́шу* (з наголосом на першому складі) вживаємо тоді, коли воно виступає у функції вставного слова *будь ласка*. **Наприклад:** «*Прóшу, сідайте*», «*Прóшу, заходьте*». У цих висловах слово *про́шу* передає ввічливу форму звертання, яке в таких випадках можна замінити формою *будь ласка*: «*Будь ласка, сідайте*».

Отже, треба казати: «*Прошу́ до столу*», «*Прошу́ сідати*», «*Прóшу, сідайте*» (За матеріалами сайту *kulturamovu.univ.kiev.ua*).

Орфоепічний тренажер

Вимова приголосних

1. Звуки [б], [д], [з], [ж] вимовляйте дзвінко, не допускаючи оглушення:

дуб, горб, лісоруб, будка, швидко, кладка, хід, прудко, берізка, чорногуз, гарбуз, низка, верболіз, казка, боягуз, в'язка, стежка, доріжка.

2. Вимовляйте [л] перед [е] твердо, не допускаючи його пом'якшення:

електрика, балет, білет, телефон, волейбол, лейтенант, лебідь, проблема, легенда, легко, колесо, елегантний, елементарний, календар, клеїти, палець.

Правильно	Неправильно
ба[л]ет	ба[л']ет
[л]екція	[л']екція
проб[л]ема	проб[л']ема
те[л]ефон	те[л']ефон

3. Звуки [ч], [ш] вимовляйте твердо, не допускаючи їх пом'якшення:

читати, чипси, чизбургер, часто, ключ, ключик, м'яч, м'ячик, чашка, чай, чисто, калач, чемодан, береш, сидиш, малюєш, мишка, фініш, щука.

4. Звук [р] у поданих словах вимовляйте твердо:

Харків, Ігор, лікар, буквар, пустир, тепер, звір, повір, крем, ребус.

Корисно знати

Український [г]

Звук [г] вимовляємо в невеликій групі слів, як власне українських, так і запозичених. **Наприклад:** *а́грус, га́ва, га́нок, га́зда, га́тунок, гва́лт, гедзь, гелготати, гні́т* (у лампі), *га́жкати, гра́ти* (іменник), *гречний, гринджоли, ґрунт, гудзик, гуля, дзиґа, мамалиґа*.

У власних назвах іншомовного походження звук [g] згідно з традицією вимовляємо як [г], проте не є порушенням орфоепічної норми й вимова цього звука як [г]. **Наприклад:** *Гренландія й Ґренландія, Гете й Ґете, Гібралтар і Ґібралтар, Гюґо й Ґюґо*.

§22. ПРИНЦИПИ УКРАЇНСЬКОЇ ОРФОГРАФІЇ. НЕНАГОЛОШЕНІ [Е], [И] В КОРЕНІ СЛОВА

Про орфографічну норму, принципи української орфографії, а також про те, коли потрібно писати букву *е*, а коли – *и*

ПРИГАДАЙМО. Як вимовляємо ненаголошені звуки [е], [и]?

190. А. Прочитайте слова. Простежте, з яким звуком може чергуватися ненаголошений [е].

Летіти – політ;   осені – осінь.

Б. Прочитайте слова. Простежте, який звук випадає при зміні цих слів.

Човен – човна;   вітер – вітру.

В. Зробіть висновок про те, як можна перевірити написання букв *е*, *и* в корені слова.

Орфографічна норма

Орфографічні норми визначають правильність написання слів. Правильне написання за відповідним правилом або за традицією, яке обирається з кількох можливих, називають **орфограмою**.

Принципи української орфографії

Принцип	Тлумачення
Фонетичний	Найчастіше слова пишемо так, як вони звучать: <i>школа</i> [шкóбла], <i>товариський</i> [товарис'кий]
Морфологічний	Дбаємо, щоб ту саму частину слова (корінь, префікс, суфікс) в усіх словах писати однаково, незалежно від звучання слова: <i>брат</i> – <i>братство</i> [бра́цтво]
Розрізнявальний	Пишемо по-різному слова, які звучать однаково: <i>удень</i> – <i>у день</i> ; <i>Кривий Ріг</i> – <i>кривий ріг</i>

Букви *е*, *и*

Написання букв на позначення **ненаголошених [е], [и] в корені слова** можна перевірити **наголосом**. Наприклад: *великий*, *бо велич*; *липневий*, *бо ліпень*.

Якщо написання *е* – *и* в **корені** слова не можна перевірити наголосом, то користуємося такими правилами:

Пишемо букву <i>е</i> :	Пишемо букву <i>и</i> :
у сполуках <i>-ере-</i> , <i>-еле-</i> : <i>лелека</i> , <i>очерет</i>	у сполуках <i>-ри-</i> , <i>-ли-</i> у відкритих складах : <i>грімити</i> , <i>глитати</i>
якщо при зміні слова сумнівний звук випадає : <i>вітер</i> , бо <i>ві<u>т</u>ру</i>	у деяких дієсловах перед <i>р</i> , <i>л</i> , якщо далі є наголошений суфікс <i>-а-</i> (усупереч перевірному слову): <i>сти<u>р</u>ати</i> , хоч <i>сте<u>р</u>ти</i> ; <i>зди<u>р</u>ати</i> , хоч <i>де<u>р</u>ти</i>
якщо при зміні слова сумнівний звук чергується з [і] : <i>осені</i> , бо <i>осі<u>н</u>ь</i>	

Зверніть увагу!

Написання *е*, *и* не завжди можна пояснити правилом. Наприклад: *кишеня*, *минулий*, *пиріг*, *левада*, *пшениця*, *герой*, *плекати*, *чекати*, *легенда*, *чернетка*, *чепурний*, *колектив*, *мелодія*. Правопис таких слів треба запам'ятати.

КОЛО ДУМОК

191. Поміркуйте, чому в корені слів першої колонки пишемо *е*, а другої – *и*.

застелити, завмерти | застилати, завмирати

192. I. Спишіть слова, уставляючи пропущену букву *е* або *и*. Написання яких слів не можна пояснити правилом?

Зуп..нитися, пор..нати, в..сло, бер..гня, гр..міти, х..лится, л..пневий, т..плиці, ст..бло, ш..рокий, л..тіти, пром..нистий, зап..кти, пів..нь, ч..пурний, м..нулий, вит..рати, зд..рати.

II. Виділене слово запишіть фонетичною транскрипцією, назвіть у ньому букви, вимовте звуки.

193. Прочитайте виразно текст. Поміркуйте, що символізують собою дві скрипки. Чому автор назвав свій твір баладою?

БАЛАДА ПРО ДВІ СКРИПКИ

Ой зробив хлопчина та й дві красні скрипки –
 Поділив надвоє снів своїх красу.
 Що перша скрипка – біла лебідка,
 А друга скрипка – вечірній сум.
 Закохались в нього дві сестри весною.
 Одна – як та нічка, друга – мов той день.
 Перша просила грати сумної,
 Друга хотіла веселих пісень.
 А як розійшлися ті пісні луною,
 Він замовкві скрипки сестрам двом віддав.
 Кожна дівчина стала вербою,
 Легінь між ними явором став.
 Там, де став явір понад пляями,
 Знову я чую відлуння пісень:
 Одна верба співає ночами,
 Друга верба співає удень.

В. Марсюк

II. Знайдіть слова з орфограмою «Ненаголошені *е*, *и* в корені слова», обґрунтуйте написання.

III. Поясніть уживання тире в реченнях тексту.

194. Доберіть до слів таку їхню форму, щоб з'явився звук [е]. Запишіть дібрані слова, позначте орфограму.

ЗРАЗОК. У човні́ – човен.

Гривні́, півня́, вітру́, тёрну́, рівня́, тижня́, кашлю́.

Почуття

195. Змініть усно слова або доберіть до них спільнокореневі так, щоб ненаголошений звук [e] прочергувався з [i].

Сплесті, променистий, пекти, затекти, дзвеніти, месті.

196. I. Спишіть речення, уставляючи на місці пропуску букву **е** або **и** та розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Придорожня б..реза **гойдала** на своїх плакучих гілках з..лений д..мок (*М. Стельмах*). 2. Чов..н пл..ве та хвилі здіймає б'ючи вітрила в **задумливу** ніч (*С. Фоменко*). 3. Зашуми в..сною зел..н луже теплий вітре ш..л..сти в гіллі (*А. Малишко*). 4. Щоб сонячне світло досягло З..млі потрібно 8 хв..лин (*З енциклопедії*). 5. Д..тинства теплий віт..р з очей моїх слезинку вит..р (*О. Довгоп'ят*).

II. Доберіть синоніми до виділених слів.

ситуація

197. Напишіть есе на тему «Життя в гармонії з природою». Використайте 5–8 слів з орфограмою «Ненаголошені **е, и** в корені слова». За бажання скористайтеся поданими словами.

*середовище
милуватися
затишний
веселковий
величний
милозвучний
степовий
левада
далечінь*

*збереження
оберігати
спричинити
безпечний
потребувати
унікати
легковажний
технічний*

198. I. Спишіть слова, уставляючи пропущену букву **е** або **и**. Підкресліть орфограму.

Приб..р..жний, дал..чінь, в..личний, бр..ніти, оч..рет, т..леграма, ч..мпіон, каш..ль, дол..тіти, відб..рати, л..вада, майст..р, шел..стіти, пал..ць, ч..кати, завм..рати, в..лосипед, справ..дливість, запл..сти, ш..ренга, кол..ктив.

II. З одним словом (на вибір) складіть речення зі вставним словом (словосполученням).

199. Виконайте тестові завдання.

1. Букву **и** на місці пропуску треба писати в слові

А бр..нять   Б дал..чінь   В зел..нню   Г в..личезний

2. Букву **и** на місці пропуску треба писати в кожному слові рядка

А л..стопад, кр..ниця, в..рбовий

Б бл..скавиця, вос..ни, з..мувати

В кр..латий, л..тіти, бл..щати

Г п..шатися, тр..вожний, др..жання

3. Букву *е* на місці пропуску треба писати в усіх словах рядка

- А ч..ргування, ч..брець, в..шневий
- Б справ..дливість оч..ретьяний, в..селка
- В ч..рв'як, ц..булька, м..дівник
- Г зуп..няти, д..сятка, с..лянський

§23. АПОСТРОФ

Про написання апострофа перед *я, ю, є, ї*, зокрема у складних словах і після префікса, а також про окремі випадки, коли апостроф не пишемо

ПРИГАДАЙМО. 1. Які є губні приголосні? 2. Які звуки позначаємо буквами *я, ю, є, ї*?

- 200. А.** Визначте префікси в словах. Якими звуками закінчуються ці префікси – твердими чи м'якими?

Від'ємний, роз'ятрити, між'ярусний, від'їхати.

Б. Прочитайте виразно слова. Скільки звуків позначають виділені букви – один чи два? Вимовте ці звуки?

Без'ярусний, перед'ювілений, з'єднання, над'їсти.

В. Зробіть висновок про те, коли після префікса пишемо апостроф.

Апостроф пишемо перед <i>я, ю, є, ї</i> :	Апостроф НЕ пишемо перед <i>я, ю, є, ї</i> :
після букв <i>б, п, в, м, ф</i> : <i>рум'яний, черв'як</i>	після <i>б, п, в, м, ф</i> , якщо перед ними в корені слова є буква на позначення приголосного, крім <i>р</i> : <i>свято, цвях</i>
після <i>р</i> , що позначає твердий звук (у вимові чуємо [й]): <i>бур'ян, пір'я</i>	після букви <i>р</i> , що позначає м'який звук [р'] (у вимові не чуємо [й]): <i>буряк, крюк</i>
після префіксів, що закінчуються твердим приголосним: <i>від'їзд, роз'яснення</i>	
після першої частини складних слів, яка закінчується твердим приголосним: <i>дит'ясла, пів'яблука</i>	
у слові <i>Лук'ян</i> та похідних від нього словах: <i>Лук'яненко, Лук'янівка</i> тощо	

Зверніть увагу!

Букви *я, ю, є, ї* після апострофа позначають два звуки – [йа], [йю], [йє], [йї]. Наприклад: *м'ята* [мй'ата].

201. І. Спишіть слова, уставляючи на місці пропуску, де потрібно, апостроф. Поясність написання.

Пів..юрти, перед..ювілейний, різнотрав..я, арф..ярка, залл..яти, моркв..яний, медв..яний, **різдв..яний, возз..єднання**, торф..янистий, св..ятковий, Св..ятослав, з..їжджати, без..ядерний, під..юджувати, Лук..янівка, безхмар..я, глагур..ю, дит..ясла, Мін..юст (*Міністерство юстиції*).

пів'ящика
дит'ясла
духмяний
лється

ІІ. Виділені слова запишіть фонетичною транскрипцією.

КОЛО ДУМОК

202. Поміркуйте, чому в словах першої групи після двох букв на позначення приголосних пишемо апостроф, а в словах другої – не пишемо.

Розв'язати, розм'якшити

Різдвяний, духмяний

203. Утворіть і запишіть від поданих слів прикметники за допомогою суфікса *-ан(-ян-)*, *-яч-* або *-їн-*.

Соловей, жирафа, жнива, морква, Різдво, зоря, торф, мавпа, кров.

204. I. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Яку настанову можна сформулювати на основі першого речення?

1. Історія – це св(')ятая св(')ятих народу, недоторканна для злодійс(ь)-ких рук (*О. Довженко*). 2. Було після дощу і громовиці плодів соло(д,т)-ких в пелену зб(е,и)реш й смакуєш їх, соло(д,т)ких і духм(')яних, а яблука вигупують в саду... (*Г. Дудка*). 3. Темряву тр(е,и)вожили криками півні, тан(ь)цювали леб(е,и)ді в хаті на стіні, лопотіли крилами і рожевим пір(')ям, лоскотали мар(е)во золотим сузір(')ям (*В. Симоненко*). 4. Здаєт(ь)ся, що жоден лижв(')яр не насмілився б з верхів(')я з(')їхати до низу (*З газети*). 5. На сайті Мін(')юсту оприлюднен(н)о рішень(н)я (Є,є)вропейського суду з прав людини (*З Інтернету*). 6. Місто Ізмаїл Одеської області називають столицею україн(ь)ського Пр(е,и)дунав(')я (*З газети*).

II. Знайдіть прикметники й підкресліть їх як члени речення.

205. Випишіть слова з апострофом. Яке з поданих слів треба писати з дефісом?

Рутв..яний, п..яльця, львів..янин, кр..якати, пів..Яготина, уп..явся, вп..ястися, розм..якшити, Лук..ян, медв..яний, пів..юрби, гр..юкати, від..їзд, без..іменний, забур..янений, брукв..яний, від..єднувати, уп..ятьох, дзв..якнути, без..якірний, реп..ях.

два – чотири – усі разом

206. У кожній групі слів знайдіть одне, яке відрізняється від двох інших наявністю чи відсутністю апострофа.

1. Міжгір(')я, дит(')ясла, пр(')янощі
2. Підв(')язати, св(')ященик, торф(')яник.
3. Б(')юлетень, тьм(')яніє, під(')ярок.

пораційте в парах

207. Доберіть кожен по 7 слів на орфограму «Апостроф» для словникового диктанта. Продикуйте свій диктант однокласнику (однокласниці). Перевірте написання.

208. I. Спишіть слова, уставляючи на місці пропуску, де потрібно, апостроф.

Харків..яни, різьб..яр, тьм..яний, дит..ясла, між..яр..я, переджнив..я, мавп..ячий, цв..ях, зв..язатися, осв..ячений, Зазим..я, підмурів..я, торф..яник, Св..ятослав, вилл..ється, між..ярусний, пів..ящика, під..ярок, з..юрмитися, мавп..ячий, уп..ятьох, з..економити, транс..європейський, п..яльця, медв..яний, без..язикий.

II. З двома поданими словами (на вибір) складіть речення, ускладнені відокремленими членами речення.

209. Виконайте тестові завдання.

1. Апостроф на місці пропуску треба ставити в усіх словах рядка

- А арф..яр, узгір..я, різдв..яний
- Б Юр..ївка, від..ємний, дзв..якнути
- В В..ячеслав, медв..яний, без..язикий
- Г різнотрав..я, розм..якнути, олов..яний

2. З апострофом треба писати прикметник, утворений за допомогою суфікса **-ан-** (**-ян-**) від іменника

- А морква   Б Різдво   В зоря   Г торф

3. Орфографічну помилку допущено в рядку

- А пів-Європи, роз'їзд   В тьмяний, лижварка
- Б розм'якшити, пів'яру   Г поголів'я, безядерний

§24. ПОЗНАЧЕННЯ М'ЯКОСТІ ПРИГОЛОСНИХ

Про те, якими буквами позначаємо на письмі м'які приголосні, коли пишемо знак м'якшення і які є винятки із цих правил

ПРИГАДАЙМО. Які є м'які звуки в українській мові? Які звуки не мають парних м'яких?

210. А. Слова, записані фонетичною транскрипцією, передайте звичайним письмом. Зіставте вимову й написання кожного слова.

[с'іл'с'кій], [мор'с'кій], [л'убов'ю]

Б. Поясніть уживання в поданих вище словах знака м'якшення.

В. Зробіть висновок, як позначено м'якість приголосних у поданих вище словах.

М'якість приголосних на письмі позначаємо:

знаком м'якшення

день [ден']

буквою *i*

літо [л'іто]

буквами *я, ю, є*

хвиля [хвіл'а]

211. І. Прочитайте текст. Чи з усіма думками автора ви погоджуєтесь? Чим могли б доповнити цей текст?

Гроші

ЩОБ ВИСТАЧИЛО НА МРІЮ, або ФІНАНСОВІ ЗАОЩАДЖЕННЯ

Кожному з нас треба вміти управляти своїми фінансами та з розумом вести бюджет. Найперший шлях до успішного незалежного фінансового становища – позбутися звички брати в борг. Другий – навчитися заощаджувати. **Візьми** за правило: витрати не повинні перевищувати доходи. Якщо важко впоратися з великими витратами, контролюй дрібні – і незабаром помітиш плюс.

У тебе, напевно, є довгострокова «фінансова мрія». Ми маємо на увазі не купівлю нерухомості коли-небудь, а, наприклад, придбання сучасного планшета. Що ти зробив (зробила) для того, щоб мрія стала **реальністю**? Насамперед склади свій фінансовий план. Детально пропиши в ньому терміни та скільки потрібно всього коштів для його реалізації. Зазнач, скільки ти витрачатимеш на це **щомісяця**. Відкладай гроші на мрію й намагайся не використовувати їх для інших потреб (За матеріалами Інтернету).

II. Випишіть з тексту 10 слів з м'якими приголосними. Як позначено м'якість цих приголосних на письмі?

III. Виділені слова запишіть фонетичною транскрипцією. Скільки м'яких звуків є в кожному з них? Як позначено м'якість цих звуків на письмі?

IV. Доберіть до одного з поданих фото підпис, використовуючи словосполучення з тексту.

Знак м'якшення

Пишемо Ь :	НЕ пишемо Ь :
1) після букв, які позначають м'які приголосні, у кінці слова та складу: <i>віс^ь, дяд^ько</i>	1) після букв на позначення губних, шиплячих і [г], [к], [х], [г]: <i>дош^ь, дрі^ь</i>
2) у суфіксах <i>-зьк-, -ськ-, -цьк-</i> : <i>морс^ький</i>	2) після <i>р</i> у кінці складу і слова: <i>Харк^ьів, чотир^ьма</i> <u>Виняток:</u> <i>Гор^ький, Зор^ькін</i>
3) у дієсловах на <i>-ть, -ться</i> : <i>вч^ьа^{ть}ся;</i> <i>у дієсловах наказового способу перед суфіксом -ся: погод^ься, винос^ься</i>	3) після <i>н</i> перед <i>ж, ч, ш, щ</i> : <i>тонш^ьий, промінч^ьик</i> <u>Виняток:</u> <i>нян^ьчити, брин^ьчати, жен^ьшень</i> та похідні від них слова
4) після букви <i>л</i> перед буквою на позначення м'якого приголосного: <i>ідал^ьня, сіл^ьський</i>	4) між буквами на позначення м'яких або напівпом'якшених приголосних (крім випадків, зазначених у пунктах 3, 4 першої колонки): <i>кузн^ья, промінц^ьі</i> <u>Виняток:</u> <i>т^ьмян^ьий, різн^ьяр</i>

Зверніть увагу!

Коли знак м'якшення уживається у формі **Н. в.** іменника (*нян**ь**ка*), то він **зберігається** й у всіх інших відмінках (*нян**ь**ці*), а також в утворених від цього іменника прикметниках із суфіксом *-ин* (*нян**ь**чин*). Коли ж у **Н. в.** його нема, то й в інших відмінках і в прикметниках на *-ин* його **не пишемо**. **Порівняймо:**

Пишемо Ь	НЕ пишемо Ь
нен ь ці, нен ь чин (бо <i>ненька</i>) дон ь ці, дон ь чин (бо <i>донька</i>) скрин ь ці (бо <i>скринька</i>)	Натал л ці, Натал л чин (бо <i>Наталлка</i>) хатин н ці (бо <i>хатиннка</i>)

212. I. Спишіть слова, уставляючи, де потрібно, знак м'якшення. Обґрунтуйте написання.

Камін**н**чик, нян**н**чити, найтон**н**ший, доріжен**н**ці, стеб-
лин**н**ці, зозул**л**чин, ремін**н**ці, різ**з**блення, малесен**н**кий,
тернопіл**л**.с.кий, волин**н**.с.кий, бердян**н**.с.кий, дев'ят**т**.сот,
Тетян**н**.чин, нян**н**.чин, міл**л**.ярдер, чотир**р**.ох, цвірін**н**.чати,
здіймают**т**.ся.

мен**н**ший
камін**н**ці
дон**н**чин
нен**н**чин

II. Виділені слова запишіть фонетичною транскрипцією. Скільки м'яких звуків є в кожному з них?

КОЛО ДУМОК

213. I. Поміркуйте, скільки м'яких приголосних є в словосполученні *танцюваль-ний турнір*.

II. Поміркуйте, чому слова першої колонки пишемо зі знаком м'якшення, а другої – без нього.

галь**л**ці
Олень**н**ці
скрин**ь**ці

гал**л**ці
Ол**л**ен**н**ці
промін**н**ці

214. Запишіть іменники у формі давального відмінка однини.

Наталка, Галинка, Галька, Галинонька, Маринка, Юленька, нянька, жменька, тваринка, сторінка, донька, донка*, сопілка, скринька, хатинка, лялька.

* *Донка* – вудка для ловіння риби з дна водоймища.

два – чотири – усі разом

215. У кожній групі слів знайдіть одне, яке відрізняється від двох інших наявністю чи відсутністю знака м'якшення.

1. Близ**з**кість, нян**н**(ь)чити, мен**н**(ь)ший.
2. Розніс**с**(ь)ся, барабан**н**(ь)щик, матусен**н**(ь)ці.
3. Пот**т**(ь)мянілий, колодяз**з**(ь)ний, крад**д**(ь)кома.
4. Стежин**н**(ь)ці, вишен**н**(ь)ці, сніжин**н**(ь)ці.
5. Він**н**(ь)чати, нян**н**(ь)чити, брин**н**(ь)чати.

216. Утворіть від іменників прикметники за допомогою суфікса **-ськ-** і запишіть. Обґрунтуйте наявність чи відсутність в утворених словах знака м'якшення перед цим суфіксом.

Умань, Волинь, Херсон, Літин, Ірпінь, Малин, Бориспіль, Хорол, по-сол, гуцул.

попрацюйте в парах

217. Доберіть кожен (кожна) по 7 слів на орфограму «Знак м'якшення» для словникового диктанту. Продиктуйте свій диктант однокласнику (однокласниці). Перевірте написання.

218. I. Спишіть речення, розкриваючи дужки й розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Дуже погана людина яка (ні)чого не знає й не **намагаєт(ь)ся** (що)небудь узнати (*Платон*). 2. Розт(й,ь)охкався соловейко на калинон(ь)ці, щось не спит(ь)ся серед ночі с(е,и)ротинон(ь)ці (*П. Грабовський*). 3. Шац(ь)кий націонал(ь)ний природний парк розташований на майже п'ят(ь)десяти тисячах гектарів Волин(ь)с(ь)кої області в бе(з,с)посередній близ(ь)кості від кордонів з Польщ(е,о)ю (*З Інтернету*). 4. Затихли люд(ь)с(ь)кі голоси в мален(ь)кій хатин(ь)ці лише цвіркуни десь під печею та в старих стінах зал(е,и)вались своїм цвіркотом (*Т. Бордуляк*).

II. Підкресліть в останньому реченні члени речення. Яке це речення – складносурядне, складнопідрядне чи безсполучникове?

219. I. Спишіть слова, уставляючи на місці пропуску, де потрібно, знак м'якшення.

Чернівец..кий, хар..ків'яни, черкас..кий, **різ..блення**, т..мянний, компан..йон, Уман..щина, брин..чати, **велетен..с..кий**, шіст..сот, кін..ський, черешен..ці, куз..ня, Натал..чин, нян..чити, промін..ці, віден..с..кий, підвод..ся, колодяз..ний, піднос..ся, мен..ший, змагаеш..ся, камін..ці, кан..ський, кавказ..кий.

II. З двома словами (на вибір) складіть речення, ускладнені однорідними членами речення.

220. Виконайте тестові завдання.

1. Виділені букви позначають м'який звук у кожній назві рядка

- А Ямпі^ль, Юр'^ів, Костянтинівка
- Б Фасті^в, Дрогобич^ч, Тростянець
- В Вовчанськ^ь, Кам'янка-Бузька, Косі^в
- Г Ізяслав, Нікоп^оль, Костопі^ль

2. Знак м'якшення треба писати в усіх словах рядка

- А лан..цюжок, т..мяно, брин..чати
- Б вітал..ня, промін..чик, близ..кий
- В ткац..кий, Тернопіл..щина, у кишен..ці
- Г оболон..ський, погод..ся, різ..бяр

3. З двома знаками м'якшення треба писати прикметник, утворений за допомогою суфікса **-ськ-** від іменника

- А Коростень   Б Козятин   В Маріуполь   Г Бершадь

УРОК РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ

§25. ЕСЕ НА АКТУАЛЬНУ ТЕМУ

Поняття
есе

Есе (фр. *essai* – спроба, проба, нарис) – це твір невеликого обсягу з вільною композицією, який виражає індивідуальні враження, міркування з конкретного питання, проблеми й свідомо не претендує на повноту й вичерпне трактування теми.

Потрібно, щоб останній абзац есе завершив думку. Слова «я думаю», «я впевнений», «я впевнена», «я переконаний», «я переконана», «я знаю» допоможуть підкреслити, що це власна думка автора.

221. І. Прочитайте повідомлення старшокласниці, розміщене на сайті «Я – журналіст». Чи актуальною на сьогодні є проблема, порушена в публікації?

СМАЙЛИК НЕ ЗАМІНИТЬ ЖИВОЇ УСМІШКИ

Всесвітня павутина дає нам змогу спілкуватися з різними людьми, заводити нових віртуальних друзів. Але сайти намагаються витіснити реальний світ.

Багато хто забуває про щирість, відкритість, про справжні людські стосунки. Живе у віртуальному світі, де можна поливати одне одного брудом, насміхатися, не побоюючись, що колись потрібно буде відповідати за свої вчинки. Це ж набагато простіше, ніж сказати щось образливе людині на вулиці. Шелдон Купер, герой серіалу «Теорія великого вибуху», казав: *«Я фанат усього, що може замінити живе спілкування»*.

Декому важко подолати сором'язливість і попросити допомоги в близькій людині. А от до віртуальних незнайомих за порадою звертаються досить часто. Проводячи багато часу в Інтернеті, люди розучуються спілкуватися в реальному житті.

Пам'ятайте, що жоден смайлик у листуванні не замінить живої усмішки. Насолоджуйтеся прогулянками на свіжому повітрі та живим спілкуванням із друзями (За Т. Ненчинською. *Із сайту «Я – журналіст»*).

ІІ. Поміркуйте над запитаннями.

1. Чи погоджуєтеся ви з думкою авторки, висловленою в останньому абзаці?
2. Чи намагалися ви знайти друзів, однодумців у соціальних мережах?
3. Чи можуть віртуальні знайомства нести небезпеки для вас та ваших рідних, знайомих? Якщо так, то які саме? Як, на вашу думку, можна уникнути таких небезпек?

222. Ознайомтеся з думками старшокласників. Чиє міркування вам імпонує найбільше?

1. «Спілкуйтеся якнайбільше з реальними друзями, бо це краще, ніж будь-які лайки. А нових віртуальних друзів – перетворюйте в реальних! І не переймайтеся через «недостатню популярність»: лайки – це лише лайки, а реальне життя – незрівнянно цінніше й цікавіше!» (Максим М.)

2. «Соціальні мережі ніколи не зможуть замінити живе спілкування. Вони тільки доповнюють наше життя різноманітними зручностями та новими барвами» (Оксана К.).

3. «Людям набагато простіше висловлювати свої думки, натискаючи

на клавіші. Ми можемо щось купити чи отримати якусь інформацію, не виходячи з дому, знайти й прочитати будь-яку книгу в електронному форматі» (*Марина Н.*).

4. «Соцмережі відкривають перед нами безліч можливостей. Тут можна знайти нових друзів або спілкуватися з тими, хто перебуває за кордоном. Можна швидко відправити документи в електронному форматі. Але пам'ятайте, що під час реальної розмови люди, як правило, виражають різні емоції, а в Інтернеті можна тільки відправляти смайлики...» (*Тарас В.*).

223. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Які є «плюси» й «мінуси» користування соціальними мережами? Чи можуть соціальні мережі замінити живе спілкування?

224. Напишіть есе на одну з таких тем: «Гаджети чи реальне спілкування?», «Чого варто уникати в спілкуванні?». Ви можете скористатися поданими нижче пам'ятками.

пам'ятки

Варіанти ефектного вступу есе

1. **Стандартний.** Необхідно відповісти на шість запитань: хто? що? коли? де? чому? і як? Відповіді на ці запитання дадуть змогу читачеві зрозуміти, чого очікувати далі в тексті.
2. **Несподіваний.** Це може бути що завгодно, але читач повинен бути здивований або шокований.
3. **Дієвий.** Зображення самого процесу, а причини й наслідки впливуть далі. Цей підхід зручний для невеликих есе.
4. **Авторитарний.** Пропонує інформацію в наказовому тоні, щоб створити враження впевненості автора тільки в собі.
5. **Інформативний.** Читач одразу отримує інформацію про те, що буде далі у творі.
6. **Цитатний.** Удадо підібрана цитата одразу привертає увагу читача (не рекомендується використовувати прислів'я і кліше – це банально).
7. **Діалоговий.** З одного боку, такий початок стимулює читача як учасника діалогу, а з іншого – це може бути просто потік думок з риторичними запитаннями.

Вісім правил для написання креативного есе

1. **Тільки позитивна мова** (описувати краще те, що є, а не те, чого немає).
2. **Слова-зв'язки** (вони допомагають плавно переходити від однієї частини до іншої).
3. **Різна структура речень** (читати речення з однотипним порядком слів нудно; додайте кілька інверсій; добре писати різні за довжиною речення).
4. **Зрозумілі слова** (розумійте значення слів, які ви вживаєте; пишіть для того, щоб вразити змістом, а не словниковим запасом. Вишуканість гарна, але в міру).
5. **Різні слова** (синонімія).
6. **Лаконічність.**
7. **Кожне слово важливе** (без повторів; кожне речення повинно нести унікальний зміст).
8. **Активна життєва позиція.**
(За *К. Шендеровським*).

§26. ЧЕРГУВАННЯ ЗВУКІВ. СПРОЩЕННЯ. ЗМІНИ ПРИГОЛОСНИХ У ПРОЦЕСІ СЛОВОТВОРЕННЯ

Про те, як замість одного звука з'являється інший, як змінюються приголосні при збігові їх, а також про те, чому випадають приголосні

ПРИГАДАЙМО. 1. Що таке словотворення? 2. Які слова називають спільнокореневими?

225. А. Прочитайте слова. Які чергування відбулися в коренях дієслів?

Проходити – проходжу; полетіти – полечу; мастити – мащу.

Б. Змініть слова так, щоб приголосні, позначені виділеними буквами, прочергувалися.

Доріжка, кожух, пиріг.

В. Зробіть висновок про можливі чергування приголосних в українській мові.

Чергування голосних звуків

Звуки, що чергуються	Приклади
[o], [e] з [i]	<i>кони – к^инь, колесо – кол^іс</i>
[o] – [a]	<i>сх^опити – х^ап^ати, гон^ити – ган^яти</i>
[e] – [i] [e] – [и]	<i>пек^ти – вип^ік^ати, стерт^и – стир^ати</i> <u>Примітка.</u> [i] або [и] в корені дієслова вимовляємо перед суфіксами -а- (-я-), -ува-
[o], [e] з нулем звука	<i>сад^ок – сад^жка, вітер – вітр^у</i> <u>Примітка.</u> [o] та [e] випадають
[e] – [o]	<i>четверо – ч^отири, жен^ити – жон^атий</i> <u>Примітка.</u> Чергування відбувається після шиплячих

Чергування приголосних звуків

Звуки, що чергуються	Приклади	Звуки, що чергуються	Приклади
[г] $\begin{cases} \text{[ж]} \\ \text{[з']} \end{cases}$	<i>нога $\begin{cases} \text{ніж}ка \\ \text{(на) ноз}і \end{cases}$</i>	[д] – [дж] [зд] – [ждж]	<i>будити – буд^жу їздити – їжд^жу</i>
[к] $\begin{cases} \text{[ч]} \\ \text{[ц']} \end{cases}$	<i>рука $\begin{cases} \text{руч}ка \\ \text{(в) руц}і \end{cases}$</i>	[з] – [ж] [с] – [ш] [т] – [ч] [в] – [вл] [б] – [бл] [п] – [пл] [ф] – [фл]	<i>возити – во^жу просити – про^шу летіти – леч^у замовити – замов^лю любити – люб^лю ліпити – ліпл^ю графити – граф^лю</i>
[х] $\begin{cases} \text{[ш]} \\ \text{[с']} \end{cases}$	<i>вухо $\begin{cases} \text{вуш}ко \\ \text{(у) вуц}і \end{cases}$</i>		

Зверніть увагу!

Чергуються звуки, а не букви.

227. Доберіть до поданих слів форми або спільнокореневі слова із чергуванням голосних чи приголосних. Підкресліть букви на позначення цих звуків.

Четвертий, Тернопіль, Миколаїв, випікати, витерти, флешка, Кременчук, Ольга, кожух, будити, їздити, любити.

КОЛО ДУМОК

228. Поміркуйте, чому подані слова вважаємо спільнокореновими, хоча корені в них не співзвучні.

1. Дор^ог-а – дор^іж-ка. 2. Ви-пі^к-ати – за-печ^у.

Зміни приголосних перед суфіксами -ськ-, -ств-

<p>г, ж, з +</p> <p>-ськ (ий) = -зьк (ий)</p> <p>-ств (о) = -зтв (о)</p>	<p><i>Рига – ризький; Збараж – збаразький</i></p> <p><i>боягуз – боягуство</i></p>
<p>к, ч, ц +</p> <p>-ськ (ий) = -цьк (ий)</p> <p>-ств (о) = -цтв (о)</p>	<p><i>козак – козацький; Бахмач – бахмацький</i></p> <p><i>ткач – ткацтво</i></p>
<p>х, с, ш +</p> <p>-ськ (ий) = -ськ (ий)</p> <p>-ств (о) = -ств (о)</p>	<p><i>товариш – товариський; чех – чеський</i></p> <p><i>товариш – товариство</i></p>

Виняток: казах – казахський; тюрки – тюркський; баски – баскський; Цюрих – цюрихський; Мекка – меккський; Дамаск – дамаський; Нью-Йорк – нью-йоркський.

Інші зміни

Водночас при творенні прикметників за допомогою суфікса -ськ- спостерігаємо й такі зміни:

- суфікс -к- випадає: *Бородянка – бородянський, Жмеринка – жмеринський;*
- суфікс -ц- випадає: *Капустинці – капустинський;*
- в окремих словах з'являється суфікс -івськ-, -инськ- або -енськ-: *Буки – Буківський, Баку – бакинський, Рівне – Рівненський.*

Зверніть увагу!

Якщо основа слова закінчується на [т], то на письмі ніяких змін не позначаємо. Наприклад: брат – братський, братство; солдат – солдатський; студент – студентський, студентство. Проте вимовляємо [студén'с'кий], [студенство] і т.д.

229. Утворіть від поданих слів прикметники за допомогою суфікса *-ськ-*. Запишіть утворені слова, позначте в них суфікси.

Сиваш, Кривий Ріг, Дрогобич, Запоріжжя, Південний Буг, Париж, Прага, казах, француз, Гаага, Мекка, турист, емігрант, парубок.

два – чотири – усі разом

230. Знайдіть з-поміж поданих слів три, від яких утворюємо прикметники із суфіксом *-ств(о)*.

Юнак, дивак, птах, ткач, вояк, товариш, убогий, парубок, боягуз, пірат, козак.

231. Утворіть усно від поданих слів іменники із суфіксом *-ин(а)*. Які зміни приголосних при цьому відбуваються?

ЗРАЗОК. Вінницький – Вінни^ччина; сумський – Сум^щчина.

Хмельницький, івано-франківський, миколаївський, львівський, донецький, полтавський, прилуцький, чернігівський, німецький.

Зверніть увагу!

Правильно: *Вінниччина; Туреччина; АЛЕ: Галичина.*

Спрощення в групах приголосних

Спрощення відбувається й позначається на письмі:

[ж д н] → [ж н]	<i>тиж^день – тиж^невий</i>
[з д н] → [з н]	<i>прої^зд – прої^зний</i>
[с т л] → [с л]	<i>щаст^я – щаст^ливий</i>
[с т н] → [с н]	<i>радї^ть – радї^ний</i>
[с к н] → [с н]	<i>блиск – бли^снути</i>

Спрощення відбувається у вимові, але **не позначається** на письмі, тобто звук [т] не вимовляємо, проте букву *т* пишемо у словах:

шіс^тнадцять, зап'я^тний, хворост^няк, контраст^тний, баласт^тний, компост^тний, аванпост^тний, форпост^тний

кіст^тці, невіст^тчин, гігант^тський, студент^т-ство і под.

Не відбувається спрощення у словах *пест^тливий, хваст^тливий, кіст^тлявий.*

232. Замініть подані словосполучення на синонімічні з прикметником (за зразком). Утворені словосполучення запишіть.

ЗРАЗОК. *Документ для проїзду – проїзний документ.*

Рідина для захисту, ремінець на зап'ястя, розпорядок на тиждень, слова зі злістю, вчинок заради корісті (*наживи*), землі області, яма для компосту, лінія захисту, засіб для очистки, служба на аванпостах.

233. I. Прочитайте текст. Що нового для себе ви дізналися?

Моя країна

ОСТРОГ

Острозький замок

Незважаючи на те, що місту понад дев'ятсот років, головні події, які закарбувалися золотими літерами в історії України, відбувалися кілька століть тому. Вони пов'язані з династією князів Острозьких, завдяки яким Острог на якийсь час став центром культури й освіти країни. Цей факт підтверджують і багато пам'яток, які дійшли до нашого часу.

Архітектурною домікантою міста є замок князів Острозьких, а точніше те, що від нього залишилося. Особливе місце з-поміж

давніх споруд посідає Луцька надбрамна башта, яка протягом багатьох років була важливим захисним пунктом. Нині в приміщенні башти працює музей, у якому зберігаються давні унікальні книги, виготовлені в Острозі. Розповідаючи про місто, не можна не згадати й про його символ – **Острозьку академію**. Це перший вищий навчальний заклад у всій Східній Європі (За *М. Мельниченко*).

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Обґрунтуйте творення й написання виділеного слова.
2. Знайдіть слово, у якому відбулося спрощення.
3. Доберіть 2–3 приклади слів, у яких можливе чергування звуків.

234. **ПОСПІЛКУЙТЕСЯ**. Чи потрібно, на вашу думку, відбудовувати пам'ятки архітектури? Чому? Якщо так, то на яких засадах це варто робити?

235. I. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Чи погоджуєтеся ви з думкою, висловленою в першому реченні?

1. На мою думку, щас(т)ливими стають ті, хто за жодних обставин (не)опускає руки (*С. Вакарчук*). 2. Я вхо(д)жу в ліс – трава стає навшпин(ь)ки, кошлатий морок руку подає (*Л. Костенко*). 3. Добре ім'я – найкраще бага(т)ство (*Нар. творчість*). 4. Генії – це в(е)ликий талант, який помножили на каторжну працю й поділили на безжаліс(т)ну втому (*Античне прислів'я*). 5. У 1921 році було укладено Ри(з,жс)ький мирний договір, який ознаменував закінчен(н)я польсько-радянської війни. 6. Упродовж XV–XVII століть Магдебур(гс,з)ьке право було надано Ки(є,ї)ву, Львову, Кам'янцю-Подільському та іншим містам (*З підручника*).

II. Підкресліть граматичні основи в 3-му і 4-му реченнях. Поясніть уживання тире в реченнях вправи.

236. З'ясуйте, які звукові зміни відбулися при утворенні поданих назв. Напишіть невелике повідомлення (3–4 речення) в соцмережах про відвідування одного із зазначених місць або про бажання побувати там.

- Збаразький замок
(м. Збараж, Тернопільщина)
- Буцький каньйон
(смт Буки, Черкащина)
- Урочище «Гайдамацький Яр»
(м. Буша, Вінниччина)
- Заказник «Бурлуцький»
(м. Великий Бурлук, Харківщина)
- Азово-Сиваський природний парк
(озеро Сиваш, Херсонщина)
- Комплекс «Запорізька Січ»
(о. Хортиця, м. Запоріжжя)
- Празька фортеця (м. Прага)
- Паризький діснейленд
(м. Париж)

Бабак (заказник «Бурлуцький»)

237. I. Спишіть слова, уставляючи, де потрібно, пропущену букву. Виділене слово запишіть фонетичною транскрипцією, зіставте його вимову й написання.

Радіс..но, віс..ник, студен..ство, щотиж..невий, заздріс..ний, кіс..лявий, хвас..ливо, шіс..надцять, безжаліс..ний, виїз..ний, контраст..ний, швидкіс..ний, совіс..ний, зап'яс..ний, перехрес..ний.

II. Утворіть письмово від поданих слів нові за допомогою суфікса -ськ- або -ств-. З одним утвореним словом складіть і запишіть речення.

Козак, ткач, агент, птах, Кременчук, Овруч, Збараж, Рига, Нью-Йорк, Страсбург.

238. Виконайте тестові завдання.

1. Прикметник із суфіксом **-ськ-** утворюємо від обох іменників у рядку

- A** Золотоноша, Мекка   **B** Дрогобич, Черкаси
B брат, Луцьк   **Г** латиш, юнак

2. Спрощення в групах приголосних треба позначати на письмі в усіх словах рядка

- A** проїз..ний, тиж..невий, облас..ний
B почес..ний, зап'яс..ний, шіс..надцять
B аген..ський, щас..ливий, радіс..ний
Г ус..ний, пес..ливий, шіс..сот

3. Звук [д] треба вимовляти на місці пропуску в обох словах рядка

- A** переїз[.]ний, хо[.]ьба   **B** тиж[.]невий, водоспа[.]
B боро[.]ба, ві[.]різати   **Г** похі[.], бу[.]жу

4. Спрощення приголосних треба позначати на письмі при утворенні прикметника за допомогою суфікса **-н-** від іменника

- A** баласт   **B** область   **B** аванпост   **Г** компост

Для вас, допитливі

Багатьох цікавить питання, як правильно писати – *Запорозька Січ* чи *Запорізька Січ*. В останні роки *запорозький* почали вживати тоді, коли йдеться про добу Козаччини, а *запорізький* – у назвах, пов'язаних із сучасністю. Проте відомий мовознавець Олександр Пономарів називає таке розрізнення штучним і радить: «Як свою прадавню столицю ми зємо Київ у всіх випадках, так само й Козацьку Республіку маємо називати *Запорізька Січ* – відповідно до законів нашої милозвучної мови».

Цю та багато інших порад уміщено в книжці **Олександра Пономарева** «Культура слова: мовностилістичні поради».

Готуємося до тематичного оцінювання

Виконайте завдання. Перевірте правильність виконання за допомогою відповідей у додатку

- Однакова кількість звуків і букв у кожному слові рядка
 А слов'янський, маслюк, джазист
 Б осяяння, юнацький, беззастережний
 В блищить, каяття, європейський
 Г колючий, в'юнище, дзюркотіти
- Звук [д] треба вимовляти на місці пропуску в усіх словах рядка
 А му[.]рість, [.]жерельний, досві[.]
 Б пі[.]бити, баске[.]бол, електропоїз[.]
 В тиж[.]невий, водоспа[.], [.]алекоглядний
 Г пере[.]овсім, по[.]звонити, [.]ублікат
- Правильну вимову відображає фонетичний запис обох слів у рядку
 А ходьба [хот'ба́], джміль [джм'іл']
 Б займаєшся [займа́йе"с':а], свято [св'я́ато]
 В джерело [дже"ре"ло́], вокзал [вог'за́л]
 Г колеться [ко́ле"т'с'а], сніг [с'н'іх]
- Уподібнюються під час вимови приголосні в усіх словах рядка
 А відходити, (на) стежинці, просьба
 Б збираєшся, казка, співачці
 В насіння, стіжки, зчистити
 Г боротьба, пісня, легко
- Букву *е* на місці пропуску треба писати в усіх словах рядка
 А тр..мтіти, ст..хати, р..читатив
 Б зал..вати, квіт..нь леб..диний
 В ос..литися, к..шеня, бер..гиня
 Г майст..р, чер..да, шел..стіти
- Знак м'якшення НЕ пишемо в усіх словах рядка
 А нян..чин, Уман..щина, порт..єра
 Б мен..ший, т..мянний, камін..ці
 В віс..сю, ін..ший, хатин..ці
 Г піднос..ся, ріж..мо, Натал..чин

7. Апостроф пишемо в обох словах рядка

А багр..яний, нев..їжджений   В міжгір..я, рутв..яний
 Б транс..європейський, черв..як   Г тьм..яний, торф..яний

8. Правильно написано прикметник

А гаазький   Б пражський   В гадячський   Г калушський

9. Доберіть 2–3 приклади слів, у яких спрощення позначаємо на письмі.

10. Утворіть прикметники від назв *Париж, Великий Бурлук, Бахмач*.

УРОК РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ

§27. ДІЛОВИЙ ЛИСТ

ПРИГАДАЙМО. Хто такий адресат і адресант?

<i>Діловий лист</i>	Діловий лист – документ, який є засобом спілкування з установами та приватними особами. Його мета – повідомити про щось, спонукати до дії, переконати, пояснити тощо.
<i>Стиль</i>	Під час написання ділового листа дотримуються офіційно-ділового стилю мовлення. Думки потрібно викладати послідовно, забезпечуючи смислові зв'язки. Текст має бути чітким, стислим, а тон – нейтральним.
<i>Структурні елементи</i>	Діловий лист складається з таких реквізитів : ✓ найменування й адреса одержувача листа (адресата); ✓ дата і (якщо лист відправляє юридична особа) номер листа; ✓ текст: причина написання (вступ); обґрунтування (основна частина); пропозиція, прохання, згода чи відмова (закінчення); ✓ перелік додатків (за наявності); ✓ назва посади, прізвище, підпис відправника.

Форми ділових листів

Лист-запрошення	Пропонує адресатові взяти участь у якомусь заході
Інформаційний лист	Повідомляє адресатові про певний факт, захід чи подію
Рекламний лист	Містить докладний опис рекламованих послуг чи товарів
Лист-повідомлення	Складається як відповідь на запит
Лист-нагадування	Повідомляє про наближення або закінчення терміну певного зобов'язання чи проведення заходу

Ініціативний лист	Висловлює прохання, пропозицію, запит до адресата щодо вирішення певних питань
Гарантійний лист	Забезпечує виконання викладених у ньому зобов'язань
Лист-запит	Містить прохання надати певну інформацію чи документи

239. І. Прочитайте зразок ділового листа. Визначте його реквізити. Чи дотримано в листі етикетні норми ділового листування?

23.04.2018 № 243-18

Директору
Херсонської ЗОШ І–ІІІ ст.
Павлівській О. В.

Шановна Оксано Вікторівно!

Національний виставковий центр України запрошує Вас, педагогічний колектив та учнів старших класів ознайомитися з новою експозицією «Україна сьогодні».

Відвідувачі експозиції матимуть змогу дізнатися про інтелектуальний та економічний потенціал нашої держави, її зовнішню, економічну й гуманітарну політику. Для цього понад 450 підприємств, організацій, установ з усіх регіонів нашої держави надали понад 3000 експонатів. Зазначена виставка не тільки цікава за своїм змістом, але й може бути використана для проведення на її базі навчальних заходів.

Чекаємо на Ваші пропозиції про відвідування Національного виставкового центру України.

З повагою

Заступник директора НВЦ

Тарас Науменко

II. Складіть від імені адміністрації одного з навчальних закладів діловий лист, самостійно визначивши його форму, зміст та адресатів.

§28. ПРАВИЛА ПЕРЕНЕСЕННЯ СЛІВ ІЗ РЯДКА В РЯДОК. ГРАФІЧНІ СКОРОЧЕННЯ СЛІВ

Про те, які буквосполучення не можна розривати під час перенесення слів, а також про те, як скоротити слова без утрат інформаційного наповнення

ПРИГАДАЙМО. Що таке склад слова? Як ділимо слова на склади?

Частини слів з рядка в рядок **переносимо за складами**.
Наприклад: *ком-байн, ко-ло-дязь*. При цьому потрібно дотримуватися викладених нижче правил.

Правила перенесення	Приклади
Одну букву не залишаємо в попередньому рядку і не переносимо в наступний	оло-во, а не ~~о~~ -лово
Не можна розривати буквосполучення <i>дж</i> , <i>дз</i> , якщо вони позначають один звук – [дж], [дз] або [дз']	гу-дзик, а не гуд-зик
Знак м'якшення й апостроф залишаємо біля попередньої букви	роз'-яснити, шість-ма
Не можна відривати одну букву від префікса й початкову букву від кореня	над-звичайний, а не на-дзвичайний
При переносі складних слів не можна залишати в попередньому рядку букви другої частини слова, якщо вони не становлять складу	овоче-сховище, а не овочес-ховище
Не можна розривати буквосполучення <i>йо</i> , <i>ьо</i>	ра-йон, давньо-го
Не можна відривати скорочення від слів, яких вони стосуються	2012 р., 5 кг, Т. Г. Шевченко

Зверніть увагу!

У решті випадків, які не підходять під викладені вище правила, можна довільно переносити слова за складами. **Наприклад:** *Дні-про* й *Дніп-ро*; *се-стра* й *сест-ра*; *суспіль-ство* й *суспільст-во*, *зем-ля* і *зе-мля*; *жит-тя* і *жи-ття*.

240. Спишіть слова, позначаючи можливі місця переносу.

Район, смартфон, надзвичайний, підземний, пів'ящика, суспільство, Дніпро, колосся, далекосхідний, восьмигранний, знайомий, польовий, зненацька, узагальнений, естетичний, комп'ютер.

241. Визначте, у яких словах неправильно позначено місце можливого переносу. Випишіть ці слова й виправте помилки.

Погод-жувати, пі-дзеленити, се-стрин, перед-умати, гор-дістю, навколос-вітній, перево-джу, сон-ний, зад-зеркалля, куль-овий, новов-ведення, Дес-на, коха-ння, північно-східний.

Найпоширеніші загальноприйняті графічні скорочення

<i>акад.</i> – академік	<i>м</i> – метр
<i>вул.</i> – вулиця	<i>м.</i> – місто
<i>гр.</i> – громадянин	<i>напр.</i> – наприклад
<i>грн</i> – гривня	<i>н. е.</i> – нашої ери
<i>див.</i> – дивись	<i>№ пор.</i> – номер порядковий
<i>ім.</i> – імені	<i>о.</i> – острів
<i>і т. д.</i> – і так далі	<i>обл.</i> – область
<i>і т. ін.</i> – і таке інше	<i>оз.</i> – озеро
<i>і под.</i> – і подібне	<i>пор.</i> – порівняйте
<i>кв.</i> – квартира	<i>проф.</i> – професор

р-н – район
р. – рік, річка
рр. – роки
с. – село; сторінка
ст. – сторіччя; стаття (закону)

т. – том
т – тонна
тт. – томи
у. о. – умовна одиниця
ч. – частина (статті закону)

Правила скорочення

Графічні скорочення слів (крім стандартних скорочених значень метричних мір: *м* – *метр тощо*) пишемо з **крапками** на місці скорочення. При цьому зберігаємо написання великих та малих літер і дефісів, як і в повних назвах. **Наприклад:** *півн.-сх.* (північно-східний), *Півн. крим. канал* (Північнокримський канал). Слова не скорочуються на букву, що позначає голосний звук, якщо вона не початкова в слові, і на **ь**. **Наприклад,** слово *селянський* може бути скорочене: *сел., селян., селянськ.*

Інші написання

Існують так звані дефісні скорочення: *р-н* (район), *вид-во* (видавництво), *л-ра* (література), *к-сть* (кількість). Через скісну риску пишемо скорочення *а/с* (абонентська скринька), *в/ч* (військова частина).

Зверніть увагу!

Скорочення *кг, см, млн, т* (тонна), *грн* (гривня), *год* (година) тощо пишемо без крапки. Скорочення *тис.* (тисяча) пишемо з крапкою.

242. Запишіть слова (сполучення), використовуючи графічні сполучення.

Білоцерківський район, озеро Свєтязь, місто Дніпро, 1970 рік, 2015–2018 роки, південно-західний, північно-східний, громадянин Коваленко, 6 кілограм, 8 мільйонів, абонентська скринька, сторінка 25, наприклад, видавництво, академік Борис Патон, Північнокримський канал, стаття 3 Конституції України, 90 гривень, річка Тиса, університет імені М. Коцюбинського, ХХІ сторіччя, і подібне, селянський.

ситуація

243. Уявіть, що до вас звернулися з проханням допомогти надрукувати заяву до органів соціального забезпечення. У документі необхідно зазначити адресу заявника. Запишіть подану нижче адресу, використовуючи загальноприйнятні графічні скорочення.

*вулиця Паркова, 28, квартира 2,
 село Лукашівка,
 Липовецький район,
 Вінницька область*

244. Спишіть речення, замінюючи виділені слова графічними скороченнями.

1. Місто Рівне розташовано на **річці** Устьє. 2. Залишок на картковому рахунку – **94 гривні 70 копійок**. 3. Відповідно до **частини 3 статті 6**

Закону України «Про загальну середню освіту», заклади освіти зобов'язані оприлюднювати фінансовий звіт. 4. Софійський собор побудовано у 20–30-ті роки XI століття. 5. Сьогорічний урожай зернових становить 32 мільйони тонн. 6. До Національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого, що в Харкові, завітав професор Ломаченко.

245. Виконайте тестові завдання.

1. Правильно позначено місце переносу у слові

- А довгож-даний   В давньог-рецький
Б вищез-гаданий   Г південно-східний

2. Правильно позначено можливі місця переносу в обох словах рядка

- А на-крити, від-звучати
Б ка-стинг, зна-йомий
В без-межжя, ход-жу
Г ша-хтар, Мін-'юст

§29. ПОДВОЄНІ БУКВИ

Про те, як на межі частин слова збігаються однакові приголосні звуки, як подовжуються приголосні і як позначаємо їх на письмі

ПРИГАДАЙМО. 1. Як визначити префікс і суфікс у слові? 2. На які питання відповідають іменники в орудному відмінку?

246. А. Прочитайте виразно слова. Які особливості вимови звуків, позначених виділеними буквами?

Закарпаття, Запоріжжя, Поділля, Полісся, Сухолуччя.

Б. Поставте усно іменники у формі О. в. однини. Чи чуєте подовження окремих приголосних?

Подорож, печаль, пам'ять.

В. Зробіть висновок про те, для чого використовуємо на письмі подвоєні букви і як вимовляємо позначені ними звуки.

*Збіг
приголосних*

Подвоєння маємо при збігу однакових приголосних на межі частин слова.

Наприклад: *відділити, денний, спортовари.*

У прикметниках, утворених від іменників за допомогою суфіксів *-ан-* (*-ян-*), *-ин-*, *-їн-*, букву *н* не подвоюємо. **Наприклад:** *глиняний, журавлиний* (від *журавель*), *солов'їний*.

Подвоюємо букви в словах: *ссавці, ссати, лляний, овва, бовваніти, Ганна* (і *Ганнин*).

Подовження

Двома однаковими буквами на письмі позначаємо приголосні, які подовжуються.

Подовжуються приголосні [д'], [т'], [з'], [с'], [ц'], [л'], [н'], [ж'], [ч'], [ш'] між голосними в таких випадках:	Приклади
в іменниках середнього роду на -я Виняток: назви малих за віком тварин (<i>гусеня, каченя</i>)	<i>збіжжя, гілля, читання</i>
у деяких іменниках чоловічого й жіночого роду на -я Виняток: слово <i>стаття</i> у формі Р. в. мн. – <i>статей</i>	<i>суддя, Ілля, рілля, стаття</i>
в іменниках жіночого роду, що закінчуються на приголосний, у формі орудного відмінка однини	<i>піч – піччю; подорож – подорожжю</i>
у формах дієслова <i>лити</i> та споріднених дієсловах	<i>ллю, зілляти</i>
у прислівниках на -ня, -ню	<i>спросоння, попідтиню</i>

Зверніть увагу!

1. Якщо приголосні стоять **не між голосними**, то подовження не відбувається. **Порівняймо:** *митт^ю – радіст^ю*.
2. Не подовжуються губні приголосні та [р]: *матір'ю, любов'ю, кров'ю*.

н і нн у суфіксах

Пишемо **нн** у **наголошених** суфіксах **-éнн-, -áнн- (-янн-)**:

- у прикметниках, які вказують на більшу, ніж звичайна, чи найвищу міру якості: *товстéнний, невблагáнний*;
- у прикметниках старослов'янського походження: *свящéнний, огнéнний, благословéнний, блажéнний, страждéнний*.

В інших прикметниках (та в дієприкметниках) у суфіксах **-ен-, -ан-** пишемо одну букву **н**: *жада́ний, шале́ний, нежда́ний* (звичайна міра якості), *нескі́нчений, довгожда́ний*.

РОЗРІЗНЯЙМО:

Прикметник (має наголошений суфікс)	Дієприкметник (наголос не на суфіксі)
<i>здійснéний нездола́нний</i>	<i>здійснений нездбáльний</i>

Зверніть увагу!

Подвоєні букви зберігаємо й у всіх похідних словах: *гілля – гіллячка; туманний – туманно; незбагнéнний – незбагненність; шалений – шалено*.

247. І. Спишіть. Уставте, де потрібно, пропущену букву.

Спросон..я, істин..ий, глинян..ий, від..авна, стат..ями, стат..ей, суміш..ю, гіл..ячка, качен..я, роз..броїти, фіз..арядка, божествен..ий,

Поділ..я, глагур..'ю, Іл..я, свіжіст..ю, пониз..я, дол..ємо, скажен..ий, жадан..ий, здоровен..ий, нескáзан..ий, нескáзан..ий, воз..'еднан..я.

II. Виділені слова розберіть за будовою.

248. I. Прочитайте мовчки текст. Укажіть ключові слова.

Підтримка

ПОХВАЛА ДЛЯ КОЖНОГО

Уміння радіти чужим успіхам – мірило шляхетності. Якщо людину підтримати, похвалити, підкреслити щось хороше в ній, вона намагатиметься дорівнювати уявленню, яке про неї склалося.

Ось чому так важливо з дитинства культивувати в людині почуття власної гідності, відчуття певної «собівартості», аби згодом не склався комплекс меншовартості. Недарма кажуть: якщо казати людині постійно, що вона свиня, то згодом вона зарохкає. Не ввічливо кидати компліменти малознайомим або незнайомим людям. Краще зачекати, познайомившись ближче чи навіть заприятелювавши з ними. Але пам'ятаймо, що слова похвали потрібні кожному (Із журналу).

Переможці Міжнародної олімпіади з інформатики (2017 р.)

II. Знайдіть слова з подвоєними буквами та обґрунтуйте написання.

КОЛО ДУМОК

249. I. Поміркуйте, яка різниця в значеннях поданих прикметників. Від яких іменників їх утворено?

1. Горобиний скік – горобинний відвар.
2. Журавлиний ключ – журавлинний відвар.

II. Поміркуйте, чому перше слово пишемо з двома буквами **н**, а інші – з однією.

Священний, священик, освячений, свячений.

250. I. Спишіть речення, розкриваючи дужки та розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Наш старовин(н)ий герб окраса міста, наш оберіг, ст(е,и)жина в товщу літ (О. Будугай). 2. Гріш збережен(н)ий не гірший від гроша зароблен(н)ого працею (Чеське прислів'я). 3. Моя Полтаво ти благословен(н)а минулим і майбутнім у віках (М. Бойко). 4. Прислухаюся до (не)вгамовного жайвора й ві(д,т)чуваю гомін степу його нескінчен(н)у пісню (Олесь Гончар). 5. Вочевидь доля мови невід(д)ільна від долі народу (В. Радчук). 6. Збагни глибин(н)о і затам з краплин утворюється море (Д. Луценко).

II. Перебудуйте усно останнє речення на складнопідрядне.

попрацюйте в парах

251. Поставте по черзі усно іменники у форму орудного відмінка однини. У яких словах подовжуються приголосні?

Рось, Прип'ять, міць, честь, подорож, мідь, щедрість, завзятість, вись, якість, паморозь, медаль.

252. Утворіть від поданих іменників прикметники за допомогою одного із суфіксів: *-н-*, *-ан-* (*-ян-*), *-ин-*. Утворені слова запишіть.

Еталон, горобина, буря, гречка, південь, гостини, тополя.

253. I. Спишіть фразеологізми, уставляючи, де потрібно, пропущені букви. Поясніть значення двох висловів (на вибір).

Об..ивати пороги, під..авати жару, сон..е царство, на пташин..их пра-
вах, об..ігти десятою дорогою, камін..е серце, як осін..я ніч, ран..ій птах,
лебедин..а пісня, корон..ий номер, ден..о і нічно.

II. Пригадайте інші фразеологізми, у складі яких є слова з подвоєними буквами.

254. Напишіть висловлення (5–8 речень) на одну з поданих тем, у якому обґрун-
туйте свій вибір. Використайте три або більше слів з подвоєними буквами. Ви
можете скористатися поданою нижче довідкою.

1. Електронна чи паперова книжка?

2. Улюблений вид мого дозвілля.

3. Мій вибір – здоровий спосіб життя.

довідка

Читання, сприйняття, покоління, уміння, запитання, цінний, старання, старанно, сумлінний, бездоганний, бездоганно, відмінний, протиріччя, враження, використання, незмінність, поєднання, дозвілля, відновлення сил, заняття, бажання, безмежжя, планування, пізнання, відчуття, терпіння, щоденно, дотримання, захворювання, харчування, навантаження, формування, оздоровлення.

255. I. Спишіть. Уставте, де потрібно, пропущену букву.

Радіст..ю, подорож..ю, прол..ється, Він..иця, Поліс..я, узвиш..я,
сировин..ий, міц..ю, олов'ян..ий, благословен..ий, невин..о, заметіл..ю,
священ..ик, освячен..ий, Сухолуч..я, межиріч..я, ..савці, міськ..ом,
від..алік, милосерд..я, шален..ий, силен..ий, довгождан..ий, від..звеніти,
гіл..ястий, суд..івський.

II. Позначте у виділених словах можливі частини для перенесення з рядка в рядок.

256. Виконайте тестові завдання.

1. Подовження приголосних відбувається у формі Ор. в. **однини** іменника

А радість   Б любов   В глазур   Г подорож

2. Подовження приголосних зберігається у формі Р. в. **множини** іменника

А суддя   Б стаття   В узбіччя   Г узбережжя

3. Подвоєні букви треба писати в кожному слові рядка

А жит..**евий**, безсмерт..**я**, передгроз..**я**

Б від..**зеркалення**, осин..**ий**, підніж..**я**

В Ган..**уся**, зран..**я**, вихован..**ість**

Г об..**ризкати**, л..**яний**, гостин..**ість**

§30. ПРАВОПИС СУФІКСІВ І ПРЕФІКСІВ

Про букви *е – и, з – с* у префіксах *пре-, при-, роз-, без-, з- (с-)*, а також про використання букв *е, и* для позначення сумнівних звуків у суфіксах

ПРИГАДАЙМО. 1. Які особливості вимови префіксів *з-, роз-, без-*? 2. Що таке склад слова?

257. А. Визначте, яке з поданих слів виражає: а) наближення до чогось; б) неповноту дії; в) розміщення біля чогось. Який префікс мають ці слова?

Приїхати, прикрутити, прикордонний.

Б. Утворіть від поданих слів нові за допомогою префікса *пре-*. Чи виражають утворені слова найвищий ступінь ознаки?

Високий, дорогий.

В. Зробіть висновок про правопис префіксів *пре-, при-, при-*

Префікси *пре-, при-, при-*

пре-

Префікс *пре-* пишемо в прикметниках і прислівниках для вираження найвищого ступеня ознаки. Цей префікс за значенням відповідає слову *дуже*. **Наприклад:** *премудрий* (дуже мудрий), *превисокий*.

Префікс *пре-* пишемо також у запозичених зі старослов'янської мови словах *презирство, презирливий, преосвященний, преподобний, престол* і подібних.

при-

Префікс *при-* пишемо в словах, що означають:

- наближення, приєднання до чогось: *приїхати, приклеєний*;
- неповноту дії чи ознаки: *присісти, приморозений*;
- розміщення біля чогось: *прикордонний, пригірок* (при гірці)

при-

Префікс *при-* пишемо в словах *призвище, призвисько, прирва*.

Префікси *з-* (*с-, зі-*), *роз-* (*рози-*), *без-*

<i>з-</i> (<i>с-, зі-</i>)	На письмі перед буквами <i>к, п, т, ф, х</i> префікс <i>з-</i> передаємо відповідно до вимови буквою <i>с</i> . Наприклад: <i>скажати, сфотографувати</i> . Перед усіма іншими приголосними префікс <i>з-</i> передаємо на письмі буквою <i>з</i> . Наприклад: <i>жити, зносити</i> .
<i>роз-, без-</i>	Префікси <i>роз-, без-</i> завжди пишемо з буквою <i>з</i> . В українській мові префіксів <i>рос-, бес-</i> немає. Наприклад: <i>розказати, безпечний, безхитрісний</i> .

Зверніть увагу!

Якщо корінь починається двома приголосними, то вживаємо префікси *зі-, розі-*. **Наприклад:** *зіставити, зіцулити, зіграти, розіграти*.

Букви *е, и* в суфіксах іменників

<i>-ив-, -ев-</i>	Суфікс <i>-ив(о)</i> , який уживаємо для вираження збірних понять, що означають матеріал або продукт праці, пишемо тільки з <i>и</i> . Наприклад: <i>паливо, вариво, печиво, прядиво</i> . Суфікс <i>-ев(о)</i> пишемо в словах <i>марєво, зарєво</i> .
<i>-ичок-, -ичк-</i>	Суфікси <i>-ичок, -ичк(а)</i> бувають тільки в іменниках, що походять від слів із суфіксами <i>-ик, -иц(я)</i> . Наприклад: <i>ножичок</i> (від <i>ножик</i>), <i>горщик</i> (від <i>горщик</i>), <i>горличка</i> (від <i>горлиця</i>).
<i>-ечок-, -ечк-</i>	В інших випадках уживаємо суфікси з буквою <i>е</i> (є): <i>-ечок, -ечк(о), -ечк(а)</i> . Наприклад: <i>вершечок, віконечко</i> .
<i>-ен-</i>	Суфікс <i>-ен(я)</i> вживаємо в іменниках середнього роду, що означають живих істот. Наприклад: <i>каченя, вовченя</i> .

Букви *е, о* в суфіксах прикметників

<i>-ев- (-єв-)</i>	Суфікс <i>-ев- (-єв-)</i> уживаємо в прикметниках, у яких наголос падає на <i>основу</i> і які утворено від іменника з основою на <i>м'який</i> або <i>шиплячий</i> приголосний. Наприклад: <i>січнєвий</i> (від <i>січень</i>), <i>грушєвий</i> (від <i>груша</i>), <i>алюмінієвий</i> (від <i>алюміній</i>). В інших випадках у прикметниках уживаємо суфікс <i>-ов-</i> . Наприклад: <i>каліновий, дощовий, гайовий</i> .
--------------------	---

258. I. Спишіть, розкриваючи дужки. Прочитайте слова вголос, дотримуючись орфоепічних норм.

Бе(з,с)печний, (з,с)ціліти, (з,с)планувати, Пр(е,и)карпаття, пр(е,и)гадано, пр(е,и)вокзальний, пр(е,и)подобний, пр(е,и)чудово, печ(е,и)во, мереж(е,и)во, лож(е,и)чка, **варен(е,и)чок**, масл(е,и)чко, матч(е,о)вий, магні(є,йо)вий, борщ(е,о)вий.

II. У виділених словах позначте префікс і суфікси.

КОЛО ДУМОК

259. Поміркуйте, чому слова першої колонки пишемо з префіксом **пре-**, а другої – з **при-**.

пречерствий
прекрасний
прегіркий

причерствілий
прикрашати
пригірклий

260. I. Прочитайте текст і розгляньте плакат. Що спільного, а що відмінного в тематиці цих двох інформаційних джерел?

Безпека

САМОДОПОМОГА НА ВОДІ

Якщо перекинувся човен, потрібно зберігати спокій і до прибуття рятувальників триматися за нього.

Опинившись у воді під час шторму, необхідно обрати найбільш сильну попутну хвилю, приблизитися на ній до берега й вибігти на нього. Якщо це не вдається, то треба схопитися за водорості чи прибережне каміння, а коли хвиля спаде, зіскочити й вибігти за межу прибою.

Від переохолодження або різкого переходу із зони теплої води в зону холодної з'являються судоми. Головне – не розгубіться! Треба негайно змінити стиль плавання, найкраще лягти на спину й плисти до берега.

Плавець, який заплутався у водоростях, не повинен робити різких рухів, інакше петлі рослини затягнуться щільніше. Необхідно лягти на спину та спробувати м'якими, спокійними рухами виплисти туди, звідкіля приплив. Якщо це не допоможе, потрібно підтягти ноги й обережно звільнитися від рослин руками.

Якщо ви потрапили у вир, наберіть якнайбільше повітря, занурьтесь у воду і, зробивши сильний ривок убік за течією, спливайте на поверхню (*З посібника*).

II. Знайдіть слова з префіксами з- (с-), роз-, при-. Обґрунтуйте написання.

261. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Які розваги молоді можна вважати небезпечними? Що ви порадите підліткам, які обирають саме такі розваги?

262. Виконайте письмово завдання.

1. Утворіть від поданих слів нові за допомогою префікса з- (с-).

Прямувати, мастити, сунути, фотографувати, берегти, турбувати, кликати.

2. Доберіть до поданих слів спільнокореневі з префіксом *пре-* або *при-*.

Дніпро, копати, святий, чудовий, лаштувати, чіпляти, мудрий.

3. Утворіть від поданих іменників нові за допомогою одного із суфіксів: *-ичок*, *-ечок*, *-ечк-*, *-ичк-*.

Ножик, племінник, стежка, стрічка, Оля, мішок, вогник.

263. I. Поясніть значення фразеологізмів. З одним сполученням складіть усно речення.

Розкривати карти, розплутувати клубок, розсипатися бісером, прихилити небо, прикусити язика, на краю прірви.

II. Доберіть інші фразеологізми зі словами з префіксами *роз-*, *без-*, *при-*.

ситуація

264. Прочитайте наведені з вайбера повідомлення, у яких автори припустилися **помилки**. Користуючись своїми технічними засобами, надішліть по черзі одне одному ці репліки правильно.

Calls and Messages

Завтра на шкільному стадіоні футбол. Ти прЕйдеш? 😊

Да але Зпочатку зроблю українську

На другий тайм успієш?

Канешно а про перший ти роСкажеш

Я беру печЕво а ти візьми мінералку

Ок 😊

265. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Чи потрібно, на вашу думку, дотримуватися орфографічних і пунктуаційних норм під час електронного спілкування?

266. I. Спишіть слова, розкриваючи дужки. Виділене слово запишіть фонетичною транскрипцією.

Пр(е,и)завзято, пр(е,и)стосовуватися, пр(е,и)мотаний, пр(е,и)зирство, ро(з,с)шукати, (з,с)сунути, (з,с)худнення, не(з,с)проста, (з,с)формулювати, добр(е,и)во, мар(е,и)во, дон(е,и)чка, садівн(е,и)чок, вікон(е,и)чко, павич(е,о)вий, яблун(е,ьо)вий, кварц(е,о)вий.

II. З одним словом (на вибір) побудуйте безсполучникове складне речення.

267. Виконайте тестові завдання.

1. Букву *е* на місці пропуску треба писати в обох словах рядка

А Пр..дніпров'я, пр..мудрий

Б пр..буде, пр..зручно

В пр..спокійний, пр..снівся

Г пр..чистий, пр..гарно

2. Букву *с* на місці пропуску треба писати в кожному слові рядка

А ро..плавити, ..пиляний, ..тримувати

Б ..тулити, ..плавити, ..чепити

В ..кладено, ..ходити, ..формувати

Г ..хибити, ..шитий, ро..хитаний

3. Букву *и* на місці пропуску треба писати в обох іменниках рядка

А печ..во, вул..чка

В вогн..чок, вікон..чко

Б річ..чка, мороз..во

Г лев..ня, рушн..чок

4. Букву *є* треба писати в прикметнику, утвореному від іменника

А плащ

В взуття

Б яблуня

Г алича

§31. УЖИВАННЯ ВЕЛИКОЇ БУКВИ

Про те, як на письмі виділяємо власні назви з-поміж загальних, та про інші особливості написання слів з великої букви

ПРИГАДАЙМО. Що таке власна назва?

268. А. Поміркуйте, які з наведених документів мають вищий статус, є важливішими. Зіставте написання назв видів документів.

✓ наказ «Про проведення конкурсу»

✓ розпорядження «Про створення центру допомоги»

✓ Конституція України

✓ Закон України «Про освіту»

✓ Декларація прав людини

Б. Поміркуйте, чому назви в першій колонці написано з малої букви, а в другій – з великої.

✓ директор школи

✓ голова суду

✓ начальник відділу кадрів

✓ Президент України

✓ Голова Верховної Ради України

✓ Посол України в Республіці Болгарія

В. Зробіть висновок про особливості написання назв видів документів і назв посад.

Власні назви

З великої букви пишемо власні назви: **Великдень, озеро Світязь.**

Якщо власна назва складається з кількох слів, то з великої букви пишемо **перше слово**: *День учителя, Музей історії запорізького козацтва, Національна опера України, Друга світова війна, Золоті ворота* (АЛЕ: *День Незалежності України, День Перемоги*).

Власні назви	<p>З великої букви пишемо всі слова у власних назвах:</p> <ul style="list-style-type: none"> • держав: <i>Французька Республіка, Республіка Польща</i>; • населених пунктів, вулиць, проспектів: місто <i>Нова Каховка</i>; вулиця <i>Верхній Вал</i>; • найвищих державних установ України й міжнародних організацій: <i>Верховна Рада України, Європейський Союз</i>; • астрономічних і географічних об'єктів: <i>Чумацький Шлях</i> (галактика), <i>Південне Полісся</i>; • дійових осіб у казках, байках: <i>Червона Шапочка</i>.
Присвійні прикметники	<p>Присвійний прикметник, який утворено від власної назви, пишемо з великої букви: <i>Шевченків, Андріїв</i>. Проте з малої букви пишемо прикметник, який:</p> <p>а) має суфікс <i>-івськ(-ївськ-)</i> або <i>-инськ-</i>: <i>шевченківські рядки</i>;</p> <p>б) уходить до складу фразеологізму або наукового поняття: <i>гордіїв вузол, дамоклів меч, архімедова спіраль, піфагорова теорема</i>.</p>
Релігійні поняття	<p>З великої букви пишемо назви таких релігійних понять, як <i>Бог, Божа Матір, Син Божий, Святий Дух</i> (але <i>бог Перун</i> і т. ін.), <i>Біблія, Коран</i>.</p>
Державні символи	<p>З великої букви пишемо всі слова в таких поняттях: <i>Державний Гімн України, Державний Герб України, Державний Прапор України</i>.</p>
Документи	<p>З великої букви пишемо назви видів найважливіших документів: <i>Конституція України, Закон України «Про освіту»</i>.</p>
Посади, звання	<p>Назви посад, почесних звань, народів, осіб за національністю або місцем проживання пишемо з малої букви: <i>директор, народний артист, заслужений учитель України, українці, киянин</i>. АЛЕ: почесне звання <i>«Заслужений учитель України»</i>. Водночас назви найвищих державних посад пишемо з великої букви: <i>Президент України, Голова Верховної Ради України, Прем'єр-міністр України</i>.</p>

269. Прочитайте, укажіть власні назви. Які з них складаються з двох і більше слів? Поясніть уживання великої букви.

Епоха Відродження, Шевченківська премія, вулиця Ярославів Вал, Почаївська лавра, Південний полюс, порт Балаклава, пристань Ржищів, майдан Незалежності, Національна гвардія України, острів Нова Гвінея, Південний Буг, Національний банк України, заповідник Асканія-Нова, Євангеліє, Королівство Бельгія, народи Сходу, Декларація прав людини, Версальський мир.

270. Спишіть, записуючи слова, де потрібно, з великої букви.

Місто (к)ривий (р)іг, (н)овий рік (свято), (м)іністерство (к)ультури України, (к)итайська (н)ародна (р)еспубліка, (с)офійський (с)обор, (д)ень (н)езалежності України, (ш)евченківський стиль, (к)онституція України, вулиця (б)оричів (т)ік, (м)узей (х)ліба, (с)узір'я (в)елика (в)едмедича, (є)вропейський (с)оюз, (х)мельницька (м)іська рада, (ш)ацькі (о)зера, річка (с)іверський (д)онець, (к)омета (г)аллея.

271. I. Прочитайте текст і розгляньте ілюстрації. Доповніть усно прочитане інформацією про зображені місця.

МІСТО РОМАНТИКИ

Місто закоханих, місто романтики, місто законодавців мод – це Париж, дивовижний, різнобічний і затишний. У його історію вписали яскраві сторінки великі українці – Анна Ярославна й Сергій Лифар.

Діснейленд у Парижі

Річка Сена в Парижі

Візитівкою столиці слугує унікальна споруда – Ейфелева вежа, споруджена на Марсовому полі в 1889 році. Окрасою міста є й відомий Собор Паризької Богоматері, який було закладено ще за часів Людовіка VII в 1163 році. А в стінах Лувру, унікального архітектурного ансамблю, розміщено одну з наймасштабніших колекцій картин світу. Щодня тисячі осіб відвідують Єлисейські Поля – головну магістраль французької столиці, протяжністю 1915 м. Не менш знаменитий у місті й Латинський квартал, поруч із яким розташовано Сорбонну (університет), Пантеон, Музей Клуні й інші знакові місця (*Із журналу*).

II. Поясніть написання в тексті слів з великої букви.

КОЛО ДУМОК

272. Поміркуйте, чому в першому реченні виділене слово пишемо з великої букви, а в другому – з маленької.

1. Гірський масив у Центральній і Східній Європі називають **Карпатськими** горами (Карпатами).
2. Із травня по липень природа поливала **полтавські** ниви рясними дощами.

273. Спишіть речення, записуючи, де необхідно, слова з великої букви та розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Тисячі років води річки (г)ірський (т)ікич точили граніти доки не утворили мальовничий (б)уцький каньйон (*К. Гіржева*). 2. Славетний (к)иянин Сергій Лифар якого називали «богом танцю» був президентом (в)сесвітньої ради (т)анцю ЮНЕСКО й (ф)ранцузької (а)кадемії (б)алету (*З газети*). 3. Дороги іншої не треба поки зорить (ч)умацький (ш)лях...

(Т. Петриненко). 4. Центральна частина (п)івнічного (л)ьодовитого океану – це (п)івнічний (п)олюс (З підручника). 5. Об'єктами (ч)ервоної книги України є рідкісні й такі що перебувають під загрозою зникнення, види тваринного і рослинного світу (Із Закону).

попрацюйте в парах

274. Доберіть кожен (кожна) по 5–7 слів з орфограмою «Велика буква» для словникового диктанту. Продикуйте свій диктант однокласнику (однокласниці). Перевірте написання.

ситуація

275. Уявіть, що ви працюєте в органі державної влади і вам треба дати письмове роз'яснення особі з певного питання. Складіть і запишіть 2–3 речення на тему «Офіційна Україна», використавши в кожному з них щонайменше одну з поданих назв.

- Конституція України
- Державний Гімн України
- Верховна Рада України
- Кабінет Міністрів України
- Верховний Суд
- Міністерство закордонних справ України
- Президент України
- Голова Верховної Ради України
- Прем'єр-міністр України
- Уповноважений з прав людини
- Європейський Союз
- Організація Об'єднаних Націй

276. I. Спишіть, записуючи слова, де потрібно, з великої букви.

Кримський (п)івострів, (к)орсунська (б)итва, сузір'я (в)еликий (в)із, (д)алекий (с)хід, (к)онвенція про захист прав людини, (с)вято (в)оскресіння (г)осподнього, (к)иєво-(п)ечерська (л)авра, (т)овариство (ч)ервоного (х)реста, (а)ндріївська (ц)ерква, (н)аціональна (б)ібліотека імені Вернадського, (е)зопівська мова, (с)ин (б)ожий, (м)узей (і)сторії Києва, (з)ахідна Україна, (р)еспубліка (р)умунія, (п)івнічний (п)олюс.

II. З одним сполученням складіть і запишіть речення з прямою мовою.

277. Виконайте завдання одного з варіантів.

А Напишіть есе (6–8 речень) на тему «Відповідальність за чисте довкілля». Використайте 3–4 назви, які треба писати з великої букви, наприклад: назва заповідника, громадської організації, місцевості, озера, гори тощо.

Б Напишіть висловлення (6–8 речень) на тему «Пам'ятки архітектури». Використайте 3–4 назви, які треба писати з великої букви.

278. Виконайте тестові завдання.

1. Правильно написано всі назви в рядку

- А місто Нова каховка, Західна Європа
 Б галактика Чумацький шлях, Різдво Христове
 В Запорізька Січ, Андріївська Церква
 Г острів Джарилгач, Сіверський Донець

2. З великої літери треба писати обидва слова в назві

- А (В,в)ерховна (Р,р)ада   В (С,с)офійський (С,с)обор
 Б (Ч,ч)орне (М,м)оре   Г (П,п)івденний (П,п)олюс

§32. НАПИСАННЯ СКЛАДНИХ СЛІВ

Про те, коли складні слова пишемо разом, а коли – через дефіс, а також про роздільне написання деяких сполучень

ПРИГАДАЙМО. Які слова є складними?

279. А. Зіставте написання іменників у колонках. Які з них утворено за допомогою сполучного голосного, а які – без нього?

лісостеп
хлібопіч

блок-система
бал-маскарад

Б. З кожної пари слів утворіть усно іменник за допомогою сполучного голосного. Як потрібно писати ці іменники – разом чи окремо?

1. Ліс, сплавляти. 2. Ніс, ріг.

В. Зробіть висновок про особливості написання складних іменників.

Написання складних слів разом і через дефіс

Пишемо РАЗОМ:	Пишемо ЧЕРЕЗ ДЕФІС:
слова, утворені поєднанням залежних одне від одного слів (від одного слова до іншого можна поставити питання): <i>снігопад, водоочисний</i>	слова, утворені поєднанням рівноправних слів (частини слова можна з'єднати сполучником <i>і</i>): <i>купівля-продаж, північно-східний, чорно-білий</i>
іменники, утворені за допомогою сполучного голосного: <i>лісостеп, верболози</i>	іменники, утворені без сполучного голосного: <i>жар-птиця, стоп-кран, блок-система</i>
слова, першою частиною яких є кількісний числівник: <i>сімдесятиріччя, семиразовий</i> ; АЛЕ: <i>50-річчя, 16-поверховий</i>	відтінки кольорів: <i>темно-зелений, ніжно-рожевий</i> ; АЛЕ: <i>жовтогарячий, червоногарячий</i>
слова, утворені з дієслова в наказовій формі та іменника: <i>горицвіт</i>	близькі за значенням слова, що передають єдине поняття: <i>хліб-сіль, батько-мати</i>

слова, утворені з трьох і більше основ: <i>автомобургурток</i>	назви проміжних частин світу: <i>норд-вест</i>
прикметники <i>глухонімий, хитромудрий, зловорожий</i>	назви професій, звань, посад, спеціальностей: <i>лікар-еколог, генерал-майор</i>
	назви рослин: <i>брат-і-сестра, розрив-трава</i>
	назви казкових персонажів: <i>Лисичка-Сестричка</i>
усі складноскорочені слова й похідні від них: <i>меддопомога, дитмайданчик</i> . Сюди належать і слова з першими частинами: <i>авіа-, авто-, аеро-, аудіо-, біо-, водо-, гідро-, електро-, вело-, мото-, мікро-, мега-, супер-, псевдо-, кіно-, теле-, фото-</i> й подібні: <i>авіакаса, мікрохвильовий</i>	слова, утворені повторенням того самого слова, поєднанням слів з однаковим коренем, синонімічних або антонімічних слів: <i>білий-білий, великий-превеликий, тишком-нишком, більш-менш</i> ; АЛЕ: <i>кінець кінцем, чин чином</i> тощо
	прикметники з першою частиною <i>військово-, воєнно-</i> : <i>військово-морський</i> ; АЛЕ: <i>військовозобов'язаний, військовополонений</i> (іменники)
	слова, які мають першу частину <i>віце-, екс-, максі-, міні-, лейб-, обер-</i> : <i>екс-чемпіон</i>

Зверніть увагу!

Першу частину пишемо окремо, а дві наступні через **дефіс** у прислівниках *без кінця-краю, з діда-прадіда* й под. Через **два дефіси** пишемо прислівники *пліч-о-пліч, віч-на-віч* і под.

Пишемо ОКРЕМО:

- ✓ два однакові іменники, з яких один має форму **Н. в.**, а другий – **О. в.**: *кінець кінцем, одним одна, чин чином, честь честю*;
- ✓ прислівникові сполучення: *день у день, з дня на день, час від часу* й под.

Слова з *пів-*

Складні слова з *пів-* (*напів-*) пишемо **через дефіс**, якщо друга частина слова є **власною** назвою. **Наприклад:** *пів-Кієва, пів-Європи*.

У репті випадків складні слова з *пів-* (*напів-*) пишемо **разом**. **Наприклад:** *півдороги, півбака, пів'яблука, пів'юрти, напівсон*.

282. Прочитайте слова, поясніть написання.

Сонцезахисний, віце-прем'єр, народно-визвольний, науково-фантастичний, військово-стратегічний, українсько-французький, жовто-синій, давньогрецький, міні-пекарня, прес-конференція, перекотиполо, бал-маскарад, інтернет-магазин, спортбаза, шестиденка, прем'єр-міністр, евшан-зілля, Вовчик-Братик, вищезгаданий, кінець кінцем.

283. I. Запишіть слова, знімаючи ризик.

Море/продукти, тишком/нишком, видимо/невидимо, щиро/сердний, право/захисник, батько/мати, радий/радісінський, сила/силенна, **боє/здатність**, світлий/пресвітлий, грушо/подібний, зроду/віку, чотири/місячний, сімдесяти/річчя, не сьогодні/завтра, нор/вест, час/від/часу, пів/овал, прес/реліз, аква/парк, екс/капітан, міні/футбол, чар/зілля, військово/зобов'язаний.

II. Позначте у виділених словах можливі частини для перенесення з рядка в рядок.

КОЛО ДУМОК

284. Поміркуйте, чому в першому реченні виділене слово пишемо разом, а в другому – через дефіс.

1. Перебуваючи в Києві, **всесвітньовідомий** винахідник Стів Возняк розповів про своє українське походження.

2. **Всесвітньо-історичний** процес умовно поділяють на хронологічні періоди.

285. I. Прочитайте текст. З якою метою створено це висловлення?

Чому українців досі так вабить козач(ч)ина? І зачаровує їх не тільки буйний, як вітер, козацький кінь із бе(з,с)страшним вершником. Їх цікавить ще й мислення тієї історичної доби, того/часний побут, стосунки в родині, національне піднесення, мереж(е,и)во почут(т)ів і цінності запорожців. Цікавить світ свободо/любивого, гордого, велико/душного людського життя. Ми просто переконан(н)і в тому, що козацтво й (не)воля – то дві протилежності, два (не)сумісних у житті

поняття. Саме козацтво виражало воле/любність та незборимість як спосіб існування українського народу.

Сьогодні українські козацькі традиції та звичаї можуть стати ліками від бездуховності й аморальності. Ці ліки спроможні пробудити й підтримувати в українцях почут(т)я національної гідності, відповідальн(н)ості перед самим собою, перед народом, Батьківщиною (За В. Лупійчуком).

II. Знайдіть і запишіть правильно складні слова та слова, у яких треба розкрити дужки.

286. Утворіть від кожної пари слів складне слово й запишіть.

Садиба, музей; загальний, освітній; мовний, літературний; фабрика, кухня; трактор, тягач; важко, доступний; західний, європейський; глухий, німий; всесвітній, історичний; авто, стоп; хліб, сіль; легкий, крила.

два – чотири – усі разом

287. Виберіть з-поміж поданих слів три, які треба писати через дефіс.

Міні/гольф, судо/устрій, напів/пальто, відео/файли, суддя/доповідач, загально/визнаний, нац/комісія, супер/маркет, воєнно/стратегічний, п'яти/зірковий, пів/лимона.

ситуація

288. Уявіть, що ви перебуваєте в магазині техніки чи в продуктовому супермаркеті. Складіть і запишіть діалог (6–8 реплік) на тему «У магазині», використавши 3 складних слова – назви товарів. Ви можете скористатися поданими назвами.

сир кисломолочний
морозиво
плодово-ягідне
морепродукти
риба
свіжоморожена
сік виноградно-яблучний
хлібобулочні вироби

мікрохвильова піч
хлібопіч
овочерізка
кавоварка
мультиварка
посудомийна машина
газонокосарка
бетонозмішувач
котел твердопаливний

289. I. Запишіть слова, знімаючи ризик.

Гірсько/лижний, теле/шоу, військово/морський, серцево/судинний, часто/густо, держ/охорона, максі/спідниця, сама/самотою, мікро/хвильовий, супер/герой, багато/багато, година/дві, взаємо/вигідний, пів/Європи, пів/ящика, мало/ймовірний, мати/й/мачуха (рослина), розрив/трава, генерал/полковник, віце/прем'єр, зимонька/красуня, путь/дорога.

II. З одним словом (на вибір) побудуйте складнопідрядне речення.

290. Напишіть висловлення (6–10 речень) на одну з поданих тем: «Гуманний світ», «Уміння бути щасливим», «Уміння любити», «Благодійність як норма життя», «Волонтерство в сучасній Україні», «Життєві цілі». Використайте 2–3 складних слова.

291. Виконайте тестові завдання.

1. Разом треба писати обидва слова в рядку

А Мін/освіти, Нац/банк

В Нац/гвардія, прем'єр/міністр

Б Каб/мін, Івано/Франківськ

Г Київ/рада, Кам'янець/Подільський

2. Через дефіс треба писати всі слова в рядку

А пів/Вінниці, жовто/гарячий, південно/західний, веб/сервер

Б осінньо/зимовий, смс/повідомлення, пів/апелсина, віце/адмірал

В компакт/диск, прем'єр/міністр, греко/католицький, лікар/хірург

Г мікро/скопічний, науково/технічний, піар/кампанія, сон/трава

3. Разом треба писати частину *пів-* з кожним словом у рядку

А пів/відра, пів/Європи

В пів/Дніпра, пів/городу

Б пів/Одеси, пів/метра

Г пів/ложки, пів/абрикоси

§33. НАПИСАННЯ СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Про те, коли в словах іншомовного походження пишемо букви *и* та *і*,
подвоєні букви, апостроф, а також знак м'якшення

ПРИГАДАЙМО. Що таке слова іншомовного походження?

292. А. Прочитайте власні назви іншомовного походження. Укажіть орфограми.

Бразилія, Растреллі, Х'юстон, Болонья.

Б. З'ясуйте правильне написання поданих слів іншомовного походження.

Пр(и,і)нтер, спаге(т)і, ін(')екція, кан(ь)йон.

В. Зробіть висновок про те, які труднощі можуть виникнути під час написання слів іншомовного походження.

Букви *и*, *і* в словах іншомовного походження

Букву *и* пишемо:

1. У загальних назвах після *д*, *т*, *з*, *с*, *ц*, *ч*, *ш*, *ж*, *р* перед буквою на позначення приголосного (крім [й]): *диплом*, *риф*, *капучино*, *чипси*, *джинси*, *чизбургер*, *дизель*.

Це так зване «правило дев'ятки» (букву *и* в загальних назвах пишемо після дев'яти вказаних букв). Усі ці букви є в реченні «*Де ти з'їси цю чашу жиру*».

2. У географічних назвах:

а) які закінчуються на *-ида*, *-ика*: *Атлантида*, *Корсика*, *Мексика*;

б) після *ж*, *ч*, *ш*, *щ*, *ц*: *Чилі*, *Алжир*, *Вашингтон*, *Чикаго*, *Лейпциг*;

в) зі сполученням *-ри-* перед буквою на позначення приголосного: *Крит*, *Париж*, *Мадрид*; АЛЕ: *Австрія*;

г) у деяких назвах після *д*, *т* та в деяких випадках згідно з традиційною вимовою: *Аргентина*, *Бразилія*, *Ватикан*, *Сирія*, *Сицилія*, *Братислава*.

Букву *і* пишемо:

1. На початку слів: *ідея*, *Іліада*.

2. У кінці невідмінюваних слів: *журі*, *таксі*.

3. Перед буквами на позначення голосних звуків та [й]: *геніальний*, *аудієнція*.

4. Після букв, що не входять до «дев'ятки»: *бізнес*, *мюслі*, *фініш*.

5. У власних назвах після букв на позначення приголосних, крім шиплячих: *Лісабон*, *Міссісіпі*, *Сідней*, *Дідро*, *Грімм*, *Арістотель*, *Дізель*.

ПРИМІТКА. Пишемо *и*, а не *і*:

а) у словах, що давно засвоєні українською мовою: *лимон*, *миля*, *спирт*, *вимпел*, *ехидна*, *кипарис* та ін.;

б) у словах церковного вжитку: *диякон*, *єпископ*, *митрополит* тощо.

293. Прочитайте вголос словосполучення й поясніть написання виділених букв *и, і* в словах іншомовного походження. Сформулюйте «правило дев'ятки».

Знайомий силует, бразильський карнавал, новий рингтон, широкий монітор, смачні чипси, міфічна Атлантида, київське «Динамо», новорічна гірлянда, брати Грімм, танцювальні ритми.

Правило дев'ятки

294. I. Спишіть слова, уставляючи пропущену букву *и* або *і*. Підкресліть орфограму.

1. Роум..нг, ч..пси, парк..нг, пр..нтер, д..плом, м..трополит, д..ректор, глад..олус, аргент..нський, ц..стерна, мекс..канський, С..dney, Ваш..нтон, Ч..лі, С..нгапур, Сан-Франц..ско, Лейпц..г, Ват..кан, ч..збургер.

2. Кембр..дж, Г..пнократ, Ц..церон, Ж..зель, Т..бет, Мадр..д, Мекс..ка, бут..к, капуч..но, ван..лін, нотір..ус, асп..рин, пр..оритет, ман..кюр.

II. З одним словом (на вибір) складіть і запишіть спонукальне речення.

КОЛО ДУМОК

295. Поміркуйте, чому слова першої колонки пишемо з буквою *и*, а другої – з буквою *і*.

таксист	таксі
радист	радіо
дизель	Дізель

301. Виберіть з довідки правильну відповідь на запитання (деякі варіанти відповідей є зайвими). Вимовте слова-відповіді та поясніть їхнє написання.

1. Як називають розмову між двома особами?
2. Хто ставить фільми?
3. Хто керує оркестром?
4. Як називають розміщення столових приборів?
5. Хто керує підприємством?
6. Чим можна накреслити коло?
7. Від якого цитрусового фрукта стає кисло?

ДОВІДКА

Директор, актор, режисер, яблуко, лимон, диригент, музикант, сервіровка, сервіз, периметр, монолог, діалог, циркуль, лінійка.

два – чотири – усі разом

296. Знайдіть два словосполучення, у яких пропущено букву *і*.

Аргент..нське танго, ч..лійська сосна, л..війська нафта, мекс..канський серіал, т..бетська медицина, мадр..дський «Реал», л..ванський кедр, браз..льський карнавал.

Подвоєні букви в словах іншомовного походження

У загальних назвах іншомовного походження букви звичайно **не подвоєюмо**. Наприклад: *сума, піца, спагеті, маса, грип, шасі, інтермецо, бароко*.

Подвоєні букви зберігаємо:

- в окремих загальних назвах: *ванна, тонна, вілла, панно, панна, мánна, мадонна, нéтто, брúтто, бóнна, пéнні, мóтто, білля, мулла, бúлла, мірра**;
- у власних назвах та похідних від них словах: *Голландія, Марокко, Брюссель, Таллінн, Магеллан, Руссо, Гіппократ, Будда, Одиссей, Растреллі, голландський, марокканський*;
- при збігу однакових приголосних звуків префікса й кореня: *інновація, ірраціональний, сюрреалізм*.

*Нéтто – вага товару без упаковки; *брúтто* – вага товару з упаковкою; *бóнна* – гувернантка; *білля* – документ; *мірра* – рослина.

Зверніть увагу!

Пишемо: *імміграція (іммігрант)*, АЛЕ: *еміграція (емігрант)*.

297. Утворіть від поданих власних назв іншомовного походження прикметники й запишіть. Чи в усіх утворених словах зберігаються подвоєні букви?

Брюссель, Голландія, Андорра, Калькутта, Яффа, Ніцца, Міссурі.

298. I. Спишіть слова, уставляючи на місці крапок, де потрібно, пропущену букву. Прочитайте слова вголос, правильно вимовляючи подовжені звуки.

Реклам..а, піц..ерія, мас..ажист, віл..а, ап..етит, ал..ея, нет..о, Дік..енс, бравіс..имо, кол..ектив, тон..а, груп..а, ван..а, мадон..а, ір..еальний, контр..еволуція, Растрелл..і, Гіп..ократ, Шил..ер, Магел..ан, Ахіл..ес.

II. З одним поданим словом (на вибір) складіть і запишіть речення.

299. Уставте, де потрібно, пропущену букву.

Бас..ейн, шос..ейний, проф..есор, тон..а, еспрес..о, брут..о, Брюс..ель, Магел..анова протока, Міс..ісіпі, пан..о, ір..аціональний, гол..андський, мán..а, грам.., спагет..і, ап..етитний, ін..оваційний, бравіс..имо, ван..а, піц..ерія, двотон..ий, буд..ист, сюр..еалізм, ем..ігрант, лібрет..о.

Апостроф у словах іншомовного походження

Апостроф у словах іншомовного походження пишемо перед *я, ю, є, ї* після:

- букв *б, п, в, м, ф, г, к, х, ж, ч, ш, р*: *комп'ютер, кар'єра, Монтеск'є, Руж'є, миш'як, прем'єр*;
- префікса, що закінчується буквою на позначення приголосного: *ад'ютант, ін'єкція, кон'юнкту́ра*.

Апостроф **не пишемо**, коли букви *я, ю* позначають один звук [а], [у]: *бюджет, мюзикл, Мюллер, бязь**.

*Бязь – густа бавовняна тканина.

300. I. Спишіть слова, уставляючи, де потрібно, апостроф. Правильність написання перевірте за словником.

Грав..юра, кур..єр, п..юре, Х..юстон, М..юнхен, м..юзикл, б..юро, п..є-дестал, прем..єра, прем..єр-міністр, бар..єр, інтерв..ю, Г..юго, ад..юнтант, миш..як, б..юджет, кон..юнктура.

II. Із двома словами (на вибір) складіть і запишіть словосполучення. Визначте головне й залежне слово.

Знак м'якшення в словах іншомовного походження

Знак м'якшення в словах іншомовного походження вживаємо для позначення на письмі м'якості приголосних [д'], [т'], [з'], [с'], [л'], [н'] у таких випадках:

- перед *я, ю, є*, що позначають звуки [йа], [йу], [йе]: *ател**ь**є, міл**ь**ярд, конферанс**ь**є;*
- перед *йо*: *кан**ь**йон, бул**ь**йон;*
- у кінці слова: *Рафел**ь**, медаль**ь**;*
- після *л* перед буквою на позначення приголосного: *ал**ь**батрос.*

301. Прочитайте виразно слова, звертаючи увагу на вживання знака м'якшення. Значення не відомих вам слів з'ясуйте за словником іншомовних слів.

Льюїс, шампін**ь**йон, монпанс**ь**є, бельетаж, Болон**ь**я, сеньйор, барельєф, жульєн, конс**ь**єржка, компан**ь**йон.

302. I. Спишіть слова, уставляючи на місці крапок, де потрібно, знак м'якшення. За потреби скористайтеся орфографічним словником.

Кол..є, Д..юма, порт..єра, Н..ютон, міл..йонер, **конферанс..є**, дос..є, кан..йон, монпанс..є, бракон..єр, ател..є, д..юбель, ал..янс, павіл..йон, він..єтка.

II. Виділені слова запишіть фонетичною транскрипцією.

два – чотири – усі разом

303. З'ясуйте, яке з поданих слів пишемо з апострофом, яке – зі знаком м'якшення, а яке – без цих знаків.

н(..)ютон

н(..)юанс

кон(..)юнктура

304. Уставте, де потрібно, апостроф або знак м'якшення.

Інтер..єр, конс..єрж, ад..ютант, ател..є, п..єдестал, б..юджет, б..ювет, інтерв..ю, бул..йонний, н..юанс, міл..ярд, кар..єр, транс..європейський, конферанс..є, б..юлетень, прем..єрний, м..юслі, він..єтка, ін..єкція, бра-кон..єр, грав..юра, м..юзикл, к..ювет, порт..єра, жул..єн.

попрацюйте в парах

305. Випишіть кожен (кожна) зі словника іншомовних слів 6–8 слів, щоб проілюструвати всі вивчені орфограми в словах іншомовного походження. Продиктуйте ці слова однокласнику (однокласниці), перевірте написання.

ситуація

306. Уявіть, що до вас прийдуть друзі. Складіть перелік із 10 страв і напоїв, якими за бажання можна було б пригостити друзів. Використайте щонайменше 5 поданих назв.

- еспрес..о
- лат..е
- капуч(і,и)но
- л(і,и)монад
- пуд(і,и)нг
- фонд(ь)ю
- жул(ь)єн
- піц..а

- бул(ь)йон
- ч(і,и)пси
- м(')юслі
- панакот..а
- шампін(ь)йони
- п(')юре
- спагет..і
- олів(')є

попрацюйте в парах

307. Прочитайте слова іншомовного походження. Виберіть із них кожен (кожна) 6–8 слів і продиктуйте однокласнику (однокласниці). Перевірте написання.

Конферансьє, ательє, порт'єра, мільярд, лібрето, мільйон, фюзеляж, кан'йон, барельєф, Нью-Йорк, альбатрос, дос'є, жульєн, кольє, віньетка, ін'термецо, бар'єр, кар'єра, Монтеск'є, миш'як, прем'єр, ад'ютант, ін'єкція, кон'юнктура, інтер'єр, саміт, конфеті, еміграція, імміграція, бароко.

308. Уставте на місці пропуску букву *и* або *і*.

Ват..кан, капуч..но, Великобр..танія, Ч..каго, С..дней, Амер..ка, держава К..пр, острів Кр..т, ек..паж, аз..мут, с..рена, реформ..ст, практ..ка, р..кошет, атлет..ка, ол..фа, Антаркт..да, р..нгтон.

309. I. Доберіть і запишіть зі словника іншомовних слів 7–10 слів з орфограмами щодо написання букв *и*, *і*, знака м'якшення, апострофа, щоб ці слова асоціювалися з однією із зазначених сфер діяльності.

Сфери діяльності: медицина, сільське господарство, культура, спорт, промисловість, туризм, економіка, література.

II. Складіть з кількома дібраними словами два речення.

310. I. Запишіть слова групами залежно від орфограми:

букви <i>и</i> , <i>і</i>	
подвоєні букви	
апостроф	
знак м'якшення	

Гар(р)і Пот(т)ер, пр(і,и)нтер, міл(ь)ярд, атлет(і,и)ка, ауд(і,и)торія, ін(н)оваційний, грав(')юра, аж(і,и)отаж, Корс(і,и)ка, барок(к)ю, п(')юре, гол(л)андець, груп(п)а, тон(н)а, віл(л)а, марок(к)анець, Атлант(і,и)ка, Мавр(і,и)танія, Ваш(і,и)нгтон, порт(ь)єра, спагет(т)і, ател(ь)є, прем(')єрний.

II. З одним словом (на вибір) складіть спонукальне речення.

311. Виконайте тестові завдання.

1. Букву **и** на місці пропуску треба писати в усіх словах рядка

А дж..нсовий, д..скотека, б..знес

Б Атлант..да, реж..сер, мон..тор

В д..станція, г..рлянда, д..плом

Г ц..стерна, д..ректор, Аргент..на

2. Правильно написано всі слова в рядку

А вілла, порт'єра, Сідней

В адютант, Мольєр, ательє

Б Париж, інекція, оперета

Г однотокий, Х'юстон, монпансьє

3. Знак м'якшення на місці пропуску треба писати в усіх словах рядка

А Мол..єр, він..етка, н..юанс

Б міл..ярд, кан..йон, бел..етаж

В конференс..є, бул..йон, Д..юма

Г Рафаел.., міл..йон, іл..юзія

4. Апостроф треба писати в обох словах рядка

А прем..єра, к..ювет

В прем..єрний, ін..екція

Б кол..є, ад..ютант

Г порт..єра, п..єдестал

§34. СКЛАДНІ ВИПАДКИ НАПИСАННЯ ПРІЗВИЩ ТА ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ

*Про службові слова, які пишемо у власних назвах окремо,
та про написання географічних назв через дефіс*

312. Запишіть прізвища в алфавітному порядку та зверніть увагу на виділені орфограми.

Різниченко, Удовиченко, Завалій, Михайличенко, Миколаєнко, Білокінь, Григорович, Базилевич, Під'ярський, Городецький, Лермонтов, Єфремов, Тимірязєв, Сергєєв, Погорєлов, Тургєнєв, Менделєєв, Хрущов, Рєпін, Соловійов.

Написання прізвищ

Окремо пишемо частки, артиклі та інші службові слова (*ван, да, де, ді, дю, дер, ед, ель, ла, ле, фон* і т. ін.) в іншомовних особових назвах. **Наприклад:** *Людвіг ван Бетховен, да Вінчі, дю Гар, ле Шапальє, фон дер Гольц.*

Скорочену частку **д** та ірландську частку **о** пишемо з власними іменами через **апостроф**. **Наприклад:** *Д'Артан'ян, О'Генрі.*

Частки *Ван-, Мак-, Сан-, Сен-*, які передують прізвищам і становлять їхню невід'ємну частину, пишемо через **дефіс**. **Наприклад:** *Сан-Мартін, Ван-Дейк.*

Складні прізвища пишемо через **дефіс**. **Наприклад:** *Гулак-Артемовський, Жоліо-Кюрі.*

313. I. Запишіть власні назви правильно.

Михайл(и,і)ченко, М(е,є)ндел(е,є)єв, Міцк(е,є)вич, Л(е,є)рмонтов, Захар(')їн, Людвіг/ван/Бетховен, Леонардо/да/Вінчі, Д/Артаньян, Сан/Мартін, Жоліо/Кюрі, Квітка/Оснoв'яненко, Мак/Клюр.

II. З одним поданим прізвищем складіть і запишіть речення з прямою мовою.

Дефіс у географічних назвах

Через дефіс пишемо географічні назви, які:	Приклади
складаються з двох іменників (без сполучного звука) або з іменника й дальшого прикметника	<i>Пу́ща-Води́ця, Кóло-Миха́йлівка, Бері́зки-Берша́дські, Кам'я́нець-Поді́льський</i>
становлять поєднання двох імен або імені та прізвища (чи прізвиська) за допомогою сполучного звука (зрідка – без нього)	<i>Андрі́єво-Іва́нівка, Іва́но-Фра́нківськ</i>
складаються з іншомовних елементів – повнозначних слів	<i>Буе́нос-Ай́рес, Думба́ртон-Окс, Іссі́к-Куль, Кзил-Орда́, Ріо-Не́гро, Ула́н-Уде́</i>
з першими складовими частинами <i>соль-, спас-, усть-</i> та іншомовними <i>вест-, іст-, нью-, сан-, санкт-, сант-, санта-, сен-, сент-</i> і под., а також із кінцевими назвотворчими частинами <i>-ривер, -сіті, -сквер, -стрит, -фіорд</i>	<i>Вест-І́ндія, Іст-Лóндон, Нью-Йóрк, Сан-Сальвадо́р, Сант-Я́го, Санта-Клára, Сент-Луї́с, Фолл-Рі́вер, Атла́нтик-Сіті</i>
складаються з іменників, що поєднуються українськими або іншомовними прийменниками, сполучниками чи мають при собі частку, артикль	<i>Новосі́лки-на-Дні́прі, Фра́нкфурт-на-Ма́йні, Ла-Ма́ни, Ла-Пла́та, Лас-Ве́гас, Лос-А́нжелес, Ріо-де-Жане́йро</i>

Зверніть увагу!

Через дефіс пишемо й прикметники, утворені від зазначених географічних назв. **Наприклад:** *пу́ща-води́цький, атла́нтик-сі́тинський, франкфуртський-на-Ма́йні.*

-поль і -піль	У назвах українських міст треба розрізняти -поль (грецьке <i>polis</i> «місто»): <i>Мариуполь, Мелітополь, Сімферополь</i> – і -піль (з українського «поле»): <i>Бориспіль, Тернопіль, Крижопіль.</i>
---------------	---

314. Запишіть географічні назви разом, окремо або через дефіс.

Новоград/Волинський, Іва́но/Фра́нківськ, Білгород/Дні́стровський Південно/український кана́л, Вели́кий/У́стюг, Пу́ща/Води́ця, Старо/костянти́нів, Біло/пілля, Новосі́лки/на/Дні́прі, Го́ла/Прі́стань, П'яти/ха́тки, Іссі́к/Куль, Іст/Лóндон, Ріо/де/Жане́йро, Лос/А́нжелес, Атла́нтик/Сіті, Санта/Ба́рбара, Сан/Сальвадо́р.

315. Утворіть від поданих назв прикметники й запишіть.

Кам'янка-Бузька, Коло-Михайлівка, Пуща-Водиця, Великий Бурлук, Ла-Манш, Нью-Йорк, Сан-Франциско, Франкфурт-на-Майні, Новосілки-на-Дніпрі.

316. I. Виберіть географічні назви, які треба писати через дефіс, і запишіть їх правильно.

Нова/Каховка, Корсунь/Шевченківський, Кам'янець/Подільський, Крижо/піль, Східно/європейська рівнина, Ла/Манш, Буенос/Айрес, Давидів/Брід, Сан/Франциско, Берізки/Бершадські, Сант/Яго, Кам'яно/гірка, Франкфурт/на/Майні, Верхньо/дніпрівськ, Улан/Уде, Вест/Індія, Три/пілля, Лас/Вегас, Нью/Йорк, Сан/Сальвадор, Дмитро/Варварівка.

II. З однією виписаною назвою складіть і запишіть складнопідрядне речення.

УРОК РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ

§35. ПИСЬМОВЕ ОБҐРУНТУВАННЯ СВОЄЇ ПОЗИЦІЇ (СВОГО ВИБОРУ)

317. Прочитайте висловлення. Поясніть, як ви їх розумієте.

Уся міць і сила людини виходять з її віри в те, чого не можна побачити. Той, хто вірить, сильний; хто сумнівається, слабкий. Глибокі переконання передують великим справам.

Джеймс Фрімен Кларк

Хоробрість – це коли про те, що тобі страшно, знаєш лише ти один.

Дейвід Хексворс

На світі немає нічого неможливого – справа тільки в тому, чи вистачить у тебе хоробрості.

Дж. Роулінг, «Гаррі Поттер»

318. I. Прочитайте текст. Яке його основне комунікативне призначення? Чи вдалося автору обґрунтувати свою думку?

Особистість

ЩО ОЗНАЧАЄ БУТИ ХОРОБРИМ?

Хоробрість передбачає наявність мужності й рішучості, а також відсутність страху перед небезпекою. Синонімами хоробрості є безстрашність, відвага, сміливість, героїзм, спритність, зухвалість, палкість та ін.

Хоробра дитина подає руку допомоги й вибудовує взаємини з такими дітьми, які наодинці сидять у їдальні чи на дитячому майданчику, а також підтримує дітей з обмеженими фізичними можливостями й товаришує з ними. У сучасному світі це, мабуть, найпотужніша форма хоробрості.

Військові, пожежники, поліцейські також можуть бути прикладами прояву мужності й відваги.

Коли ми думаємо про хоробрість, більшість із нас уявляє собі відсіч хуліганам. Але важливо навчитися правильно визначати ті моменти, коли дійсно необхідно застосовувати фізичну силу. У світовій історії є випадок, коли у 2001 році пасажери приреченого авіарейсу в Пенсильванію вирішили протистояти терористам і проявили неабияку мужність. Вони відповіли насильством на насильство заради порятунку інших і загинули як герої.

У цьому разі застосування сили було виправданим.

Як виховати хоробрість у собі? Якщо ви боїтесь американських гірок, подивіться в обличчя своєму страху й проїдьте на цьому «монстрові». Можливо, ви боїтеся, що під час танцю виглядаєте безглуздо? Запишіться на танцювальний гурток і доведіть, що подібне твердження помилкове. У кожній людині б'ється хоробре серце (*Із журналу*).

II. Чи завжди, на вашу думку, хоробрим є той, хто застосовує фізичну силу? Відповідь обґрунтуйте. Яку форму хоробрості автор тексту вважає найпотужнішою?

III. Складіть за текстом прочитаного два запитання й поставте їх однокласникам.

IV. Визначте за тлумачним словником лексичне значення слів *відвага*, *героїзм*, *зухвалість*.

319. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Яких людей ви вважаєте хоробрими? Чи доводилося вам бути свідком хоробрих, сміливих вчинків?

320. Напишіть висловлення, у якому обґрунтуйте свою позицію (свій вибір) на одну з поданих тем.

- Чи завжди хоробрим є той, хто застосовує фізичну силу.
- Як я буду діяти, якщо стану свідком насильства.
- Що значить бути хоробрим.
- Мій вибір – здоровий спосіб життя.
- Мій вибір – жити й творити в Україні.

§36. РОЗРІЗНЕННЯ ПРИСЛІВНИКІВ І СПІВЗВУЧНИХ СПОЛУК

Про написання прислівників, утворених поєднанням прийменника й інших частин мови, разом, а співзвучних сполук – окремо

ПРИГАДАЙМО. Що таке прислівники? На які питання вони відповідають?

321. А. Зверніть увагу на написання виділеного прислівника (перше речення) й сполуки (друге речення).

1. Не встигли поговорити, як **надв́орі** швидко стемніло.
2. Дрова складено **на дворі** дідушевої хати.

Б. Чи можна дібрати означення до слова *двір*? А до слова *надворі*? У якому випадку йдеться про предмет, а в якому лише абстрактно вказується на місце дії?

В. Зробіть висновок, як можна розрізнити прислівники й співзвучні сполуки.

Прислівники Потрібно відрізнити **прислівники** від **співзвучних сполук**, утворених поєднанням прийменника з іменником чи словами інших частин мови. **Наприклад:** *збоку, вгорі* (прислівники) – *з боку, в горі* (співзвучні сполуки). У співзвучних сполуках іменник завжди зберігає своє лексичне й граматичне значення, називає конкретний предмет (якийсь двір, якийсь день, якусь гору), а прислівник лише абстрактно вказує на місце, напрямок, час тощо.

Написання Прислівники, утворені злиттям прийменника з іменником (прикметником, числівником), пишемо **разом**, а співзвучні з такими прислівниками сполуки – **окремо** або **через дефіс**.

Прислівники	Співзвучні сполуки
згори <i>Подивився згори.</i>	з гори (прийменник + іменник) <i>Альпіністи спустилися з гори.</i>
вдень <i>Закінчили роботу вдень.</i>	в день (прийменник + іменник) <i>Побачилися в день зустрічі.</i>
напам'ять <i>Вивчив вірш напам'ять.</i>	на пам'ять (прийменник + іменник) <i>Бабуся скаржиться на пам'ять.</i>
поволі <i>Річка тече поволі, стійха.</i>	по волі (прийменник + іменник) <i>Чи по волі своїй, чи по неволі?</i>
по-новому <i>Тепер живемо по-новому.</i>	по новому (прийменник + прикметник) <i>Туристи пішли по новому мосту.</i>
вдвох <i>Вони вдвох швидко прибігли.</i>	в двох (прийменник + числівник) <i>Жили в двох кімнатах.</i>
уперше <i>Він приїхав до нас уперше.</i>	у перше (прийменник + числівник) <i>Постукав у перше вікно.</i>

Зверніть увагу!

Іноді розрізнити прислівники й співзвучні сполуки допомагає наголос. **Наприклад:** *наві́ки* – *на вікі́, на́бік* – *на бі́к, на́сміх* – *на смі́х*.

322. Спишіть, знімаючи ризик, спочатку сполучення слів, у яких виділені слова пишемо окремо, а потім ті, у яких – разом. Обґрунтуйте написання.

Їхати **на/зустріч** вітру, маю надію **на/зустріч**, побачилися **в/день**, прийшов **у/день** народження, кульки злітають **у/гору**, літак врізався **в/гору**, підійшов **до/купи** іграшок, усі зібралися **до/купи**, відпочивали **в/трьох**, світилося **в/трьох** вікнах, ходили **по/нашому** полю, усе зробили **по/нашому**.

КОЛО ДУМОК

323. Поміркуйте, як зміниться зміст речення, якщо виділену в ньому сполуку написати разом.

Щука-риба в воді **по волі** гуляє (*Нар. творчість*).

ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ

324. І. Розподіліть між собою завдання. Скласти й записати речення: 1) з першим словом кожної пари; 2) з другим словом. Перевірте одне в одного правильність виконання.

Збоку – з боку; по-перше – по перше; на пам'ять – напам'ять.

325. Спишіть прислів'я, уставляючи на місці пропуску подані поруч слова чи сполуки.

326. Виберіть із кожної пари слів те, яке можна поставити на місці пропуску в прислів'ях.

1. Велике дерево _____ росте. **по волі; поволі**

2. У гурті робити, що _____ бігти. **з гори; згори**

3. Поглянь _____ – знатимеш, який хазяїн. **на двір; надвір**

4. _____ і кінь жвавіше біжить. **до дому; додому**

5. Не дери ніс _____, бо перечепишся і впадеш. **до гори; догори**

327. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Підкресліть прислівники та співзвучні сполуки як члени речення.

1. (У)перше вона побачила його в своїх сусідів (*М. Стельмах*). 2. І посадила я тополю (в)день народження Кобзаря (*Ю. Яновський*). 3. Книжко-розрадо, (в)день і вночі ти до життя добираєш ключі (*О. Підсуха*). 4. Як у травні дощ (на)дворі, то восени хліб у коморі (*Нар. творчість*). 5. Під ним коник вороненький (на)силу ступає (*Т. Шевченко*). 6. І залюбки, не з наказу вірші (на)пам'ять вчать (*М. Шеремет*). 7. Ріка під містком розділялася (на)двоє (*Я. Баш*).

328. Складіть і запишіть по одному реченню з поданими словами та сполуками.

Назустріч, на зустріч, усередині, у середині.

Прислівникові сполучення

Частина прислівників (прислівникових сполучень), утворених поєднанням прийменника з іменником (зрідка – прикметником, числівником), пишемо **окремо**. **Наприклад:** *без сумніву, на радість, по закону, в основному, з розгону, до діла, по двоє*.

Між прийменником та цим іменником можна вставити прикметник або займенник: *на щастя – на моє щастя; з болю – із сильного болю*.

Найуживаніші прислівникові сполучення

прийменник + іменник (прислівник)	<i>без відома, без жалю, без кінця, без сумніву, в міру, в ногу, до відома, до вподоби, з радості, з переляку, на відмінно, до завтра, до діла, до ладу, до побачення, до речі, до смаку, до сьогодні, з болю, з розгону, на бігу, на в'єсну (але: навесні), на світанку, на віку, на диво, на жаль, на зло, на льоту, на мить, на ніщо, на радість, на сором, на сміх, на ур'я, на ходу, на щастя, під силу, по закону, по можливості, по правді, по суті, по черзі, тим часом, уві сні, через силу, як слід, у стократ</i>
прийменник + прикметник	<i>в цілому, в основному</i>
прийменник по + збірний числівник	<i>по одному, по двоє, по троє і т.д.</i>

329. I. Запишіть, знявши ризик.

До/пуття, без/вісти, до/вподоби, до/останку, попід/тинню, до/відома, по/заторік, до/побачення, на/радість, на/відріз, на/жаль, на/відмінно, на/льоту, на/диво, без/відома, що/години, без/сумніву, о/пів/дні, на/світанку, на/сором, на/швидку, уві/сні, у/стократ, по/одному, за/вдовжки, по/можливості, через/силу, на/встіж.

II. Складіть і запишіть два речення з поданими прислівниками (прислівниковими сполученнями).

ситуація

330. Уявіть, що учні вашого класу хочуть провести спортивні змагання або майстер-клас із писанкарства для молодших школярів. Вам потрібно отримати дозвіл директора школи. Напишіть письмове прохання (4–6 речень) відповідного змісту, використавши кілька з поданих прислівників чи сполук.

У/ранці,
в/день,
по/можливості,
на/радість,
до/відома,
під/силу,
на/дворі,
у/перше,
в/середині,
до/вподоби,
на/зустріч,
в/основному.

331. Виконайте тестові завдання.

1. Разом треба писати виділене слово в реченні

А В/день такий розцвітає весна на землі... (В. Сосюра).

Б Це правило слід шукати в/середині розділу (З посібника).

В З гори і сани біжать, а на/гору і віз не їде (Нар. творчість).

Г Сашко ледь тягнув ноги, як на/зустріч затемніла скирта сіна (М. Вінграновський).

2. Виділене слово є прислівником, і його треба писати РАЗОМ у реченні

- А Вивчення **на/пам'ять** має бути свідомим.
 Б Порожній пакет кинули **до/купи** сміття.
 В У **голос** додалася сумна нотка.
 Г Діти піднялися **на/гору** Шаян.

3. Окремо треба писати всі слова в рядку

- А без/відома, до/речі, на/жаль
 Б на/відмінно, з/ранку, до/смаку
 В до/побачення, без/сумніву, по/тихеньку
 Г на/вздогін, на/диво, з/радості

§37. НАПИСАННЯ НЕ, НІ З РІЗНИМИ ЧАСТИНАМИ МОВИ

Про написання *не* та *ні* з іменниками, прикметниками, займенниками,
прислівниками й дієсловами разом і окремо

332. А. Прочитайте подані пари слова й порівняйте їхні лексичні значення.

нездужати – не здужати
(хворіти) (не змогти)

недоїдати – не доїдати
(голодувати) (залишати рештки)

Б. Чи завжди **не** з дієсловами пишемо окремо?

В. Зробіть висновок про особливості написання **не** з дієсловами.

НЕ пишемо РАЗОМ:

якщо слово не вживається без не	<i>негода, непорушно, неволити, незчутися, нехтувати</i>
у складі префікса недо- , який означає дію, стан, ознаку або якість, яка виявлена неповною мірою	<i>недобачати, недописаний, недочуває, недоказувати, недолюблює</i> АЛЕ: не дочитав (не вдалося дочитати)
з іменниками, прикметниками, займенниками, прислівниками, якщо вони в сполученні з не утворюють нове поняття (можна замінити синонімом)	<i>неспокій (тривога), немалий (великий), недалеко (близько)</i>
з дієприкметником у ролі означення (а не присудка) й без пояснювальних слів	<i>нез'ясовані питання, незакінчена праця</i> АЛЕ: Питання ще не з'ясовані.
у заперечному слові немає (можна замінити формою <i>нема</i>)	<i>У нього немає олівця.</i> АЛЕ: Він не має олівця.

НЕ пишемо ОКРЕМО:

з іменниками, прикметниками, прислівниками, дієприкметниками, якщо є протиставлення або заперечення	<i>літає не високо, а низько; нітрохи не цікава розповідь; зовсім не великі обсяги</i>
з дієсловами, дієприслівниками, дієслівними формами на <i>-но, -то</i>	<i>не бачити, не підходячи, не закінчено</i> АЛЕ: <i>не славити</i> (ганьбити) і <i>не славити</i> (не прославляти) тощо
з дієприкметником, прикметником у ролі присудка	<i>Контрольна робота не <u>напи</u><u>сана</u>.</i> <i>Він не <u>схожий</u> на інших.</i> <i>Ця річка не <u>широка</u>.</i> АЛЕ: <i>Ця <u>неширока</u> річка красива.</i>
з дієприкметником, якщо він має при собі пояснювальне слово	<i>не засаджена квітами площа; ще не прочитана книга</i>
із числівниками, займенниками, прислівниками (займенникового походження)	<i>не третій, не наш, не інакше</i>

Зверніть увагу!

У багатьох випадках написання **не** з прикметником і прислівником залежить від змісту речення. Якщо часткою **не** щось заперечуємо, то її пишемо окремо (між **не** й відповідним прикметником-присудком можна вжити **є** (*був, була* тощо)). **ПОРІВНЯЙМО:**

1. *Цей будинок **не** старий.* (не є старий)
2. *Цей будинок **нестарий**.* (є нестарий, тобто відносно недавно збудований)

попрацюйте в парах

333. Хтось із вас має виписати лише ті сполучення слів, у яких **не** з різними частинами мови пишемо разом, а хтось – у яких пишемо окремо. Зіставте свої записи й з'ясуйте, чи немає у вас двічі виписаних сполучень.

Говорити не/правду; урок зовсім не/цікавий; нікому не/відомий художник; не/відомий молодий художник; написав не/правильно, а з помилками; закреслити не/правильно написане; не/политі кімнатні квіти; досі не/завершена робота; не/дофарбований учора паркан; біля не/добудованого стадіону; питай не/старого, а бувалоого; позбутися не/веселих думок; не/хтуючи правила поведінки; не/дочув моїх слів; не/можливо працювати; позбутися не/другів; не/правдиве слово; друге завдання не/виконане.

334. І. Прочитайте речення. Поясніть за допомогою правил кожен випадок написання **не** окремо чи разом.

1. Неправдою далеко зайдеш, та назад не вернешся (*Нар. творчість*).
2. Ще зовсім недавно, де б не йшла вона, людські очі, немов здивовані зорі, осявали її (*М. Стельмах*).
3. Вітер несамовито стугонів віконниціями, гудів у комині (*О. Донченко*).
4. Згода дім буде, а незгода руйнує

(*Нар. творчість*). 5. У лісі поночіє, але темрява не густа, а прозора (*Леся Українка*). 6. Кому власна батьківщина з малих літ не дорога, той непевна є людина (*П. Грабовський*). 7. І не всі теореми доведені, не дочитані всі казки (*Б. Олійник*). 8. Мені поля задумливо шептали свої ніким не співані пісні (*В. Симоненко*).

II. Визначте частини мови в останньому реченні.

НІ пишемо РАЗОМ:	НІ пишемо ОКРЕМО:
<ul style="list-style-type: none"> ✓ із займенниками й прислівниками: нікого, ніякий, ніколи, ніскільки, нізвідки; ✓ якщо слово без ні не вживається: нікчемний, ніяковий, нівроку 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ якщо ні вжито для заперечення чогось або для підсилення висловлення: ні кроку далі, ні так ні сьак, ні один не зробив; ✓ якщо між часткою і займенником стоїть прийменник: ні з кого, ні до чого, ні при кому

335. I. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Обґрунтуйте написання **не**, **ні** з різними частинами мови.

1. Микола вже був (не) молодий хлопець, а чоловік з довгими *вусами* (*І. Нечуй-Левицький*). 2. Сонце, ще (не) сховане за хмари, пекло щедро (*В. Собко*). 3. Прикрощі (ні) кого ще (не) зблизили, (не)вдачі теж (*В. Шевчук*). 4. (Не) має на світі нічого страшнішого за (не) людських людей (*І. Жиленко*). 5. (Не) зчувся – літо проминуло (*Л. Горлач*). 6. (Не) переможним є все, що роджене для творчості, для радості... (*І. Багрянний*). 7. З його засмаглого обличчя, либонь, (ні) коли (не) сходило літо (*М. Стельмах*). 8. Без мистецтва життя було б холодним, (не) затишним, (не) привітним (*Л. Дмитерко*).

II. Підкресліть граматичні основи. Знайдіть вставне слово й доберіть до нього синонім.

336. Виберіть із поданих дієслів-присудків ті, якими можна заповнити пропуски в реченнях. Ви можете використати кожен із присудків лише два рази. Обґрунтуйте свій вибір.

не має, немає

1. Хто нічого не робить, той ніколи _____ часу.
2. Без охоти _____ роботи.
3. _____ пісні без любові.
4. Хто розуму _____, тому й коваль не вкує.

337. Перебудуйте речення так, щоб **не** з виділеними словами можна було писати окремо.

1. **Немолодий** чоловік у плащі підійшов до залізничної каси. 2. Досвідчена архітекторка повернула замовнику **незавершений** проект. 3. **Нерозкрита** таємниця вічного життя. 4. Брат залишив на кухні **непомитий** посуд. 5. На мою думку, слідчі висунули **необґрунтоване** звинувачення. 6. **Нелегко** бути людиною.

338. Складіть і запишіть речення з поданими словами й сполуками.

Недочувати, не підписаний, непідписаний, нездужати, не здужати, не високо.

339. I. Спишіть, розставляючи пропущені розділові знаки та розкриваючи дужки.

1. Дім у якому (не) має книги подібний до тіла позбавленого душі (*Цицерон*). 2. Читати (не) роздумуючи усе одно що їсти й не переварювати (*Е. Борк*). 3. Книги потрібно читати так само неквапливо й дбайливо як їх писали (*Г. Торо*).

- II. Прокоментуйте записані висловлення відомих людей про читання та про книги.
- III. Напишіть невеликий (5–7 речень) твір-обґрунтування свого вибору на тему «Електронна чи паперова книга?» Підкресліть орфограму «Написання *не, ні* з різними частинами мови».

340. Виконайте тестові завдання.

1. Орфографічну помилку допущено в реченні

- А Діти бігли, не дивлячись під ноги.
 Б Яблуньки довкола були зовсім не високі.
 В На роздоріжжі ріс незахищений від вітру дуб.
 Г Невмирущі пісні склав наш народ.

2. Разом треба писати *не* з дієприкметником у кожному реченні, **ОКРІМ**

- А Ми підійшли до (не) пофарбованого паркана.
 Б У мене багато (не) реалізованих мрій.
 В На заводі відновлено (не) завершену перевірку.
 Г Залишився на полі ще (не) зібраний урожай.

3. Разом треба писати обидва слова в рядку

- А (ні)чий, ні(з)ким   В (ні)один, (ні)коли
 Б (ні)кого, (ні)звідки   Г (ні)який, ні(в)кого

Проект

Об'єднайтеся в групи. Створіть рекламу орфоепічних або орфографічних норм української літературної мови. *Мета реклами:* спонукати носіїв мови дотримуватися норм мови.

Поради щодо роботи

1. Оберіть предмет вашої реклами (це буде тема в цілому чи окремий її фрагмент).
2. Визначте, на яку цільову аудиторію розраховано вашу рекламу.
3. Продумайте форму реклами (реклама на телебаченні, радіо, білборді, у друкованих засобах масової інформації тощо), її тривалість (обсяг).
4. Зверніть увагу, що в рекламі кожне слово, зображення чи дія має велике значення.
5. Телевізійну рекламу можна інсценізувати або підготувати її словесний опис.

Можна провести в класі конкурс реклам. Обрати журі, яке присвоїть кожному проекту одне із звань: найоригінальніший, найаргументованіший, найкумедніший, найяскравіший тощо. Кращі проекти запропонуйте адміністрації вашого навчального закладу для їх показу.

Запитання і завдання для самоперевірки

1. Які основні норми вимови голосних звуків? Наведіть приклади.
2. Які основні норми вимови приголосних звуків? Наведіть приклади.
3. Чому українську мову називають милозвучною? Розкажіть про чергування *у – в, і – й*.

4. Поясніть основні правила написання ненаголошених [е], [и] в корені слова. Наведіть приклади.
5. У яких випадках ставимо апостроф, а в яких – знак м'якшення?
6. Наведіть приклади чергування голосних і приголосних, зміни приголосних при творенні слова та спрощення.
7. Доберіть 5 слів на різні правила написання префіксів і суфіксів.
8. Як пишемо складні слова?
9. Якими правилами керуємося, пишучи слова іншомовного походження?
10. Розкажіть про написання *не*, *ні* з різними частинами мови.

Готуємося до тематичного оцінювання

Виконайте завдання. Перевірте правильність виконання за допомогою відповідей у додатку

1. Подвоєні букви треба писати в усіх словах рядка
А роздоріж(ж)я, стат(т)ей, священ(н)ий
Б священ(н)ик, далеч(ч)ю, перел(л)ю
В заборгован(н)ість, спросон(н)я, безсон(н)ий
Г гуаш(ш)ю, істин(н)ий, осеред(д)я
2. Букву *и* треба писати на місці пропуску в обох словах рядка
А пр..стосуванець, пр..озерний   **В** пр..світити, пр..подобний
Б пр..жалібний, пр..міський   **Г** пр..боркання, пр..важливо
3. Букву *з* треба писати на місці пропуску в обох словах рядка
А бе..порадний, ..формувати   **В** ро..цінка, ..чеплення
Б не..ліченний, ..корочення   **Г** не..проста, ..шивати
4. Суфікс *-ов-* треба писати в прикметнику, утвореному від іменника
А плече   **Б** читач   **В** ситець   **Г** овоч
5. Правильно написано всі назви в рядку
А станція Жмеринка, день Учителя
Б народний артист, Спортивний Клуб «Надія»
В сузір'я Велика Ведмедиця, вулиця Високий Замок
Г Азовське Море, Балканський півострів
6. Разом треба писати обидва слова в рядку
А п'яти/кутний, мало/помалу   **В** авіа/салон, три/поверховий
Б авто/заправка, три/чотири   **Г** супер/танкер, батько/мати
7. Букву *и* на місці пропуску треба писати в обох словах рядка
А Ар..стотель, кос..нус   **В** глад..олус, к..парис
Б ауд..енція, с..мптоми   **Г** ч..пси, Ват..кан
8. Помилку в написанні слова іншомовного походження допущено в рядку
А Апенніни, каса, еміграція   **В** Брюссель, буддист, хоббі
Б Міссурі, іммігрант, тонна   **Г** Канни, колектив, брутто
9. Запишіть іменники у формі орудного відмінка однини: *глазур*, *напороть*, *упертість*.
10. Складіть речення зі складним словом, яке пишемо через дефіс.

УНИКАЙМО СЛІВ-ПОКРУЧІВ

Правильно	Неправильно
навчальний центр зіставляти, порівнювати явища суд вищої інстанції проблема полягає в тому... подати (показати) довідку навести (подати) нові дані їхній привілей укладати договір щиро запрошую завдати збитків виявляти увагу недбале ставлення	учбовий центр співставляти явища вищестоящий суд проблема заключається в тому... представити довідку представить нові дані їхня привілеія заключати договір милості прошу причинити збитки оказувати увагу халатне ставлення
не допускати, класти край (покласти край), припинити	присікати
траплялися труднощі, подолали труднощі Наприклад: <i>Які труднощі траплялися під час зйомок фільму?</i> <i>Які труднощі довелося подолати?</i>	стикнутися з труднощами Наприклад: <i>З якими труднощами довелося стикнутися під час зйомок фільму?</i>

Розрізняймо

ГРИВНЯ І ГРИВНА

Грошова одиниця України зветься *гривня*, а *гривна* – це металева шийна прикраса у вигляді обруча. *Гривня* відмінюється як вишня: *дві гривні* (а не *гривни*), *шість гривень* (а не *гривен*), *двадцятьма шістьма гривнями* (а не *гривнами*) і под.

КАМΠΑНІЯ І КОМПАНІЯ

Ці два слова не лише не тотожні у вимові, а й вельми віддалені щодо походження та значення. Слово *кампанія* пов'язане з французьким *campagne* («похід») і використовується для позначення сукупності заходів, спрямованих на виконання певного завдання. Наприклад, *виборча кампанія*, *посівна кампанія*. Слово *компанія* походить від італійського *compagnia*, що означає «група осіб, пов'язаних певними інтересами». Наприклад, *весела компанія* (За О. Пономаревим).

Мова – це всі глибинні пласти духовного життя народу,
його історична пам'ять, найцінніше надбання століть...

Олесь Гончар

МОРФОЛОГІЧНА НОРМА

§38. РІД ІМЕННИКІВ

Про те, як узгодити іменник з іншими словами, про назви осіб за діяльністю, а також про іменники спільного й подвійного роду

ПРИГАДАЙМО. Що таке іменник? До яких родів можуть належати іменники? Які іменники називають незмінюваними?

341. А. Прочитайте незмінювані іменники. Чи залежить розрізнення роду цих слів від того, що вони означають – назву тварини або неживого предмета?

ч. р.

поні, колібрі, какаду

с. р.

журі, депо, меню

Б. Поміркуйте, чому подані нижче іменники НЕ належать до середнього роду, хоча є назвами неживих предметів (неістот).

ч. р.

торнадо (вітер)

ж. р.

салямі (ковбаса)

В. Зробіть висновок про те, як визначити рід незмінюваних іменників.

Особи	Рід НЕзмінюваних іменників визначаємо так: ✓ слова, що називають чоловіків (<i>мосьє</i>), належать до чоловічого роду, а слова, що називають жінок (<i>місіс, мадам</i>), – до жіночого;
Тварини	✓ назви тварин переважно належать до чоловічого роду: <i>поні, шимпанзе, колібрі</i> ; АЛЕ: <i>кенгуру</i> – ч. і ж. роду; <i>цеце</i> (муха) – ж. р.; <i>івасі, пугасу</i> (риба) – ж. р.
Неістоти	✓ назви неістот належать до середнього роду: <i>рагу, соло, шасі, депо</i> ; АЛЕ: <i>торнадо</i> (вітер) – ч. р.; <i>авеню</i> (вулиця), <i>кольрабі</i> (капуста), <i>салямі</i> (ковбаса), <i>гінді</i> (мова), <i>боржомі</i> (вода) – ж. р.; <i>хачапурі</i> – с. або ч. р.;
Власні назви	✓ рід географічних назв, назв газет, журналів визначаємо за загальною назвою: <i>Туапсе</i> – с. р. (бо це місто); <i>Кіліманджаро</i> – ж. р. (бо це гора);

Абревіатури

✓ рід аббревіатур визначаємо за родом основного слова.
Наприклад: сучасна АЕС – ж. р. (атомна електростанція; основне слово – станція).

Зверніть увагу!

Наведені правила треба застосовувати для визначення роду тільки незмінюваних іменників.

НЕзмінювані іменники

пам'ятка

- ✓ **Жіночий рід:**
цеце (*муха*), івасі, путасу (*риба*), авеню (*вулиця*), броколі, кольрабі (*капуста*), салями (*ковбаса*), гінді (*мова*), боржомі (*вода*), Кіліманджаро (*гора*).
- ✓ **Чоловічий рід:**
поні, шимпанзе, колібрі, какаду, торнадо (*вітер*).
- ✓ **Середній рід:**
журі, рагу, соло, шасі, депо, бароко, капучино, еспресо, харчо.

Змінювані іменники

- ✓ **Жіночий рід:**
путь, біль (*хвороба рослин; ниткі*), ваніль (*рослина*), латинь, грань, емаль, мігрень, вісь, туш (*фарба*), гуаш (*фарба*), бязь (*тканина*).
- ✓ **Чоловічий рід:**
степ, біль (*страждання*), ванілін (*порошок*), полин, рояль, дріб, насип, нежить, шампунь, тюль, степінь, ступінь, толь, дріль (*інструмент*), туш (*муз. привітання*), кір, перекис, кахель.

КОЛО ДУМОК

342. Поміркуйте, чому по-різному визначаємо рід поданих у парах іменників, хоча в першій парі обидва слова є назвами міст, а в другій – річок.

1. Вечірній **Київ** (ч. р.) – вечірне **Тбілісі** (с. р.).
2. Загадковий **Дніпро** (ч. р.) – загадкова **Міссісіпі** (ж. р.).

343. I. Запишіть словосполучення, добираючи правильне закінчення.

Постійн(ий/а) головн(ий/а) біль, нов(ий/а) шампунь, смілив(ий,е) левеня, нелегк(ий/а) путь, десятиденн(ий/е) турне, вищ(ий/а) ступінь, вітальн(ий/а) туш, сильн(ий/а) нежить, біл(ий/а) тюль, холодн(ий/а/е) боржомі, свіж(ий/е) олів'є, повновод(ий/а) Конго, яскрав(ий,е) Баку (місто), кумедн(ий/а) шимпанзе, смачн(ий/а/е) івасі, сучасн(ий/а/е) СТО*.

* СТО – станція технічного обслуговування.

II. Складіть усно речення з одним поданим словосполученням.

344. Прочитайте, правильно узгоджуючи слова.

Нов(-ий, -а) АЗС, повідомил(-о, -а, -и) ЗМІ, потужн(-ий, -а, -е) АЕС, ЄС відкрит(-ий, -е) для діалогу, вітчизнян(-ий, -а, -е) МЗС, ООН ви-ступи(-в, -ла, -и) із заявою, ФК «Динамо» продовжи(-в, -ло) співпрацю.

345. Уявіть себе в закладі громадського харчування. З'єднайте прикметник *смачний* з поданими назвами страв і напоїв. З одним утвореним словосполученням складіть усно речення – подяку кухареві.

Смачний (-а, -е, -і)	{	олів'є	куліш
		жульєн	галушки
		броколі	путасу
		салямі	мамаліга
		капучино	рагу
		какао	ситро

346. Визначте рід іменників, а потім запишіть їх у формі орудного відмінка.

Ваніль, ванілін, нежить, біль (*страждання*), туш (*фарба*), туш (*муз. привітання*), дріль, бутель, жульєн, аерозоль, ступінь, степінь.

Чоловічий рід

Є іменники **чоловічого** роду, що можуть позначати осіб і жіночої статі. **Наприклад:** директор, суддя, ректор, педагог, професор, академік. З такими іменниками прикметники й займенники узгоджуємо тільки в **чоловічому** роді. **Порівняймо:**

Про жінку
 ч.р. ч.р. ж.р.
 Новий **суддя** Тарнавська пішла у відпустку.

Про чоловіка
 ч.р. ч.р. ч.р.
 Новий **суддя** Тарнавський пішов у відпустку.

Спільний рід

Деякі іменники можуть мати то чоловічий, то жіночий рід. Такі слова називаємо іменниками **спільного** роду. **Наприклад:** староста, листоноша, сирота, замазура, бідолаха, білоручка, базака.

З іменниками спільного роду прикметники, займенники й дієслова узгоджуємо залежно від того, особу якої статі означає іменник. **Порівняймо:**

ч.р. ч.р. ч.р.
 Цей хлопець великий **замазура**.

ж.р. ж.р. ж.р.
 Ця дівчина велика **замазура**.

Подвійний рід

Подвійний рід мають іменники, утворені за допомоги суфікса **-иц(е)**. **Наприклад:** вовчище, дубище – чоловічого й середнього роду; ручище – жіночого й середнього роду.

347. Прочитайте речення, вибираючи правильну форму слова. Обґрунтуйте свій вибір.

1. Нараду (провів, провела) заступник начальника Нілова Н. В. 2. Касир Наталія Добровольська (взяв, взяла) відпустку. 3. Поліна Василівна, як (досвідчений, досвідчена) інструктор із плавання, (відкрив, відкрила) змагання. 4. (Мій, моя) науковий керівник Світлана Вишнівська (зачитав, зачитала) рецензію на дипломну роботу.

попрацюйте в парах

348. Оберіть спільно два з поданих іменників та складіть кожен (кожна) з ними по одному реченню (письмово). Зачитайте свої речення однокласнику (однокласниці).

Бідолаха, причепа, базіка, тудяга, ледащо, шульга, староста, забудько.

Назви осіб

В українській мові більшість **назв осіб за професією, посадою, званням, суспільною діяльністю** тощо мають паралельні форми чоловічого й жіночого роду. **Наприклад:** *директор – директорка, аптекар – аптекарка, лаборант – лаборантка, поет – поетеса, діяч – діячка.*

Порівняймо підписи під постерами:

Христина Соловій – співачка, виконавиця власних пісень, учасниця проекту «Голос країни»

Монатік – співак, композитор, танцівник, учасник проектів «Х-фактор», «Танцюють усі!»

два – чотири – усі разом

349. Поміркуйте, чи людей однієї професії позначають подані в парах назви. Невже вони різняться між собою лише граматичним значенням роду?

швець – швачка
друкар – друкарка
стюард – стюардеса

350. Доберіть і запишіть до поданих назв паралельні форми жіночого роду (з позитивним забарвленням). З одним дібраним іменником складіть усно речення.

Вихователь, робітник, діяч, викладач, продавець, лаборант, лікар, розвідник, активіст, майстер, чемпіон, кореспондент.

351. Складіть і запишіть з поданими словами по одному реченню.

Аптекар, аптекарка, поет, поетеса.

352. Доберіть до поданих іменників прикметники. Утворені сполучення запишіть.

Аташе, журі, рояль, Ріо-де-Жанейро, шампунь, путь, трюмо, степінь, какаду, Альпи, Ріо-Колорадо (*річка*), сомбреро, мадам, портьє, емаль, гуаш, цеце, ему, торнадо, Онтаріо (*озеро*), тріо, танго, алібі, салямі, Кармен, алое.

353. Виконайте завдання одного з варіантів.

А Складіть діалог (6–12 реплік) із використанням іменників на позначення назв осіб за родом діяльності (професією, посадою, званням) у формі чоловічого й жіночого роду.

Б Складіть усно розповідь (5–8 речень) про подорож Україною або світом із зазначенням щонайменше двох назв мешканців відвіданих місць.

355. Виконайте тестові завдання.

1. Чоловічий рід мають усі іменники в рядку

А ступінь, балет, командир, вісь   В висип, дріб, грань, інститут
Б Лондон, ячмінь, тюль, поні   Г путь, запис, продаж, зал

2. Правильно поєднано всі прикметники з іменниками в рядку

А смачна івасі, лікувальне алое
Б кумедна колібрі, картопляне пюре
В кольоровий драже, молода леді
Г довгий тунель, непосидючий хлоп'я

3. Граматична помилка є в рядку

А білий тюль, сильний нежить
В вітальний туш, електричний дріль
Б повновода Конго, кумедне лоша
Г новий шампунь, друга степінь

4. Правильно узгоджено слова в реченні

А Молодий лікар Василькова виступила з доповіддю.
Б Молода лікар Василькова виступила з доповіддю.
В Молодий лікар Василькова виступив з доповіддю.
Г Молода лікар Василькова виступив з доповіддю.

Для вас, допитливі

Чи знаєте ви, що працівника водної рятувальної станції правильно називати *рятувальником*, хоча для конкретної особи він може бути й *рятівником* – людиною, що її врятувала? Якщо ви скористаетесь книжкою Євгенії Чак «**Чи правильно ми говоримо?**», то дізнаєтеся ще багато цікавої та корисної інформації про культуру мовлення. В Інтернеті цю працю можна знайти за адресою: <http://chak-chy-pravylnomy-hovorymo.wikidot.com>. Про те, що вас найбільше зацікавило в книжці, розкажіть однокласникам.

§39. ІМЕННИКИ, ЩО МАЮТЬ ЛИШЕ ФОРМУ ОДНИНИ ЧИ МНОЖИНИ

Про групи іменників, які не змінюємо за числами, та про вживання цих слів зі стилістичною метою

ПРИГАДАЙТЕ. Чи всі іменники змінюються за числами?

356. А. Поміркуйте, чи однакове лексичне значення мають виділені в реченнях іменники.

Для безпеки держави важливо мати професійні військові **кадри**.
Особливо сентиментальними були останні **кадри** фільму.

Б. Який із цих виділених іменників має лише форму множини?

В. З якою стилістичною метою іменник **кадри** вжито у формі однини в такому реченні: «*Лишенько, з таким ставленням до роботи цього **кадра** виженуть наступного ж дня*».

Приклади іменників, що мають лише форму однини: молоко, листя, дитвора, вічність, Рівне, безпека, бадилля, асфальт.

Приклади іменників, що мають лише форму множини: ножиці, висівки, фінанси, сутінки, Черкаси, Карпати,

Зверніть увагу!

В іменниках, що мають лише форму множини, **рід** не розрізняємо.

357. І. Випишіть у колонки іменники, що мають лише: 1) форму однини; 2) форму множини.

Дріжджі, плавання, далеч, командувач, кошти, ясен, Суми, колодязь, гілля, посиденьки, прем'єра, пригода, гарбузиння, Десна, прикрощі, ворота, здоров'я, рушниця, заручини, Кавказ, презентація, цукор, Альпи, скрипаль.

ІІ. Провідмініяйте по одному іменнику з кожної колонки (на вибір).

358. І. Прочитайте текст. Яку актуальну проблему порушено в ньому?

Екологія

ЛІСОВІ РЕСУРСИ

Загальна площа лісів в Україні становить приблизно чотирнадцять відсотків її території. Найбільшою є лісистість в Українських Карпатах – від 40 до 45 відсотків. Лісистість природних зон рівнинної частини закономірно зменшується з півночі на південь.

У лісах поширені такі породи, як сосна, ялина, бук, дуб. Вони займають близько 90 відсотків площі. Дуб звичайний поширений в усіх природних зонах рівнинної частини країни та в горах на висотах до 900 метрів. Бук росте на Волині, Поділлі, а також на висотах від 500 до 1300 метрів у Карпатах і Криму.

Проте нераціональне користування лісовими ресурсами призвело до того, що такі екосистеми, як широколистяні ліси, опинилися на межі зникнення. Зелені насадження страждають також від промислового забруднення повітря, від надмірного використання хімічних засобів захисту, хвороб і шкідників. Величезного збитку завдають лісові пожежі (*З посібника*).

II. Знайдіть і выпишіть іменники, які мають лише форму однини чи множини. З одним знайденим словом складіть і запишіть речення про екологію.

359. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Чи є ознаки екологічної кризи в Україні? Яких заходів, на вашу думку, треба вжити, щоб захистити рослинний світ вашого краю?

два – чотири – усі разом

360. Поміркуйте, форму однини чи форму множини мають іменники в кожному з поданих сполучень. Відповідь поясніть.

Одні ворота – троє воріт; одні сани – четверо саней.

361. Поміркуйте, чи однакове лексичне значення мають іменники кожної пари. Доберіть до іменників *гуска* і *курка* форму множини. Чи є з-поміж поданих іменників ті, що мають лише форму множини?

Гуска – гуси; курка – кури.

362. I. Запишіть словосполучення першої групи в родовому відмінку, а другої – в орудному. Які з іменників у цих відмінках мають паралельні форми?

1. Засніжені Альпи, домашні кури, дідусеві окуляри, металеві ножиці, розфарбовані ворота, дерев'яні дверці, вечірні Чернівці, жіночі чари.

2. Високі ворота, незвичайна мужність, металеві двері, українські гроші, міцні сани.

II. З двома поданими словосполученнями (на вибір) складіть і запишіть речення.

Зверніть увагу!

Яскравим стилістичним засобом є власні назви, що мають лише форму однини, але вжиті в множині. Додаткової виразності вони можуть набувати, якщо їх написати з малої літери, – так можна підкреслити презирливе, зневажливе ставлення до певних осіб або явищ, пов'язаних з ними. **Наприклад:** *І сталіни, і каддафі, і лєніни та інші диктатори ніколи не думають про маленьку батьківщину* (*З газети*).

363. Прочитайте речення. Для якого стилю мовлення вони характерні? Знайдіть іменники, що мають лише форму однини, але вжиті як множинні. Поясніть, з якою стилістичною метою це зроблено.

1. Все повторялось: і краса, й потворність. Усе було: асфальти й спортивні (*Л. Костенко*). 2. Сяють роси – і сміються щасливо Парижі, Нью-Йорки, Рими, і мій Косів (*Т. Мельничук*). 3. Що мені телефони, версалі, експреси? Нащо грім Аргентин? Чудеса Ніагар? (*Є. Маланюк*). 4. Стоять сухі кукурудзи, й сухе волоття суше просо. Лелека, мов старий грузин, по жовтім полю ходить босо (*М. Вінграновський*).

ситуація

364. Уявіть, що із соціальних мереж ви дізналися про людей, які прийшли на допомогу іншим (урятували дітей на воді; допомогли зібрати кошти для реабілітації; захистили підлітків від вуличного злочинця; допомогли звільнити заручників тощо).

Висловіть у формі невеликого (4–6 речень) електронного листа подяку незнайомим людям за допомогу, використовуючи окремі подані нижче іменники, що мають лише форму однини.

чуйність
милосердя
самоповага
обурення

сміливість
добро
любов
честь

захоплення
підтримка
хоробрість
жорстокість

гідність
безпека
чуйність
байдужість

365. Прочитайте речення, поясніть суть допущених помилок. Запишіть речення правильно.

1. На молокозаводі почали випускати якісні сметани. 2. Подружжя має навести лади в хаті. 3. Завдання для контрольної роботи надрукували на різних паперах. 4. Для пошиття одягу вирішили встановити сучасні устаткування. 5. Восени довелося обривати великі бадилля.

366. I. Підготуйте усне висловлення на тему «Весняне пробудження природи». Орієнтовний час виступу – до 1,5 хв. Використайте іменники, що мають лише форму множини чи однини. Ви можете скористатися довідкою.

II. Озвучте своє висловлення в класі. Виступ кого з однокласників вам сподобався найбільше?

довідка

Дітвора, щедрість, радість, синь, голубінь, далечінь, пустощі, роздоріжжя, листя, птаство, небо, гілля, насіння, вологість, піднебесся.

367. Виконайте тестові завдання.

1. Лише форму множини мають усі іменники в рядку

А фінанси, шахи, окуляри   В парфуми, Суми, дрібнота
Б верби, іменини, надра   Г ножиці, Чигирин, стежки

2. Форми множини не мають обидва іменники в рядку

А жіноцтво, жінка   В Чигирин, молоко
Б гілка, геройство   Г редактор, довідник

3. Потрібно відредагувати речення

А Після важкої косовиці настали свята.
Б До борщу додали густої сметани.
В Молоде гарбузиння заплело весь паркан.
Г Жовті колосся хиталися від подиху вітру.

§40. ЗАКІНЧЕННЯ ІМЕННИКІВ В ОРУДНОМУ ВІДМІНКУ

Про закінчення *-ою, -ом* в іменниках твердої групи
та закінчення *-єю, -ем* в іменниках м'якої й мішаної груп

ПРИГАДАЙМО. Які є відмінки іменника? На які питання вони відповідають?

Здоров'я

368. I. Прочитайте текст. Які речення за метою висловлення вжито в тексті та як вони впливають на його емоційно-експресивне забарвлення?

ШЛЯХ ДО ДОВГОЛІТТЯ

Простий шлях до довголіття – це активний і здоровий спосіб життя. Статистика основних причин смертності у світі показує: вирішальний фактор у розвитку тої чи тої хвороби припадає на спосіб життя людини.

Тому необхідно правильно, збалансовано харчуватися. Організм має отримувати достатню кількість білків, вуглеводів, жирів, вітамінів, амінокислот, мікро- та макроелементів. Крім того, не можна замінити активний відпочинок переглядом телевізійних передач чи іграми на планшеті. Зарядка, піші прогулянки, робота в саду, прибирання будинку допоможуть вам залишатися у формі. Рухова активність зміцнює м'язи, знижує ризик виникнення серцево-судинних захворювань, діабету, допомагає впоратися із зайвою вагою, стресом і депресією.

Активний і здоровий спосіб життя закладає фундамент гарного самопочуття, зміцнює захисні сили організму та розкриває його потенційні можливості (*Із журналу*).

II. Випишіть з тексту в колонки по два приклади іменників у таких формах:

Р. в.	Ор. в.	М. в.
-------	--------	-------

369. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Якими, на вашу думку, є українці в очах світу? Як ви розумієте такі слова В. Гюго: «*Рану, завдану вітчизні, кожен з нас відчуває в глибині свого серця*»?

Ор. в.
однини

В орудному відмінку однини іменники I та II відмін твердої групи мають у закінченні *о*, а м'якої та мішаної – *е* (після голосного й апострофа – *є*). **Порівняймо:**

Тверда група <i>-ою, -ом</i>	М'яка й мішана групи <i>-єю (-єю), -ем (-ем)</i>
<i>липа – липою;</i> <i>вітер – вітром</i>	<i>вишня – вишнею;</i> <i>шия – шиєю;</i> <i>танець – танцем</i>

Зверніть увагу!

1. До **твердої** групи належать іменники, у яких основа закінчується на твердий приголосний, крім шиплячого (*весна*). Якщо основа закінчується на м'який, то це іменник м'якої групи (*пісня*), а на шиплячий – **мішаної** (*площа*).

2. В іменниках на **-ар, -яр, -ир** групу визначаємо за окремими правилами. **Наприклад:** *календар, гончар* – м'яка група; *ювіляр, кулінар* – тверда; *школяр* – мішана.

370. Запишіть іменники у формі орудного відмінка однини. Обґрунтуйте написання.

Вежа, функція, круча, дайвінг, тиша, межа, рілля, мрія, шабля, кухня, гіпотенуза, тополя, директор, алюміній, дощ, калач, календар.

два – чотири – усі разом

371. З'ясуйте, з яким закінченням треба вживати слово *шампунь* у поданому реченні. Відповідь обґрунтуйте.

Я знаю, як правильно мити волосся шампун.. **- ню - ем - ъом**

372. I. Спишіть речення, ставлячи виділені іменники в потрібній формі та розставляючи пропущені розділові знаки. Поясніть написання.

1. З нагоди відкриття Тижня книги в Здолбунівській бібліотеці відбулася зустріч із письменником (**Сергій**) Гридіним (*З Інтернету*). 2. Літо перелітую осінь перейду, (**вишня** – *О.в. одн.*) білітиму в зимньому саду (*Т. Коломієць*). 3. Між небом і (**море**) між (**спокій**) і тривогою ідуть кораблі, високою йдуть дорогою (*Б. Олійник*). 4. За (**господар** – *О.в. одн.*) тік плаче а за (**господиня**) піч (*Нар. творчість*). 5. Наразі озимим (**ячмінь**) засіяно 90 відсотків прогнозованих площ (*З Інтернету*).

II. Підкресліть у реченнях граматичні основи. Які з речень складні?

ситуація

373. Уявіть, що ви знайомите гостя зі своїм містом (селом). Складіть і запишіть два речення про місто (село), використавши в кожному з них подане словосполучення (на вибір) у формі **орудного** відмінка.

- **затишна вулиця**
- **центральна площа**
- **зелена алея**
- **вулична кав'ярня**
- **дерев'яна огорожа**
- **сучасна електромережа**

374. Пригадайте, у яких випадках приголосні подовжуються. Запишіть подані іменники у формі орудного відмінка однини.

Рось, діагональ, велич, сухість, хліб-сіль, глазур, Керч, подорож, користь, віддаль, паморозь, медаль, любов, спадковість, вуаль, мудрість.

375. Запишіть іменники у формі орудного відмінка однини.

Ювіляр, гончар, комар, столяр, муляр, кулінар, снігур, кобзар, редактор.

376. I. Запишіть іменники у формі орудного відмінка однини. Позначте закінчення.

Межа, тиша, мрія, площа, краса, долоня, рілля, свиня, сльоза, Василь, соловей, циркач, іній, ячмінь, журавель, вершник, урожай, слухач.

II. З двома іменниками у формі орудного відмінка (на вибір) складіть і запишіть речення з однорідними членами.

377. Виконайте тестові завдання.

1. Букву *е* треба писати на місці пропуску в обох словах рядка

A вітрищ..м, кварц..м   **B** танц..м, озимин..ю

B олен..м, прізвищ..м   **Г** вілл..ю, корен..м

2. Букву *о* треба писати на місці пропуску в словосполученні

A смачною каш..ю   **B** смачним лосос..м

B пахучою вишн..ю   **Г** зустріч із ювіляр..м

3. Подвоєні букви треба писати у формі **Ор. в.** всіх іменників рядка

A піч, нежить, зустріч   **B** шампунь, ніч, подорож

B молодь, сіль, ваніль   **Г** гордість, грань, гуаш

§41. ЗАКІНЧЕННЯ ІМЕННИКІВ ЧОЛОВІЧОГО РОДУ II ВІДМІНИ В РОДОВОМУ ВІДМІНКУ

Про те, які іменники чоловічого роду в родовому відмінку мають закінчення -а (-я), а які – -у (-ю)

378. А. У якій групі наведено назви предметів (конкретних речей), а в якій – явищ природи? Якими закінченнями різняться ці слова в родовому відмінку?

Р. в. степлера, планшета	Р. в. вітру, холоду
-----------------------------	------------------------

Б. У якій групі наведено назви держав, а в якій – міст? Якими закінченнями різняться ці слова в родовому відмінку?

Р. в. Миколаєва, Лондона	Р. в. Казахстану, Ватикану
-----------------------------	-------------------------------

В. Зробіть висновок про закінчення **-а // -у** окремих груп іменників чоловічого роду в родовому відмінку.

Закінчення іменників ЧОЛОВІЧОГО роду II відміни в родовому відмінку однини

Закінчення -А (-Я) мають іменники, які означають:	Закінчення -У (-Ю) мають іменники, які означають:
<p>а) назви осіб, імена, прізвища: <i>товариша, Мороза</i> (прізвище); б) назви тварин і дерев: <i>ведмедя, дуба</i>; в) назви предметів: <i>ножа, воза, малянка</i>; г) назви населених пунктів (крім складених назв): <i>Києва, Парижа</i>; АЛЕ: <i>Кривого Рогу</i> (складена назва); ґ) інші географічні назви з наголосом у Р.в. на закінченні: <i>Дніпра, Дністра</i>; д) назви мір довжини, ваги, часу, місяців, днів тижня, грошових знаків: <i>кілограма, жовтня, віторка, долара</i>; е) назви машин і їх деталей: <i>комбайна, мотора</i>; є) терміни, які означають елементи будови чогось, конкретні предмети, геометричні фігури: <i>атома, радіуса, ромба</i>; ж) українські за походженням терміни: <i>відмінка, додатка</i>; АЛЕ: <i>виду, роду</i></p>	<p>а) речовину, масу, матеріал: <i>азоту, меду, борщу, піску</i>; АЛЕ <i>хліба</i>; б) збірні поняття: <i>ансамблю, лісу, гаю, полку</i>; в) назви кущових і трав'янистих рослин: <i>барвінку, звіробою</i>; г) назви будівель, приміщень та їх частин: <i>вокзалу, коридору</i>; АЛЕ: <i>гаража, хліва, млина</i>; ґ) назви установ, організацій: <i>інституту, комітету</i>; д) місце, простір тощо: <i>яру, майдану, світу</i>; АЛЕ: <i>ярка, ліска, ставка</i>; е) явища природи: <i>вітру, морозу</i>; є) назви почуттів: <i>болю, страху</i>; ж) назви процесів, властивостей, абстрактних понять: <i>бігу, крику, спорту</i>; з) літературознавчі терміни: <i>сюжету, роману</i>; и) назви ігор і танців: <i>тенісу, вальсу</i>; АЛЕ: <i>гопака</i>; і) географічні назви (крім зазначених у першій колонці): <i>Бугу, Криму, Світязю, Кавказу, Дону</i></p>

Зверніть увагу!

У деяких іменниках зміна закінчення впливає на значення слова. **Наприклад:** *каменя* (одна штука) – *каменю* (збірне, матеріал); *Рима* (місто) – *Риму* (Римська імперія); *терміна* (поняття) – *терміну* (проміжок часу).

КОЛО ДУМОК

380. Поміркуйте, чому в першому реченні слово *рахунок* має закінчення **-а**, а в другому – **-у**?

1. Надсилання **рахунка** за надані послуги електронною поштою.
2. Щомісячне списання коштів з поточного **рахунку** в банку.

381. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Які мінуси та плюси використання електромобілів вам відомі? Якому виду екологічного транспорту ви б надали перевагу?

382. I. Прочитайте текст. Визначте його тему та стиль мовлення. З якою метою створено це висловлення?

МАЙБУТНЄ ВЖЕ ТУТ

Такий екологічний транспорт, як електромобіль, уже давно здобув популярність у світі. А для України це ще й зменшення залежності від імпортих нафтопродуктів.

Електромобіль працює за допомогою **електродвигуна** із живленням від **акумулятора**. Цей вид **транспорту** потрібно відрізнити від **автомобіля** з двигуном внутрішнього згоряння й від **тролейбуса**. Звичайно, електромобіль має свої мінуси, але основна його перевага – відсутність шкідливих викидів. До речі, мешканці **Києва, Харкова, Львова**, Одеси вже мають змогу користуватися послугами еко-таксі, які не забруднюють міське повітря.

Заправка електромобіля

Екскурсійний електромобіль (дендропарк «Софіївка», м. Умань)

Передбачається, що в майбутньому електромобіль можна буде заряджати під час руху за допомогою безпроводного зарядного **пристрою**, умонтованого в конструкції **шляхопроводу** (З *Інтернету*).

II. Визначте рід і відмінок виділених іменників й обґрунтуйте відмінкове закінчення.

попрацюйте в парах

383. Розподіліть між собою завдання. Поставити слова у формі родового відмінка однини й виписати ті, які мають: 1) закінчення **-а (-я)**; 2) закінчення **-у (-ю)**. Перевірте одне в одного правильність виконання.

Планшет, Інтернет, кілограм, вальс, малюнок, вокзал, стілець, Трускавець, Кавказ, ансамбль, автосалон, теніс, радіус, трамвай, університет.

384. Запишіть речення, уставляючи на місці пропуску одне із запропонованих слів. Ви можете використати кожне слово лише один раз.

бала, балу, апарата, апарату

1. Для перемоги не вистачило одного _____ .
2. Вони познайомилися під час новорічного _____ .
3. Працівники _____ суду надають відповіді на звернення громадян.
4. Інженери визначили причину несправності нового _____ .

два – чотири – усі разом

385. З'ясуйте, з яким закінченням треба вживати слово *нежить* у поданому реченні. Відповідь обґрунтуйте.

Я знаю ефективний засіб від **нежит..**

- і - ю - я

386. I. Спишіть речення, ставлячи виділені іменники в потрібній формі. Поясніть написання.

1. Юна співачка з (**Миргород**) Nataliia Shevchenko привітала всіх новою (**пісня**). 2. Рахунок заблоковано у зв'язку з недотриманням (**термін – одн.**) виконання зобов'язань. 3. У новій статті розкрито значення (**термін**) «держава». 4. Учені давно не спостерігали такого природного (**феномен**). 5. Мені сподобалася книжка Є. Гуцала «Приватне життя (**феномен**)». 6. В останні роки енергія (**вітер – одн.**) дедалі ширше використовується для одержання електроенергії (*З Інтернету*). 7. Дунув вітер понад ставом – і (**слід – одн.**) не стало (*Т. Шевченко*).

II. Підкресліть у першому та другому реченнях члени речення.

387. Складіть і запишіть словосполучення з поданими іменниками в родовому відмінку. Поясніть лексичне значення виділеного іменника у вашому словосполученні.

Кодекс, алюміній, **феномен**, дизель, ранет, метрополітен, сегмент.

388. I. Запишіть іменники у формі родового відмінка однини у дві групи залежно від закінчення.

Закінчення <i>-а (-я)</i>	
Закінчення <i>-у (-ю)</i>	

Ноутбук, флешмоб, сайт, закон, скейтборд (*роликова дошка*), гандбол, стіл, документ, полк, мотор, мороз, кілометр, монітор, страх, Мадагаскар, Крим, Тернопіль, Нью-Йорк, Дністер, Буг, Китай, акт (*документ*).

II. З одним іменником кожної групи (на вибір) складіть і запишіть речення.

389. Підготуйте висловлення (6–12 речень) на одну з поданих нижче тем. Використайте 2–3 іменники II відміни чоловічого роду в родовому відмінку.

Тем: «Громадська думка», «Яку поведінку можна вважати нормативною?», «Чи повинні ми контролювати поведінку своїх рідних, друзів?».

390. Виконайте тестові завдання.

1. Закінчення *-а* у формі **Р. в.** однини мають обидва іменники в рядку

А Житомир, квадрат   В крик, кілограм
Б числівник, пісок   Г дуб, вальс

2. Закінчення *-у* у формі **Р. в.** однини мають обидва іменники в рядку

А фристайл, Юпітер   В майдан, барвінок
Б карниз, магазин   Г реалізм, білборд

3. Помилку допущено в словосполученні

А частина басейну Дністра   В запобігання конфлікту інтересів
Б чинна норма закону   Г призери чемпіоната з волейболу

§42. ПАРАЛЕЛЬНІ ЗАКІНЧЕННЯ ІМЕННИКІВ

Про закінчення *-ові, -еві та -у (-ю)* іменників чоловічого роду давального відмінка, а також про паралельні закінчення іменників інших відмінків

391. I. Прочитайте текст. Визначте ключові слова й тематичні речення.

Підприємливість

ВІН ВІДМОВИВСЯ БУТИ БІДНИМ

Переможці Міжнародного конкурсу з української мови імені Петра Яцика

Петро Яцик називав себе українцем, який відмовився бути бідним. Чотирнадцятирічним узяв він на свої плечі відповідальність за всю сім'ю, будучи найстаршим з усіх дітей **працелюбно** селянської родини з Верхнього Синьовидного на Львівщині. Доля склалася так, що мусив емігрувати за кордон, де прожив понад півстоліття. Прибувши до Канади по Другій світовій війні із сімома доларами в кишені, він створив підприємства, знані в діловому світі

Північної Америки. У 1950 році Петрові Яцику вдалося **заснувати** книгарню «Арка». Був це початок непоганий, бо приніс **підприємцеві** стільки, що дав змогу вже в 1954 році закупити в Торонто будівельну фірму. Бізнес розвивався добре, і в 1959 році Яцик із партнерами створив ще одну фірму. Обидві компанії за 30 років вирости у велике підприємство, вартість якого становила десятки мільйонів доларів.

А ще Петро Яцик став найбільшим українським меценатом: пожертвував мільйони доларів на українські освітні заклади в західному світі. З його фінансовою підтримкою з'явилися на світ чимало важливих книжок з історії та культури України (*З посібника*).

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Доберіть синоніми до виділених слів.
2. Знайдіть 5 іменників з орфограмами й поясніть написання.
3. Знайдіть іменники чоловічого роду в родовому відмінку й визначте закінчення цих слів.
4. Складіть усно за змістом прочитаного одне речення з ім'ям і прізвищем Петра Яцик у давальному відмінку.

392. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Як ви розумієте слова Петра Яцика: «Убогий духом не може бути багатим, незважаючи на те, скільки грошей він має»?

Д. в.
однини

У давальному відмінку однини іменники **чоловічого** роду II відміни мають паралельні закінчення **-ові, -еві (-єві)** та **-у (-ю)**. **Наприклад:** *синові – сину, водієві – водію.*

Коли в реченні є поряд кілька іменників чоловічого роду в давальному відмінку, то для уникнення одноманітності слід спочатку вживати закінчення **-ові, -еві (-єві)**, а тоді – **-у (-ю)**.

Наприклад: *подякувати сусідові Данилу; написати видавцеві Сергію Данилевському.*

*М. в.
однини*

Іменники **чоловічого** роду II відміни можуть мати паралельні закінчення й у **місцевому** відмінку однини. **Наприклад:** *на коневі – на коні; у гаї – у гаю; на торзі – на торгу.*

*Зн. в.
однини*

У **знахідному** відмінку однини деякі іменники, переважно назви побутових предметів, мають паралельні закінчення: **нульове** та **-а (-я)**. **Наприклад:** *узяв олівець – узяв олівця; написав лист – написав листа; узяв ніж – узяв ножа.*

*Ор. в.
множини*

В **орудному** відмінку **множини** окремі іменники жіночого роду та іменники, що мають форму тільки множини, можуть мати паралельні закінчення **-ами (-ями)**, **-има** та **-ми**. **Наприклад:** *крилами – крильми; костями – кістьми; свіннями – свіньмі; чоботами – чобітьми; санями – саньмі, дверіма – двермі; грошіма – грішми.*

393. I. Запишіть два варіанти форми іменників давального відмінка однини. Позначте закінчення.

Президент, батько, Юрій, скейтборд, аквапарк, трактор, актор, програміст, однокласник.

II. З одним поданим іменником у формі давального відмінка однини складіть і запишіть речення.

ситуація

394. Уявіть, що вам треба написати електронне звернення представникові влади з пропозиціями щодо розв'язання екологічної проблеми. Складіть вступну частину вашого ймовірного звернення (2–3 речення), зазначивши у правому верхньому куті одного з наведених адресатів у давальному відмінку.

- представник Президента України
- народний депутат України
- міністр екології
- депутат районної ради
- мер міста
- начальник управління
- директор сільськогосподарського підприємства

395. I. Спишіть речення, уживаючи подані в дужках іменники в правильній формі.

1. У Києві є пам'ятник видатному українському (мислитель Григорій Скворода). 2. На конференції слово надали (студент факультету журналістики). 3. Кожному (турист) запам'ятаються Карпати. 4. Після вистави публіка влаштувала овацію (соліст балету). 5. Лист адресовано (директор заводу Павло Кушніренко). 6. Не забудьте зателефонувати (Василь Олександрович). 7. Треба допомогти (однокласник Андрій).

II. Підкресліть іменники як члени речення.

396. I. Доберіть усно два варіанти форми іменників місцевого відмінка однини.

Планшет, кінь, велосипед, робітник, гай, ліжка, торг.

II. Складіть усно два речення з одним із поданих слів у місцевому відмінку однини так, щоб у кожному з речень це слово мало різне закінчення.

397. I. Запишіть два варіанти форми іменників орудного відмінка множини.

Крило, кістка, свиня, чоботи, ворота, сльози, штани, гроші, двері.

II. Складіть і запишіть два речення з одним із поданих слів в орудному відмінку множини так, щоб у кожному з речень це слово мало різне закінчення.

398. I. Спишіть речення, уживаючи виділені слова з паралельним закінченням.

1. Ой у зеленому гаю стелиться сивий туман (*Нар. творчість*). 2. Усе життя **крилами** махає, а злетіти не може (*Загадка*). 3. Оксана надіслала подрузі електронний **лист** і прикріпила фотографії. 4. Бригадир зробив **плуг** для мотоблока своїми руками. 5. Під час їзди на **коні** вершник виконує гімнастичні та акробатичні трюки. 6. **Грошима** треба управляти, а не служити їм. 7. Учитель допоміг **Сергію** створити презентацію новим способом.

II. Підкресліть іменники як члени речення.

399. Виконайте завдання одного з варіантів, використавши іменники чоловічого роду II відміни в давальному відмінку однини.

A

Складіть й озвучте оголошення приватного змісту (4–7 речень).

Б

Прокоментуйте письмово новину (новини) тижня, висвітлену (висвітлені) на одному з телеканалів (4–7 речень).

УРОК РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ

§43. ПИСЬМОВИЙ РОЗДУМ У ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ

ПРИГАДАЙМО. 1. Які ознаки характерні для публіцистичного стилю мовлення? 2. Що таке роздум?

401. I. Прочитайте текст. Які запитання вам би хотілося поставити автору цього тексту?

ЩАСТЯ ДЛЯ ВСІХ ЛЮДЕЙ

У чому найбільша мета життя людини?

Я вважаю: збільшувати добро в тому, що нас оточує. А добро – це насамперед щастя всіх людей. Воно складається з багатьох чинників, і щоразу життя ставить перед людиною задачу, яку потрібно вміти розв'язувати. Можна і в дрібниці зробити добро людині, можна й про велике думати, але мале і велике не можна розділити. Багато чого починається з дрібниць.

Цінності

Дитина любить свою матір і свого батька, братів і сестер, свою сім'ю, свій дім. Поступово її любов поширюється на школу, село, місто, усю свою країну. А це вже зовсім велике й глибоке почуття, хоча й на цьому не можна зупинятися.

І потрібно любити в людині людину (Д. Лихачов).

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Визначте тему й основну думку тексту.
2. Поміркуйте, у якій ситуації спілкування можливе таке висловлення.
3. Доведіть, що це роздум у публіцистичному стилі.
4. Поясніть, як ви розумієте зміст останнього речення.

два – чотири – усі разом

402. Поміркуйте, яка з поданих тем може бути розкрита на основі: а) розповіді; б) опису; в) роздуму. Яка з них допускає різні підходи?

1. Що таке добро? 2. Добрий вчинок. 3. Добро. 4. У чому мета життя людини? 5. Добро – щастя для всіх людей.

План роботи над роздумом

1. Сформулювати тезу.
2. Навести два-три переконливі **аргументи**, що найкраще підтвердять вашу думку.
3. Проілюструвати свої міркування **прикладми** з особистого чи суспільно-політичного життя, з історії, з художньої літератури чи інших видів мистецтва.
4. Сформулювати **висновок**.

теза

аргументи + приклади

висновок

Теза

Теза роздуму – це положення, яке відображає погляди автора. Це думка, припущення, які потрібно довести. Вона має бути чіткою, зрозумілою, незамінною протягом усього процесу її аргументації. Для введення тези можна використати такі мовні конструкції: *Я вважаю..., На мою думку..., Не маю сумніву, що...* тощо.

Аргументи

Аргументи, які використовуємо як докази тези, повинні узгоджуватися один з одним і бути достатньою підставою для висновку. Щоб дібрати якісні аргументи висловлення, спробуйте знайти відповідь на таке питання: *Чому я вважаю, що моя теза (ідея, погляд на проблему) правильна?* Для введення аргументів можна використати такі мовні конструкції: *По-перше..., По-друге..., Це доводить..., Доказом цього може бути...* тощо.

Приклади

Кожен з аргументів варто проілюструвати конкретними **прикладми** з особистого чи суспільно-політичного життя, з історії, з художньої літератури чи інших видів мистецтва (зазначити автора й назву твору, указати проблему, порушену митцем, художній образ, через який проблему розкрито, навести цитату з твору тощо). При цьому не потрібно переказувати змісту художнього твору, давати повної характеристики образів.

Для введення прикладів можна використати такі мовні конструкції: *Згадаймо..., Наприклад..., Прикладом може слугувати...* тощо.

Висновок

Висновок є словесно переінакшеною тезою, яка збагатилася міркуваннями, висловленими в аргументах. Це логічний підсумок, який повинен органічно впливати з аргументів і прикладів власного висловлення.

Для введення висновку можна використати такі мовні конструкції: *Отже..., Таким чином..., Можна зробити висновок...* тощо.

Зверніть увагу!

Теза – це «ваша думка, позиція», а аргументи – «чому ви так думаете». Теза має бути доведена, а висновки – мотивовані.

403. Напишіть роздум у публіцистичному стилі на одну з поданих тем. Скористайтеся наведеним вище планом роботи над роздумом.

1. Прочитайте наведений текст.

Добро завжди має перемагати — це ми знаємо з дитинства. Але ж відомо, що будь-яка перемога пов'язана з певним насильством.

Як добро має перемагати в нашому недоброму світі?

Викладіть ваш погляд на цю проблему.

2. Прочитайте наведений текст.

Наша культура дуже багата традиціями. На жаль, останнім часом ми спостерігаємо, як вони віддаляються від нас. Звичайно, неможливо дотримуватись абсолютно всіх споконвічних традицій, але серед них є ті, яких ніяк не можна ігнорувати.

Яких традицій не можна ігнорувати?

Викладіть ваш погляд на цю проблему.

І таке буває

Українська делегація відвідала невеличку за територією країну *Люксембург*. Столицею цієї держави є місто Люксембург. Після повернення додому члени делегації написали репортаж про перебування за кордоном ось такого змісту:

«До Люксембургу ми дісталися літаком. Дорога від Люксембурга до кордону сусідньої держави була пряма й широка».

Поясніть, чому слово *Люксембург* в одному випадку написано із закінченням *-у*, а в іншому – *-а*. Чи, можливо, у першому теж має бути закінчення *-а*?

§44. СЛОВОЗМІНА ІМЕННИКІВ IV ВІДМІНИ

Про особливості відмінювання назв малих за віком істот і здрібнених назв предметів

IV відміна

До IV відміни належать іменники середнього роду із закінченням **-а (-я)** в називному відмінку однини, які при відмінюванні набувають суфіксів **-ат (-ят)** або **-ен**. Здебільшого це назви малих за віком істот і здрібнені назви предметів, а також слова *ім'я, сім'я* (насіння), *плем'я, вим'я, тім'я*. **Наприклад:** *лоша – лоша́ти, теля – теля́ти, ім'я – іме́ні*.

Відмінювання іменників IV відміни

	ОДНИНА		МНОЖИНА	
Н.	лоша́	ім'я	лоша́та	іме́на́
Р.	лоша́ти	іме́ні, ім'я	лоша́т	іме́н
Д.	лоша́ті	іме́ні	лоша́там	іме́на́м
Зн.	лоша́	ім'я	лоша́та, лоша́т	іме́на́
Ор.	лоша́м	іме́нем, ім'ям	лоша́тами	іме́на́ми
М.	на/у лоша́ті	на/в іме́ні	на/у лоша́тах	на/в іме́на́х
Кл.	лоша́	ім'я	лоша́та	іме́на́

Зверніть увагу!

Більшість іменників IV відміни відмінюємо, як іменник *лоша*. Як іменник *ім'я*, відмінюємо тільки *плем'я* й *сім'я* (насіння).

404. З кожної пари іменників випишіть лише той, який належить до IV відміни, й провідмінійте його в однині та множині.

Ягнятко – ягня; ведмежа – ведмежатко.

405. I. Спишіть словосполучення, ставлячи подані в дужках іменники в потрібній формі.

На маленькому (собача), доглядаю двох (немовля), придбали трьох (качєня), подарувати двом (хлоп'я), розмовляти із (хлоп'я), дати їсти плямистим (олєня), звичаї збереглися в наших (плем'я), каталися на (лоша), не вистачає двох (коліща), простягає маленькі (ручєня), на чорненському (пуцєня), любитися (дитинча), народилося троє (левєня).

II. Складіть і запишіть речення з трьома словосполученнями (на вибір).

406. I. Запишіть іменники в родовому й давальному відмінках однини.

ЗРАЗОК. *Козєня – козєняти, козєняті.*

Курча, олєня, орля, ім'я, плем'я, вовча, зайча, собача, дівча, дитя.

II. Складіть усно словосполучення з виділеними іменниками у формі орудного відмінка множини.

407. I. Спишіть речення, ставлячи подані в дужках іменники в потрібній формі.

1. Троє білих пухнастих (левеня) народилося в зоопарку під (Київ) (З Інтернету). 2. За (собача) їхав на велосипеді, уявлялося дівчині, хлопчак. 3. Діти придумали (ім'я – у мн.) новонародженим (лоша). 4. Південноафриканських бушменів вважають найдавнішим (плем'я). 5. Самки доглядають за (оленя – у мн.) до 1 року. 6. Спортсмени допомогли (бобрея), якого знайшли пораненим на полі для гольфу.

II. Підкресліть іменники як члени речення.

408. Складіть і запишіть діалог (7–9 реплік) на одну з таких тем: «У зоопарку», «У зоомагазину», «На тваринницькій фермі», «На сільському подвір'ї». Використайте щонайменше п'ять іменників IV відміни. Ви можете скористатися довідкою.

довідка

Орля, зайча, вовча, індича, теля, ягня, лоша, кача, ведмежа, собача, курча, цуценя, козеня, гусеня, оленя, левеня, порося, пташа, сокола, лелеченя.

409. Виконайте тестові завдання.

1. Помилку у відмінковій формі іменника допущено в реченні

- А Бабуся придбала жовтеньких каченят.
- Б У зоомагазині не залишилося цуценятів.
- В Ми постійно гралися з веселими хлоп'ятами.
- Г Пишаймося своїм родом і племенем.

2. В орудному відмінку вжито іменник

- А орлятами
- Б ведмежат
- В іменам
- Г орляти

§45. КЛИЧНИЙ ВІДМІНОК

Про закінчення *-о, -е (-є), -у (-ю)* іменників у кличному відмінку, а також про звертання, що складаються із загальної назви та імені

ПРИГАДАЙМО. Що таке звертання?

410. А. Зіставте групи іменників у кличному відмінку. Яке закінчення в цій формі мають чоловічі імена, а яке – жіночі?

Сергію, Артемію

Надіє, Таїсіє

Б. Які з поданих нижче іменників жіночого роду мають пестливе значення? З яким закінченням уживаємо їх у кличному відмінку?

матусю, доню

мамо, дочко

В. Зробіть висновок про закінчення *-є // -ю* іменників у формі кличного відмінка.

У кличному відмінку однини іменники жіночого роду мають такі закінчення:

-о	Ганно, Ларисо, Жанно, Валентино, Таїсо, мамо, дівчино, сестро, добродійко, громадянку, Полтаво
-е (-є)	Наталіє, Маріє, Юліє, Таїсіє, ученице, круче, ноче, любове, мріє
-ю	Деякі іменники м'якої групи з пестливим значенням: матусю, доню, Наталю, Галю, Валю та ін.

У кличному відмінку однини іменники чоловічого й спільного роду мають такі закінчення:

-о	Миколо, колего, старосто, трудяго
-е	Павле, Ілле, Євгене, Богдане, друже, козаче, хлопче, президенте, міністріє, мерє, директорє, чемпіонє, школярє, тєслярє, стороже, громадянинє, Дніпрє, Львовє Деякі слова на -ець : хлопец – хлопче, кравець – кравче
-у	Джеку, Олегу, батьку, сину, тату, читачу
-ю	Іменники м'якої групи (крім деяких слів на -ець): Василю, Євгенію, Сергію, Ігорю, лікарю, татусю, учителю, добродію, місяцю, краю; боець – бійцю; покупець – покупцю

Зверніть увагу!

У кличному відмінку іменники чоловічого роду м'якої групи переважно мають закінчення **-ю** (а не **-є**): *Олексію, Андрію*. А іменники жіночого роду м'якої групи переважно мають закінчення **-є** (а не **-ю**): *Софіє, мріє* (крім слів з пестливим значенням: *матусю*).

Чол. рід	Жін. рід
ВалеріЮ	ВалеріЄ
ЄвгеніЮ	ЄвгеніЄ
ВіталіЮ	МаріЄ
краЮ	мріЄ

Середній рід

У кличному відмінку іменники середнього роду мають форму, однакову з називним. **Наприклад:** *озеро* (Н. в.) – *озеро* (Кл. в.); *курча* (Н. в.) – *курча* (Кл. в.).

Множина

У кличному відмінку множини іменники мають форму, однакову з називним.

Складені назви

- У звертаннях, що складаються із загальної назви та імені, обидва слова мають форму кличного відмінка. **Наприклад:** *колего Степане, пані Катерино, брате Петре*.
- У звертаннях, що складаються із загальної назви та прізвища, форму кличного відмінка має тільки загальна назва,

Складені
назви

а прізвище завжди виступає в називному відмінку. **Наприклад:** *колега Іваничук, добродійко Скирда.*

• Звертання, що складаються з **двох загальних назв**, можемо вживати у двох формах. **Наприклад:** *пане лейтенанте і пане лейтенант; добродію бригадире і добродію бригадир.*

411. I. Запишіть іменники у формі кличного відмінка. У яких словах при цьому спостерігаємо чергування звуків?

Назар, Назарій, Олексій, Соломія, Світлана, колега Антоніна, Тоня, матуся, батько, син, учитель, лікар Сергій, гончар, хлопець, швець, козак, аквалангіст, добродій художник, пан міністр, пані Софія, президент, вітер, Чернігів, місяць, діброва, надія, ведмежа.

II. З одним іменником у формі кличного відмінка складіть усно речення.

Н. в.	Кл. в.
Наталія	Наталіє
Наталія	Наталю
Арсен	Арсене
Арсеній	Арсенію
Олег	Олегу (Олеже – <i>архаїзм</i>)
гончар	гончарю
швець	шевче
жнець	женче

попрацюйте в парах

412. Виберіть кожен (кожна) з таблиць, розміщених у цьому параграфі, три іменники й запропонуйте одне одному записати ці слова в кличному відмінку. Згорніть підручники й виконайте завдання, а потім звірте з надрукованим.

коло думок

413. Поміркуйте, чому в поданих реченнях іменник *Олег* у формі кличного відмінка має різне закінчення.

1. Шановний Олегу Петровичу, просимо надіслати фінансовий звіт.
2. Олеже, ти зможеш погратися на планшеті, коли зробиш уроки.

414. Спишіть речення, уживаючи подані в дужках іменники у формі кличного відмінка. Розставте пропущені розділові знаки.

1. (Художник) ти пілігрим віків. Йдеш по святих місцях людського духу (*Л. Костенко*). 2. (Учитель) Навчайте нас життю – своїх дітей своєї батьківщини (*М. Синаївський*). 3. (Мій синок) нема такого зілля на землі, щоб серце лікувати (*Д. Павличко*). 4. Співай (ненька) тихенько, як давно співала, коли мене (моя неня) до сну колисала (*У. Кравченко*). 5. Неси мене (кінь) за бистрий Дунай! (*Л. Боровиковський*). 6. (Друг мій) У цім жорстокім світі є іще оаза доброти, є у цьому світі я і ти, є родина, друзі, наші діти (*Г. Дудка*).

415. I. Запишіть у формі кличного відмінка.

Валентина, Марія, Василь, Андрій, Віктор, Олег, Григорій, Марина, бабуся, режисер Іван, тенісистка Тетяна, тренер Юрій, лікарка Марина, брат Сергій, майстер Михайло, пан Всеволод, пані Аліна, добродій Ярослав, пан директор.

II. Складіть і запишіть два речення, використавши як звертання подані сполучення (на вибір).

416. Виконайте завдання одного з варіантів, використавши щонайменше два іменники в кличному відмінку.

- А** Напишіть привітання близькій людині (4–7 речень). **Б** Напишіть застереження молодшим дітям щодо безпечної поведінки на воді й біля водойм (5–8 речень).
- В** Напишіть звернення до громадян міста (села) щодо чистоти довкілля (5–8 речень).

417. Виконайте тестові завдання.

1. Неправильно утворено форму кличного відмінка в рядку

- А** Таню, Дмитре, міністре **В** бабусю, Назарію, Олегу
Б сине, земле, подруго **Г** Софіє, Віннице, місяцю

2. Закінчення *-ю* в кличному відмінку матимуть обидва іменники в рядку

- А** Сергій, доня **В** дідусь, мрія
Б Марія, матуся **Г** Назарій, Надія

§46. ТВОРЕННЯ Й ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕН ПО БАТЬКОВІ

Про суфікси *-ович* та *-івн(а)* в чоловічих і жіночих іменах по батькові, а також про особливості кличного та інших відмінків цих імен

Творення імен по батькові

Чоловічі	Жіночі
<p>До основи власного імені додаємо суфікс <i>-ович</i>:</p> <p><i>Дмитро</i> – <i>Дмитрович</i> <i>Олексій</i> – <i>Олексійович</i></p> <p>АЛЕ:</p> <p><i>Григорій</i> – <i>Григорович</i> (<i>-ій-</i> випадає) <i>Микола</i> – <i>Миколайович</i></p>	<p>До основи власного імені додаємо суфікс <i>-івн- (-івн-)</i>:</p> <p><i>Дмитро</i> – <i>Дмитрівна</i> <i>Олексій</i> – <i>Олексіївна</i></p> <p>АЛЕ:</p> <p><i>Григорій</i> – <i>Григорівна</i> (<i>-ій-</i> випадає) <i>Микола</i> – <i>Миколаївна</i></p>
<p>Декілька імен по батькові творимо за допомогою суфіксів <i>-ич</i>, <i>-іч</i>:</p> <p><i>Ілля</i> – <i>Ілліч</i> <i>Лукá</i> – <i>Лукіч</i> <i>Яків</i> – <i>Якович</i> <i>Кузьма</i> – <i>Кузьміч</i> (і <i>Кузьмович</i>) <i>Сáва</i> – <i>Сáвич</i> (і <i>Савович</i>) <i>Хомá</i> – <i>Хоміч</i> (і <i>Хóмович</i>)</p>	<p><i>Ілля</i> – <i>Іллівна</i> <i>Лукá</i> – <i>Луківна</i> <i>Яків</i> – <i>Яківна</i> <i>Кузьма</i> – <i>Кузьмівна</i> <i>Сáва</i> – <i>Сáвівна</i> <i>Хомá</i> – <i>Хомівна</i></p>

Зверніть увагу!

Треба розрізняти: 1) *Анатолійович, Анатолі́вна* (від Анатолій) і *Анатольович, Анатолі́вна* (від Анатоль); 2) *Олексійович, Олексі́вна* (від Олексій) і *Олексович, Олексі́вна* (від Олекса) та под.

418. I. Утворіть і запишіть від поданих імен чоловічі та жіночі імена по батькові.

Валерій, Юрій, Арсен, Арсеній, Кузьма, Ілля, Юліан, Геннадій.

II. Запишіть у формі кличного відмінка виділені імена й утворені від них чоловічі імена по батькові.

Зверніть увагу!

У **кличному відмінку чоловічі імена по батькові** мають закінчення **-у** (*Івановичу, Андрійовичу*), а **жіночі** – закінчення **-о** (*Іванівно, Андріївно*).

ситуація

419. Уявіть, що в класі ви вирішуєте деякі питання шкільного життя. Прочитайте подані репліки, доповнюючи їх інформацією про вказаних осіб.

- 1. Треба запитати в... (*ім'я та по батькові класного керівника*)
- 2. Це питання треба узгодити з... (*ім'я та по батькові директора школи*)
- 3. Приготуємо привітання для... (*ім'я, по батькові та прізвище бібліотекаря*)
- 4. Попросимо допомоги в... (*ім'я, по батькові вчителя історії*)

420. I. Провідмініайте письмово.

Тарас Євгенійович, Юлія Євгеніївна.

II. З одним поданим сполученням (на вибір) складіть і запишіть речення з прямою мовою.

два – чотири – усі разом

421. **ПОМІРКУЙТЕ.** Дідуся (по лінії батька) звать Григорій Данилович, його онука – Євгеній Федорович. Як звать (ім'я та по батькові) батька онука?

422. Утворіть і запишіть від поданих імен чоловічі та жіночі імена по батькові.

Андрій, Ігор, Сава, Олександр, Сергій, Григорій, Яків, Остап.

423. I. Відредагуйте речення. Зверніть увагу на правильне вживання імен по батькові та прізвищ.

1. Гарні квіти подарували Нелі Дмитрівній. 2. Глядачі зустрілися із Сергієм Скляренко. 3. Друзі щиро вітали з ювілеєм Віктора Олексієвича. 4. Сьогодні Олександрю Іваненко виповнюється 50 років. 5. Ми всі дякуємо Петра Федоровича. 6. Вітаємо Вас, шановний Станіславе Вікторовиче!

424. I. Запишіть у формі кличного й давального відмінків.

Андрій Петрович, шановна Валентина Дмитрівна, шановний Віктор Володимирович, Олег Тимофійович, Григорій Михайлович, Марина Олександрівна, Марія Олексіївна, Василь Борисович.

II. Складіть і запишіть два речення, використавши як звертання подані сполучення (на вибір).

425. Виконайте завдання одного з варіантів, використавши одне чи кілька імен та імен по батькові певної особи (певних осіб).

А Уявіть, що в певній ситуації незнайомі люди надали вам допомогу. Висловіть усно подяку їм за це (3–4 речення).

Б Уявіть, що вам чи комусь із ваших рідних або друзів потрібна допомога в певній ситуації. Висловіть усно прохання про допомогу (3–4 речення).

427. Виконайте тестові завдання.

1. Граматичну помилку допущено в рядку

- А Шановний Артеме Сергійовиче!
- Б Зустріч із Максимом Назаровичем.
- В Шановна Надіє В'ячеславівно!
- Г Подякували Оксані Кузьмівні.

2. Помилку в творенні імені по батькові допущено в рядку

- А Григорівна, Антонович
- В Юр'ївна, Андрійович
- Б Кузьмич, Ярославівна
- Г Савович, Валеріївна

3. Правильно утворено ім'я по батькові від імені

- А Ігор – Ігоревич
- В Микола – Миколайович
- Б Аркадій – Аркадієвна
- Г Віталій – Вітальович

Для вас, допитливі

Нерідко, коли пишемо листа, заяву тощо, постаємо перед проблемою: як правильно звернутися до людини? *Шановна Вікторіє* чи *Вікторію*?.. Швидко знайти відповідь на такі питання допоможе електронний сервіс «Звертання. Правопис імен та по батькові» на порталі www.slovnyk.ua. Перейти можна за посиланням: <http://www.slovnyk.ua/services/names.php?name>.

У базі цього словника містяться словоформи для понад 2600 імен та по батькові.

Запитання і завдання для самоперевірки

1. Наведіть 5–10 прикладів складних випадків узгодження роду іменників з іншими частинами мови.
2. Як визначити рід незмінюваних іменників? Наведіть приклади.
3. Розкажіть про особливості вживання іменників, що означають назви людей за діяльністю.
4. Наведіть приклади іменників, що мають лише форму однини або множини.

5. Які іменники в орудному відмінку мають закінчення *-ем (-єм), -єю (-єю)*? Наведіть приклади.

6. У яких іменниках чоловічого роду II відміни в родовому відмінку пишемо закінчення *-а (-я)*?

7. У яких формах іменники можуть мати паралельні закінчення? Наведіть приклади.

8. Які особливості словозміни іменників IV відміни?

9. Розкажіть про особливості вживання іменників у формі кличного відмінка.

10. Розкажіть про творення й відмінювання чоловічих та жіночих імен по батькові.

Готуємося до тематичного оцінювання

Виконайте завдання. Перевірте правильність виконання за допомогою відповідей у додатку

1. Усі іменники чоловічого роду в рядку

А путь, перекис, насип   **В** міністр, степінь, тюль
Б колібрі, лоша, Лондон   **Г** журі, нежить, ЄС

2. Лише форму однини мають обидва іменники в рядку

А вік, борошно   **В** окуляри, сани
Б радість, дітвора   **Г** Інтернет, шлях

3. Закінчення *-а* у формі **Р. в.** однини мають обидва іменники в рядку

А Ужгород, сантиметр   **В** графин, натовп
Б підмет, імпорт   **Г** очерет, мотор

4. Правильно написано всі слова в рядку

А вишнею, бджолярем, кущем, вдачею, піччю
Б володарем, грушею, днем, матір'ю, пустирьом
В роєм, гостем, площею, їжою, лікарем
Г пам'яттю, шампунем, подорожю, душею

5. Паралельні закінчення можуть мати виділені іменники в кожному рядку, **ОКРІМ**

А написати директору   **В** махати крилами
Б узяв олівець   **Г** виконувати завдання

6. Закінчення *-ю* у формі **Кл. в.** мають усі іменники в рядку

А хлопець, кінь, Назарій   **В** Юлія, Георгій, лікар
Б Геннадій, край, бабуся   **Г** місяць, мрія, Сергій

7. Правильно утворено ім'я по батькові від усіх імен, **ОКРІМ**

А Юрій – Юрійвна   **В** Хома – Хомівна
Б Лука – Луківна   **Г** Олексій – Олексівна

8. Поставте у формі кличного відмінка: *Геннадій Сергійович, Лідія Олександрівна.*

9. Доберіть відповідники жіночого роду: *поет, робітник, директор.*

10. Складіть речення з іменником спільного роду.

Рекомендуємо

КЛИЧМО ЇХ ЛЕСЮ, ОЛЕСЮ

Імена *Лєся* й *Олєся* донедавна були скороченими пестливими формами повних імен *Лариса* й *Олександра*, а тепер стали в українському вжитку документальними, офіційними. У звертаннях до жінок з іменами *Лєся*, *Олєся* спостерігаємо непослідовність у використанні закінчення кличного відмінка. Одні вживають їх із закінченням *-є* (*Лєсе*, *Олєсе*), інші – із закінченням *-ю* (*Лєсю*, *Олєсю*). Зважаючи на українську традицію утворювати форму кличного відмінка від жіночих імен м'якої групи з пестливим значенням за допомогою закінчення *-ю* (*бабусю*, *Галю*), рекомендуємо й імена *Лєся*, *Олєся* вживати в цьому відмінку з таким самим закінченням.

Отже, дівчаток кличмо *Лєсю*, *Олєсю*, до жінок звертаймося *Лєсю Вікторівно*, *Олєсю Григорівно* або *пані Лєсю*, *пані Олєсю* (За К. Городенською).

Розрізняймо

ДИВНІ ЗНАННЯ ЧИ ДИВОВИЖНІ?

В одній із газет мене привабив заголовок «Дивні знання». Можна було подумати, що тут ідеться про щось *кумедне*, оскільки в сучасній українській літературній мові *дивний* має значення «кумедний, незрозумілий своїми якостями або вчинками», те саме, що російське *странный*. Але в матеріалі розповідалося про догонів – невелике африканське плем'я, у давніх переказах якого вчені виявили новітні наукові відомості про Сиріус та інші космічні об'єкти. Тож ішлося про *незвичайні, гідні захоплення*, тобто не *дивні*, а *дивовижні* знання (О. Пономарів).

Антисуржик

МОРКВЯНИЙ, А НЕ МОРКОВНИЙ

Від іменника *морква* утворено прикметник *морквяний*, який не має варіантів. Проте ці варіанти часом створюють автори деяких публікацій – не знаючи українського слова, пишуть російське: *морковний сік* замість нормативного *морквяний* (О. Пономарів).

ПОСТАЧАЛЬНИК, А НЕ ПОСТАВЩИК

В українській мові є слово *постачати* зі значенням «давати комусь, забезпечувати кого чимсь» та похідні від нього *постачання*, *постачальний*, *постачальник*, *постачальниця*, *постачальницький* тощо. А слово *поставщик* – суржик (О. Пономарів).

Правильно	Неправильно
вищий навчальний заклад (ВНЗ)	вищий учбовий заклад (вуз)
давати спокій	залишати в спокої
завдяки допомозі	дякуючи допомозі
зазнавати поразки	терпіти поразку
тягар обов'язків	вантаж обов'язків
досі, дотепер, донині	до цих пір

Бесіду потрібно проводити так, щоб співрозмовників із ворогів робити друзями, а не друзів – ворогами

Піфагор

ПРАКТИЧНА РИТОРИКА. СУПЕРЕЧКА

§47. СУПЕРЕЧКА ЯК ВИД КОМУНІКАЦІЇ. РІЗНОВИДИ СУПЕРЕЧКИ

Про те, що таке суперечка та як співвідносяться між собою поняття «суперечка», «диспут», «дискусія», «полеміка»

428. Прочитайте поради давніх римлян. Поясніть, як ви розумієте ці висловлення.

- Якщо не вмієш говорити, навчися слухати.
- Думай, що кажеш, коли й кому.
- Про принципи не сперечаються.
- Не кажи про те, чого не знаєш.
- Потрібно вислухати й іншу сторону в суперечці.
- Де згода, там перемога.

Auscultare disce, nescis toqui.

*Cave, quid dicas, quando et cui.
De principiis non est disputandum.*

*Nec sutor ultra crepidam.
Audiatur et altera dars.*

Ubi concordia – ibi victoria.

Суперечка

Суперечка – це комунікативна ситуація, під час якої кожна зі сторін аргументовано відстоює свою позицію й намагається розкритикувати, спростувати позицію іншої сторони. Суперечку можна визначити як процес обміну протилежними думками.

Зіткнення думок

Будь-яка суперечка передбачає зіткнення думок або позицій. Якщо немає такого зіткнення, то немає й самої суперечки, а є інший вид комунікації, наприклад проповідь, молитва, лекція, доповідь. Також не є суперечкою комунікативна ситуація, за якої співрозмовник нейтрально або позитивно (тобто некритично) ставиться до позиції суперника.

Пошук істини

Головне **завдання суперечки** – вирішення конкретної проблеми, прийнятне для всіх сторін. У суперечці народжується істина, тому ті, хто сперечаються, докладають зусиль для її пошуку. В ідеалі суперечка не тільки приносить користь, а й викликає почуття задоволення, збуджує думку, дає змогу насолодитися інтелектуальною перемогою.

Толерантність

Багато хто в сучасному суспільстві не вміє толерантно вести суперечку, брати участь у конструктивному діалозі, аргументувати свою позицію. Тому суперечка часто перетворюється на сварку, опоненти просто ображають одне одного, поведуться брутально, а слухні пропозиції викликають у них негативні емоції.

Причини деструктивних суперечок:

- ✓ нетерпимість до чужої думки;
- ✓ егоїзм, амбіційність;
- ✓ упевненість у власній непогрішності;
- ✓ категоричність суджень;
- ✓ нездатність іти на компроміс;
- ✓ нерозуміння реальних процесів, що відбуваються в суспільстві

Я не сприймаю вашої думки, але я помру за те, щоб ви мали право її висловити.
(Вольтер)

Ніколи не сперечайтесь з дурнем – з боку можуть не помітити різниці
(Закон Мерфі)

430. Прочитайте запитання. Чи можуть вони бути предметом суперечки? Якщо так, то за якої умови?

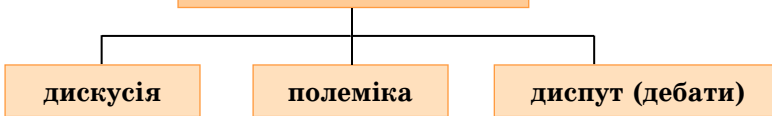
1. У чому полягає сенс життя?
2. Як найшвидше вийти на шлях суспільного прогресу?
3. Від чого залежить розвиток обдарованості дитини: від генетичних здібностей чи від впливу зовнішніх факторів?
4. Що важливіше: ким бути чи яким бути?
5. Що є визначальним у становленні особистості: походження й родинне виховання чи зусилля самої людини?

попрацюйте в парах

431. I. Виберіть з попередньої вправи одне запитання. Сформулюйте за ним дві протилежні позиції. Розподіліть між собою ці позиції та аргументуйте їх. Спробуйте знайти компромісний варіант відповіді на обране запитання.

II. Чи завжди можна вважати переможцем у суперечці (особливо з друзями) людину, яка довела свою виняткову правоту? Чи можуть друзі через дріб'язкову суперечку посваритися або навіть стати ворогами? Обґрунтуйте свої відповіді.

Різновиди суперечки

Дискусія
(від *лат. discussio* – дослідження, розгляд)

Це публічна суперечка, мета якої полягає в спільному пошуку істини, у з'ясуванні й порівнянні різних точок зору, у знаходженні шляхів вирішення спірного питання. Навіть якщо учасники дискусії не дійшли спільної думки, все ж таки взаєморозуміння між сторонами посилюється. Дискусію часто розглядають як метод, що активізує процес навчання, вивчення складної теоретичної проблеми.

<p>Полеміка (від <i>гр.</i> <i>polemikos</i> – ворожий, войовничий)</p>	<p>Це публічна суперечка, у якій є конфронтація, протистояння, протиборство сторін, ідей і думок. У зв'язку з цим її можна визначити як боротьбу принципово протилежних думок, боротьбу ідейну, світоглядну, моральну, як суперечку з метою утвердження власного погляду, своєї думки. Однак варто враховувати те, що справжня полеміка ведеться не просто заради перемоги як такої. Спираючись на принципові позиції, полемісти намагаються вирішити соціально значимі питання.</p>
<p>Диспут (від <i>лат.</i> <i>disputo</i> – досліджую, сперечаюсь)</p>	<p>Це публічна суперечка, предметом якої є наукове або суспільно важливе питання. На диспут запрошують широке коло фахівців, які виголошують доповіді з певної проблеми, а також опонентів, зацікавлених осіб. Диспут старанно планують. Учасників ознайомлюють з темою, вони опрацьовують необхідну літературу, щоб аргументовано відстоювати свою позицію.</p>
<p>Дебати (від <i>франц.</i> <i>debate</i> – сперечатися)</p>	<p>Це суперечки, які виникають під час обговорення доповідей, виступів на зборах, засіданнях, конференціях тощо. У сучасному суспільстві дебати використовують як специфічний спосіб передвиборчої агітації, метою якого є публічна перемога над суперником.</p>

Зверніть увагу!

Якщо учасники дискусії або диспуту, відстоюючи протилежні думки, намагаються дійти якоїсь єдиної думки, знайти спільне рішення, установити істину, то мета полеміки зовсім інша – не досягнення згоди, а перемога над супротивником, відстоювання й захист своєї позиції.

432. І. Прочитайте лист у газету. Наскільки описана ситуація є актуальною?

ОНУК

Моєму онукові 15 років. У нього є мама, тато, бабуся й дідусь. Так приємно писати ці слова саме так, а не як він нас називає – дідок і бабка.

Навіть не можу згадати, на якому етапі ми його «втратили». Спочатку почав різати слух тон, яким розмовляв наш хлопчик. Жодні зауваження, повчання не давали результатів.

Здавалося, що він просто отримує насолоду, спостерігаючи за тим, як ми бурхливо й емоційно реагуємо на його відповіді. Він уміло й жорстоко кривдив нас словами, випробовував наше терпіння аж до нашої агресії. Коли ми починали кричати й пояснювати, що, крім нас, ще є люди, з якими йому доведеться спілкуватися, і що не всі його приймуть таким, за якого він себе видає, він твердив, що йому байдуже.

Потім батьки купили йому планшет. Із цього все й почалося. Хлопець повністю поринув у віртуальне життя. Коли він сідає за комп'ютерні

ігри, це зовсім інша людина. І найдивніше, що він запрошує мене, аби я зрозуміла, чому в Інтернеті йому цікавіше, ніж у реальності.

А мені шкода змарнованого часу. Онук міг би прочитати цікаву книжку, побувати в театрі, прогулятися Печерськом, захоплюючись подихом старовини. У цьому наші погляди не збігаються. Як до нього підійти? Чим захопити? Яким способом? (З газети «Голос України»).

II. Висловіть й обґрунтуйте свої позиції стосовно таких запитань:

- ✓ Хто винен у родинному конфлікті?
- ✓ Чи можливо й у який спосіб налагодити теплі стосунки в родині хлопця?
- ✓ Чи може реальне життя бути цікавішим, ніж віртуальний простір? До яких небезпечних наслідків може призвести надмірне захоплення спілкуванням у соціальних мережах?
- ✓ Чи може спільна діяльність чи спільне захоплення (і яке саме) дорослих і дітей бути містком на шляху до порозуміння?

III. Висловлення кого з однокласників, на вашу думку, було більш переконливим? Свою відповідь поясніть.

433. У правовій державі з демократичним стилем управління зростає роль конструктивного діалогу не лише в політиці й пропаганді, а й у бізнесі, обслуговуванні населення, культурі, освіті, міжнародній дипломатії, судовій практиці та інших сферах суспільного життя.

Обґрунтуйте важливість конструктивного діалогу в таких сферах життя: політиці, освіті, бізнесі, культурі, сімейному житті.

§48. ПРАВИЛА ВЕДЕННЯ СУПЕРЕЧКИ. АРГУМЕНТИ

Про те, чого не можна робити під час суперечки, як довести думку, та про типові помилки в аргументації й критиці

ПРИГАДАЙМО. Що таке аргументи?

434. Прочитайте висловлення. Про які особливості аргументації йдеться в кожному з них?

1. ...Хай неправда викрита – у пристрасті тисячі доказів, щоб пустити цю неправду знову в хід (*Жан Робіне*). 2. Хто доводить багато, той нічого не доводить (*Латинський вислів*). 3. Аргументи не рахують, а зважують (*Грецький вислів*). 4. Усе сказано ніколи не буде. Суперечка думок безкінечна (*С. Рамішвілі*). 5. Дзвінка цитата спокушає нас більше, ніж правдиве мовлення (*М. Монтень*). 6. Говори з переконанням – слова й вплив на слухачів придуть самі собою (*І. Гете*). 7. Одне слово, сказане від щирого серця, діє на наш розум сильніше усяких найважливіших доказів і переконливіше всяких розмірковувань... (*А. Аміель*).

Правила

Суперечка, як і будь-яка боротьба, відбувається за певними правилами, які передбачають використання одних тактичних прийомів і забороняють інші. Якщо ці правила порушують, то суперечку припиняють або ж вона переростає в конфлікт. Дотримання правил ведення суперечки дає змогу гідно вийти з будь-якого інтелектуального змагання й зберегти повагу до себе незалежно від результатів.

Правила ведення суперечки

Не потрібно / Не можна	Потрібно
<ul style="list-style-type: none"> ✓ говорити занадто довго та занадто часто; ✓ перебивати опонента, окрім необхідності уточнення певного поняття, положення; ✓ говорити занадто довго та занадто часто; ✓ перебивати опонента, окрім необхідності уточнення певного поняття, положення; ✓ дискутувати чи сперечатися стосовно тих питань, які є аксіомами (не потребують доведення); ✓ змінювати чи підмінювати тему суперечки іншою; ✓ замінювати розумні, логічні докази емоціями й з'ясуванням суто особистісних стосунків; ✓ викладати зразу всі положення чи аргументи. Послідовно підкидайте аргументи, але завжди майте про запас що сказати; ✓ усе заперечувати, бути впертим. Можна погодитися з певними положеннями опонента, а відтак заперечити йому в найсуттєвішому; ✓ переходити «на особистості»; ✓ підвищувати тон, зриватися на крик 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ вступати в суперечку лише за згодою іншої людини; ✓ критикувати висловлення, позицію, а не людину; ✓ на початку розмови домовитися про значення термінів, дефініцій; ✓ поважати погляди всіх учасників суперечки; ✓ бути непоступливим, але тільки в тому випадку, якщо ви впевнені у своїй правоті й можете її обґрунтувати; ✓ сперечатися, озброївшись фактами й аргументами; ✓ наголошувати в різних контекстах на основних положеннях, поняттях кілька разів, щоб вашу позицію запам'ятали й закріпили; ✓ демонструвати спокій, витримку, доброзичливість, толерантне ставлення до опонента; ✓ уміти визнавати себе неправим, завжди бути готовим відступити, попросити вибачення; ✓ поводити себе у випадку поразки чемно й гідно

Культура мовлення

Важливу роль у суперечці відіграє культура мовлення. Уміле й безпомилкове використання лексичних засобів, відсутність штамів, неординарність мовленнєвої поведінки, урахування мовленнєвого рівня й досвіду супротивника позитивно впливають на процес обговорення, на психологічний стан учасників, сприяють усуненню емоційного напруження. Недбалість у доборі слів чи збіднений словниковий запас може негативно позначитися не тільки на авторитеті мовця, а й на його позиції.

Зверніть увагу!

Обов'язковою умовою будь-якої суперечки є чітка визначеність тези, яка не допускає двозначності. Інакше суперечка буде безпредметною й марною.

КОЛО ДУМОК

435. Прочитайте фрагмент суперечки двох науковців. Поясніть, чим небезпечна така категоричність і нігілізм. Чи можна в суперечці бути занадто самовпевненим?

- Те, що я сказав, – істина, тому що я сказав це.
- Те, чого я не говорив, – не істина, тому що я не говорив цього
(За Шарлем Луї Монтеск'є).

СИТУАЦІЯ

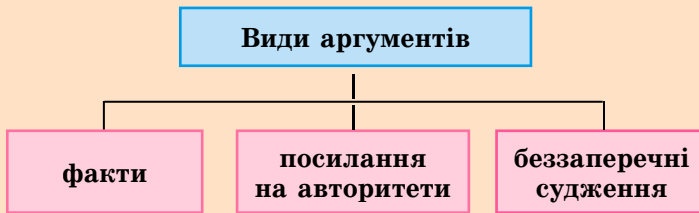
436. Уявіть, що ви брали участь у дискусії щодо використання альтернативних джерел енергії. Ви гарно виступили, навели переконливі аргументи, але опонент був сильнішим за вас. Спробуйте гідно вийти з цієї ситуації. Завершіть запропоновані речення.

- > Сьогодні, справді, ще не час, але...
- > Ви самі невдовзі переконаєтеся...
- > Ми до цього повернемося пізніше, а зараз...
- > На жаль, ви мене не зрозуміли...
- > Шкода, що я поки що не зміг переконати вас, оскільки...

Аргументи

Для того щоб довести істинність чи хибність висловленої позиції, треба навести аргументи. **Аргументи** – це докази, які учасники суперечки використовують для переконання партнерів.

Факти

Найнадійнішим видом аргументів є факти. Якщо ж використовувати посилання на авторитети, то необхідно пам'ятати, що авторитети повинні бути прийнятними в тій чи тій аудиторії, тобто вони насправді повинні мати високий статус. Беззаперечні судження – це закони, теорії, аксіоми, традиційно прийняті в певній людській спільноті як істинні.

Способи переконання

Опонента можна переконати за допомогою логічних або психологічних доказів.

За допомогою **логічно** побудованих мовних конструкцій ми залучаємо слухачів до мисленнєвої діяльності. **Психологічні** докази впливають безпосередньо на почуття. Мотивом переконання або дії може послугувати одне чи кілька почуттів, зокрема: фізичне благополуччя, економічні інтереси, суспільні інтереси, почуття власної гідності.

Зверніть увагу!

Логічні докази вимагають перевірки на наявність помилок: Чи можливі інші причини? Чи можливі інші наслідки? Чи впливає висновок із посилань? Чи стосується приклад узагальнення?

Помилки в аргументації

Вид помилки	Пояснення
Аргументи не сформульовано ясно й чітко	Якщо в аргументації або критиці застосовувати занадто складні аргументи, то важко буде переконати співрозмовника, бо він просто не зрозуміє, про що йдеться
Аргументи повністю або частково є хибними	Аргумент може бути хибним, якщо: <ul style="list-style-type: none"> – декілька наведених аргументів є суперечливими. Наприклад, свідчення очевидців можуть не збігатися з даними експертів; – аргумент суперечить сам собі. Наприклад: Я знаю, що я нічого не знаю (<i>Сократ</i>); – перевірити істинність його можна буде лише в майбутньому.
Аргументів недостатньо для доведення тези	Один аргумент майже ніколи не обґрунтовує тезу. Але декілька аргументів, які взаємопов'язані між собою, можуть бути міцною основою для доведення тези.
Аргументи не відповідають тезі	Часто в процесі суперечки опоненти намагаються навести для обґрунтування власної точки зору аргументи, які не пов'язані з предметом суперечки
Доведення тези підмінюють оцінкою особи	Доводячи тезу «він добрий оратор», посилаються, наприклад, на те, що він хороша людина, активний громадський діяч тощо. Такі аргументи характеризують особу, але не пропонувану тезу

437. І. Прочитайте наведені аргументи. Які з них можна вважати логічними доказами, а які – психологічними?

1. «За відгуками мешканців нашого міста, які користуються будинковими лічильниками тепла, витрати на встановлення цих засобів обліку виправдали себе. Адже зменшилася оплата за тепlopостачання для кожного мешканця будинку. Отже, встановлення теплових лічильників – вигідне вкладання коштів».

2. «Якщо ми хочемо захистити свою незалежність, свободу, відстояти територіальну цілісність держави, то маємо розвивати власні збройні сили».

3. «Якщо людина занедужала, треба звертатися до лікаря. Головний біль – ознака недуги. Отже, при виникненні головного болю треба не займатися самолікуванням, а звертатися за порадою до лікаря, щоб з'ясувати причину недуги».

4. «Ви повинні піти на навчання до професійного лицею, бо, підвищивши свій професійний рівень, зможете заробляти більші гроші або навіть відкрити власне підприємство».

ІІ. Наведіть приклади логічних і психологічних доказів до такої позиції: «Кожна людина має брати участь у розв'язанні екологічних проблем».

438. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Поясніть, як ви розумієте таке висловлення римського філософа Сенеки: «Довгий шлях через настанови, короткий і легкий – через приклади».

439. I. Прочитайте текст.

Усі знають, що у своїй квартирі (у своєму будинку) потрібно раціонально використовувати холодну й гарячу воду, тепло, електроенергію, тому що це дає можливість зекономити бюджет родини. Але чи потрібно заощаджувати тепло, воду й електроенергію в навчальному закладі (школі, гімназії, дитячому садку, центрі дитячої творчості), адже за все це платить держава?

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Визначте тему, мету й предмет можливої суперечки.
2. Визначте можливі протилежні позиції на проблему.
3. Сформулюйте тезу, у правильності якої ви переконані.
4. Доберіть два аргументи для захисту своєї позиції. Аргументацію розпочніть такими словами: «Я вважаю свою тезу правильною, тому що...»

440. I. Підготуйтеся до дискусії стосовно запитання: «Чи завжди й у всьому треба бути безкомпромісним?». Зокрема, чітко сформулюйте свою позицію (тезу), доберіть аргументи для її підтвердження чи спростування, приклади (факти, посилання на авторитети). Ви можете скористатися поданим нижче матеріалом, який допоможе виконати завдання.

<i>Теза</i>	Чи потрібно бути безкомпромісним у ставленні до гнобителів нації, у вирішенні глобальних проблем, від яких залежить майбутнє? Чи бувають у житті ситуації, коли можна пожертвувати безкомпромісністю?
<i>Аргумент</i>	Чи може досягти успіху людина, яка не знає, що таке компроміс? Чи можна діяти всупереч власним переконанням, бажанням заради високих цілей, благих намірів?
<i>Приклади, факти</i>	Галілео Галілей під загрозою катувань зрікся своїх наукових ідей і визнав їх помилковими, але не заради самозбереження, а заради можливості завершити свою книжку «Бесіди й математичні докази». Мавка, головна героїня драми Лесі Українки «Лісова пісня», у боротьбі за людину, за її духовну красу й справжнє щастя діє наперекір велінню серця, кориться іншим. Лісова красуня повернулася до життя, щоб подати руку допомоги Лукашеві, який зрадив її.

II. Проведіть у класі дискусію на тему «Чи завжди й у всьому треба бути безкомпромісним?».

441. I. Виконайте завдання одного з варіантів.

ВАРІАНТ А. Уявіть, що у вашому місті (селі) проходить весняна екологічна акція «Молодь за чисте довкілля». Поміркуйте, що може змусити особисто вас узяти участь у такій акції. Доберіть декілька логічних чи психологічних доказів, щоб переконати ваших однолітків у тому, що кожен старшокласник (кожна старшокласниця) повинен (повинна) взяти участь в акції «Молодь за чисте довкілля».

ВАРІАНТ Б. Уявіть, що у вашому місті (селі) відкрили секцію з певного виду спорту. Поміркуйте, що може змусити особисто вас записатися до цієї спортивної секції. Доберіть декілька логічних чи психологічних доказів, щоб переконати ваших однолітків у тому, що кожен старшокласник (кожна старшокласниця) повинен (повинна) відвідувати цю спортивну секцію.

II. Викладіть письмово свою позицію та наведіть аргументацію у вигляді замітки до газети чи мотиваційного повідомлення в соціальних мережах. Ви можете скористатися мовними конструкціями з довідки.

довідка

Переконаний (а) у тому, що...; не маю сумніву, що...; можливо, багато хто не погодиться зі мною, але...; свідченням цього є...; наведу такий переконливий аргумент...; моя позиція ґрунтується на тому, що, по-перше, ..., а по-друге, ...; прикладом може слугувати...

§49. УЧАСТЬ У ДИСКУСІЇ

442. I. Прочитайте текст виступу. Визначте його комунікативне призначення, тему та мікротему. Чи погоджуєтеся ви з думкою, висловленою в першому реченні?

ЯК НАВЧИТИСЯ ЗАОЩАДЖУВАТИ

Однією з важливих суспільних проблем є низький рівень фінансової грамотності. Ми вміємо заробляти, але часто неефективно розпоряджаємося заробленими коштами.

Процес заощадження – це не так про кошти, як про самодисципліну й цілеспрямованість. Заробити гроші – лише півсправи. Важливо не розтринькати їх на дрібниці, що інколи буває доволі складно. Тому для ефективного заощадження коштів потрібна сила волі. І не лише для того, щоб стримувати себе від імпульсивних покупок, що часто завдають серйозних збитків домашньому бюджету.

Робити з накопичення грошей самоціль і фанатично економити на всьому – теж не варто. По-перше, є небезпека перетворитися на скнару. По-друге, коли економити на базових потребах й обмежуєш себе в елементарному комфорті, з'являється ризик

«зірватися» через кілька місяців жорсткої економії й перестати відклада-ти кошти взагалі.

Власне для того, щоб утримати баланс між **марнотратством** і **скупістю**, потрібна сила волі. Одне з основних завдань ще до початку заощадження – зрозуміти, навіщо це вам, і поставити перед собою чітку мету.

Навіщо заощаджувати? Цілі можуть бути різними. Хтось хоче поїхати влітку до моря, комусь бракує грошей для придбання ноутбука чи планшета, а хтось має намір купити авто. Є люди, що відкладають на самоосвіту чи освіту своїх дітей, на власну справу, житло чи забезпечену пенсію.

Заощадження – це передовсім корисна звичка, яку краще виховувати в ранньому віці. Але навіть за мінімального доходу ефект від заощадження буде відчутним (*З довідника*).

II. З'ясуйте за тлумачним словником лексичне значення виділених слів. Поясніть, чим різняться ці два поняття.

III. Визначте, яку позицію займає автор (авторка) тексту стосовно такого запитання: «Чи може накопичення грошей бути самоціллю?». Які аргументи він (вона) наводить для доведення своєї позиції?

443. Візьміть участь у дискусії на тему «*Чи потрібно збирати й заощаджувати гроші*». Подискутуйте з однокласниками (однокласницями) чи батьками стосовно таких запитань:

- ✓ Навіщо збирати гроші та де їх зберігати?
- ✓ На що витратити гроші?
- ✓ Як і на чому можна заощаджувати?
- ✓ Чи повинні діти розповідати батькам, на що тратять свої кишенькові гроші?

Ви можете скористатися поданими нижче довідкою та пам'яткою.

Довідка

Доказом може бути...; Можна навести інші приклади...; Моя думка з цього питання дещо інша...; Положення... видається сумнівним (непереконливим, викликає застереження); Теза про те, що..., недостатньо аргументована; Думка про... потребує більш ґрунтовної аргументації; Аргументи недостатньо переконливі, тому що...; Уявімо, що...; Приклад може бути витлумачений інакше, якщо...; От чому не можна погодитися...; Якщо основна думка така, то...; Припустімо, що...

Етапи дискусії

пам'ятка

1. Виголосіть текст виступу, сформувавши свою позицію стосовно всіх чи декількох запитань. Наведіть аргументи, докази. Підсумуйте сказане.

2. Уважно послухайте виступи однокласників (однокласниць). Зверніть увагу, які позиції у вас є спільними, з якими позиціями ви погоджуєтеся, а з якими – ні.

3. Висловіть свої міркування стосовно висловлених однокласниками (однокласницями) позицій, наведених аргументів, доказів. З якими аргументами ви не погоджуєтеся? Наведіть контраргументи. На різних етапах дискусії ви можете використати відповідні мовленнєві конструкції з довідки, поданої вище.

444. Уявіть, що вам потрібно взяти участь у дискусії на одну з поданих тем (на вибір): «Чи потрібно стежити за модою?», «Чи потрібно залучати учнів до громадських робіт?», «Чи треба дозволити учням відвідувати уроки за бажанням?», «Чи потрібна ранкова зарядка в школі?». Підготуйте короткий виступ. Виголосіть текст виступу. Час виступу – 1,5–2 хв.

§50. ПОЛЕМІЧНІ ПРИЙОМИ. МИСТЕЦТВО ВІДПОВІДАТИ НА ЗАПИТАННЯ

Про полемічну майстерність та про коректні й некоректні прийоми ведення полеміки

ПРИГАДАЙМО. Що таке полеміка?

Полеміка

Основне завдання **полеміки** – доведення власної позиції. Щоб оволодіти полемічною майстерністю, необхідно виробити вміння доводити сформувані тези й спростовувати позиції опонента, застосовуючи **полемічні прийоми**. Прийоми можуть бути коректними й некоректними. Коректні прийоми відповідають загальним правилам суперечки, проте містять елементи хитрощів, а некоректні – не обмежені морально-етичними нормами й можуть включати навіть погрози й застосування фізичної сили.

ПОЛЕМІЧНІ ПРИЙОМИ

заперечення фактам

«зведення до абсурду»

(демонстрація хибності тези, оскільки наслідки, що випливають з неї, суперечать дійсності)

випередження суперника

(ведення полеміки за власним сценарієм, самому висловлювати й спростовувати аргументи, до яких може вдатися суперник)

контрприклад

(використання тези суперника «навіпаки» з позитивною аргументацією)

концентрація дій

(зосередження уваги на найсильнішому або на найслабших аргументах суперника)

піймати на слові

(постійно вказувати співрозмовнику на те, що він не сприймає думку, яку сам і висловлює, тобто звертати увагу на суперечливість висловлень)

гумор, іронія, сарказм

(посилюють емоційний вплив на слухачів, допомагають розрядити напружену атмосферу)

прийом бумеранга

(спростування позиції суперника його ж аргументами)

атака запитаннями

(відповідати завжди складніше, ніж запитувати. Мета цього прийому – перехопити ініціативу, ускладнити становище опонента)

гнівна відсіч

(нейтралізація суперника не через аналіз тез, а через критику особистісних (поведінка, комунікативні особливості) якостей самого співрозмовника)

Некоректними є такі полемічні прийоми:

- зумисний відхід від теми (намагання зосередити увагу на обговоренні іншого твердження, безпосередньо не пов'язаного з вихідним положенням, довгі розмірковування про речі, що не мають ніякого стосунку до обговорюваних питань);
- використання аргументу до публіки (замість обґрунтування об'єктивними доказами істинності чи хибності тези, учасник полеміки апелює переважно до почуттів слухачів, а не до розуму);
- використання аргументу до особистості (супернику приписують такі вади, які роблять його смішним, кидають тінь на його розумові здібності, підривають довіру до його роздумів. Предметом суперечки стає особистість суперника, а не те, що він говорить);
- використання аргументу до марнославства (звучать хвалебні оди супернику з надією, що він, розчулений компліментами, стане м'якшим і поступливішим);
- використання аргументу до фізичної сили (звучать попередження про неприємні наслідки, про можливе застосування фізичної сили, засобів примусу);
- використання аргументу до жалості;
- виведення суперника з рівноваги шляхом грубих витівок, образ, знущань тощо.

445. Ознайомтеся з мовленнєвими ситуаціями. Які некоректні полемічні прийоми застосовано в кожній із них?

* * *

Під час полеміки, присвяченої теорії походження видів Ч. Дарвіна, єпископ Вільберфорс звернувся до слухачів з питанням, чи були їхні предки мавпами. Біолог Т. Хакслі, який захищав цю теорію, відповів, що йому соромно не за своїх предків-мавп, а за людей, які не здатні поставитися серйозно до висновків Ч. Дарвіна.

* * *

Під час захисної промови в суді у справі священника, який украв білизну, адвокат Плевако сказав: «Він (священик) стільки разів відпускав Вам Ваші набагато тяжчі гріхи, невже Ви, панове присяжні засідателі, не відпустите йому цей маленький гріх!».

* * *

Під час полеміки щодо реформування медичної галузі один з опонентів на початку виступу звернувся до свого суперника з такими словами: «Не викликає сумнівів ваша глибока ерудиція. Ви розумна людина, тому не будете заперечувати, що нам необхідно запроваджувати страхову медицину».

два – чотири – усі разом

446. Використовуючи різні полемічні прийоми, спростуйте одну з наведених тез. Узагальніть дібрані аргументи.

Теза 1. Освіта робить людину залежною від знань і не дає їй свободи.

Теза 2. Розподіляти обов'язки між членами сім'ї не потрібно, тому що все треба робити разом.

447. Уявіть, що ви берете участь у полеміці. Але ваші опоненти – «інтелектуальні шахраї», які для того, щоб ошукати вас, використали логічно неправильні міркування з абсурдними кінцевими висновками. Проаналізуйте запропоновані міркування й знайдіть логічні помилки, сплутування значення слів, підміну обсягу понять, суперечності.

- 1. Компанія, яка колись одержала кредит від банку, тепер нічого йому не винна, оскільки вона стала іншою: у її правлінні не залишилося нікого з тих, хто просив позику.
- 2. Ліки корисні і є благом. // Що більше блага, то краще. // Висновок: що більше ліків, то краще.
- 3. Усі уважні добре засвоюють уроки. // Деякі учні уважні. // Усі учні добре засвоюють уроки.
- 4. Ось купа камінців. // Ти забрав із купи всі камінці, крім одного. // Один камінець – купа.
- 5. Епіменід-критянин стверджує, що всі критяни – брехуни. // Тому Епіменід сам брехун. // Якщо Епіменід – брехун, то його твердження про критян хибне. // Критяни – чесні люди. // Але Епіменід – критянин, і його твердження про критян правильне.

448. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. I. Чи були ви свідком полеміки, яка не привела до позитивного результату? Яких помилок при цьому припустилися мовці?

II. Як ви розумієте висловлення французького письменника Франсуа де Ларошфуко «Ми вважаємо розсудливими лише тих людей, які в усьому з нами згодні»?

попрацюйте в парах

449. Поміркуйте разом над поданими твердженнями. Візьміть участь у полеміці стосовно одного з них (обраного вами або вчителем). Полемізувати можна з уявним опонентом. Використайте одну-дві мовленнєвих конструкції з довідки.

1. Діти до 14 років не повинні відповідати за прийняті ними рішення.
2. Батьки не повинні давати дітям гроші на кишенькові витрати.
3. У житті не потрібно прислухатися до думки оточення, бо це заважає рухатися вперед.
4. У житті не потрібно дотримуватися будь-яких правил, бо правила – це насилля над людиною.
5. В Україні потрібно поступово переходити на спілкування англійською мовою, бо за цією мовою майбутнє.

довідка

Не можемо погодитися...; Хочемо заперечити...; Наша думка з цього питання дещо інша...; Я, як і багато моїх друзів, вважаю, що...; цілком справедливо, що...; як на мене, то...; я глибоко переконаний, що...; доказом цього може бути...; прикладом може слугувати...

450. Складіть і запишіть діалог (12–16 реплік), можливий в умовах проведеної за завданням попередньої вправи полеміки. При цьому висловіть альтернативні точки зору з порушеного питання, дайте аргументовані відповіді на запитання уявного опонента, наведіть докази на захист своєї позиції, спростуйте хибні, на вашу думку, твердження.

Запитання

Під час суперечки опоненти можуть ставити різні **запитання** одне одному. Інколи відповіді на запитання є важливішими, аніж промова перед аудиторією. Запитання – це можливість краще висвітлити свою позицію. Якщо ви побачили, що хтось зі слухачів підніс руку, завершіть свою думку й тоді зверніться зі словами *«так, будь ласка»* або *«я слухаю ваше запитання»*. Коли запитання прозвучало, **витримайте невелику паузу** й дайте відповідь коротко, по суті. Перед цим можна також висловити своє ставлення до запитання: *«Як добре, що ви поставили це запитання»*; *«Це дуже важливе запитання!»*; *«Ви ставите дуже своєчасне запитання»*; *«Ви ставите запитання, на яке не могли відповісти кращі науковці»*.

Якщо запитання має якісь двозначності, то варто уточнити, чи правильно ви зрозуміли запитання, переформулювавши його. Наприклад, *якщо я вас правильно зрозумів, то ви запитуєте про заходи, які ми провели, щоб підтримати вітчизняного виробника?*

451. I. Ознайомтеся з двома поглядами на роль комп'ютера в житті людини. Чи є ці твердження переконливими? Чи можуть висловлені позиції спричинити полеміку?

1. Комп'ютер безпосередньо впливає на психіку людини, розвиває роздратованість, утому, а також забирає час, який людина витрачала б на спілкування з друзями, знайомими, природою тощо.

2. Комп'ютер – це важлива і зручна річ на роботі та вдома, за допомогою якої можна вирішити безліч проблем, дізнатися про необхідне, знайти цікаву інформацію, а також весело провести час і просто відпочити. А всі розмови про можливу небезпеку – то лише байки й забобони.

II. Напишіть замітку дискусійного характеру на тему «До чого може призвести стрімкий прогрес сучасної техніки». Розкрийте дві протилежні позиції. Намагайтеся переконати читача в слушності тієї позиції, яку відстоюєте ви.

Проект

Проведіть у класі (можливо, спільно з батьками) **вечір-диспут** на одну з таких тем: 1. *Коли людина стає дорослою?*; 2. *Чи потрібно завжди говорити правду?*; 3. *Комп'ютеризація суспільства: за і проти.*

Об'єднайтеся в дві групи залежно від позиції, яку ви будете підтримувати. Підготуйте виступ, у якому чітко висловіть свою позицію. Доберіть аргументи (докази); знайдіть висловлення відомих людей, пригадайте приклади з художньої літератури, власного життєвого досвіду, історії.

На початку диспуту, скориставшись довідковою літературою, визначте ключові поняття (дефініції), які ви будете використовувати (наприклад, *дорослість, правда, брехня* тощо). Намагайтеся досягти компромісу. Продумайте заздалегідь короткий текст заключної промови.

Можете запросити глядачів. Але пам'ятайте, що аудиторія – це не пасивна маса людей, а колектив, який має свої переконання, свої позиції стосовно питання, яке обговорюють. Вона є основним об'єктом впливу.

ДОДАТКИ

Додаток 1

СЛОВНИК НАГОЛОСІВ

А

абі́хто
алфа́віт
асиме́трія

Б

беремо́, беретé
біржові́й
блізькі́й
босо́ніж
борючі́сь
б'ючі́

В

ва́ги
везті́, везетé, веземо́
верба́
веретéно
весті́
віга́дка
визво́льний
визна́ння
вимо́ва
вимо́га
вінагородити
віпа́док
віп'рягти
вирáзність
виставко́вий
вичерпний
водно́час
возз'єднання
всерéдині

Г

гетьма́нський
гно́бити
горо́біна
горо́діти
гороші́на
госпо́дарський (від
госпо́дар)
господáрський (від
господáрство)
груше́вий

Г

грунто́вий

Д

далечина́
да́но
дворо́вий
дециме́тр
діа́лог
ді́дів
ді́точкі
ді́тьми
дове́рху
дове́сті
дові́дник
до́нька
допі́зна
досхо́чу́
дочка́
до́щечка
дощові́й

Ж

жада́ний
жالی́ти
жалю́зі
жаркі́й
живо́пис
живопі́сний
житло́
житло́вий

З

завда́ння
завдо́вжки
заверші́ти
зага́дка
задо́брити
зада́легідь
за́йнятий
запита́ння
засла́ння
застре́лити
зібра́ння
зле́гка

зм'якши́ти
зовсі́м
зру́чний

І

ідемо́, ідетé, ідучи́
іскра́

Ї

їсти́вний

К

кажу́
ка́жучи
ка́мбала
ката́лог
квасоле́вий
кі́дати
кіломе́тр
кладемо́, кладетé
книжко́вий
ко́взатися
ко́лесо
ко́сий
котри́й
кропи́ва

Л

ла́те
легкі́й
листопа́д
листя́ний
літо́пис
льо́довий
лялько́вий

М

медикаме́нт
мере́жа
месті́
металу́ргія
мі́й, мого́
міліме́тр
мілкі́й
морочи́ти

Н

наві́ки

навкóло
навчáння
надбáння
народногосподáрський
насáмперед
нáчинка
ненáвидіти
ненáвість
нести́, несемó, несетé
новий
нудний

О

обіцáнка
обрáння
обрúч (обід)
одина́дцять
одна́ковий
одноразóвий
оздоровіти
óлень
олéнячий
оптóвий
острівний

П

пізнáння
пільговий
плигáти
поблизú
пóдруга
позáочі
пока́зник
полéжати
пóмилка

порядкóвий
посідіти, посіджу
послáння
посúха
прийня́ти
при́чип
прия́зний
прóстий

Р

ра́зом
ранкóвий
ринкóвий
різнóвид
річкóвий
роблю́
розв'язáння
розпові́сті
руслó

С

сáдно
сáнки
сантимéтр
свéрдло
серéдина
симетр́ія
спі́на
старáнність
стóляр
судно́
сúетний

Т

талані́ти
талані́тий

тóвпитися
товстíй
той, тогó
тонкíй
торф'яний

У

украї́нець
украї́нський
урочíстий

Ф

фаховíй
фенóмен
фóльга

Х

ходжу́
хúтро

Ц

це́нтнер
ці́нник
цукрóвий

Ч

чарівний
черговий
черствий
читáння
чорно́зем
чотирна́дцять

Ш

швидкíй
шовкóвий

Додаток 2

ОРФОЕПІЧНИЙ СЛОВНИК

боротьба́ [бород'ба́]
Великдень [ве"ліг'де"н']
вмива́ешся [вми"ва́йе"с':а]
вмива́ються [вми"ва́йуц':а]
во́гкий [во́хкий]
вокза́л [вог'зál]
доцці́ [доц':í]
зжа́ти [ж:áти]
зса́дити [с:адíти]
зшивáти [ш:и"ва́ти]
кні́жці [кніз'ц'í]

лéгко [лéхко]
молотьба́ [молод'ба́]
нігті́ [н'іхт'í]
отже́ [о́дже]
пóсмiшці́ [пóс'м'іс'ц'í]
прині́сши [при"н'іш:и]
прóсьба [прóз'ба]
рентгéн [ре"ндгéн]
рюкзáк [р'уг'зák]
тури́стський [тури́с'кий]
футбол [фудбóл]

СЛОВНИК ПАРОНІМІВ

Абонемент // абонент

Абонемент – право на регулярне користування чимось упродовж певного терміну і документ, що надає на це право; відділ бібліотеки. *Театральний абонемент; абонемент художньої літератури.*

Абонент – користувач абоненту. *У бібліотеки 20 тис. абонентів.*

Виборний // виборчий

Виборний – який обирається голосуванням. *Виборна посада.*

Виборчий – який стосується виборів, їх організації та проведення. *Виборча комісія.*

Військовий // воєнний

Військовий – який стосується війська. *Військовий лікар, військова техніка, форма.*

Воєнний – який стосується війни. *Воєнний час.*

Громадський // громадянський

Громадський – який стосується громади, пов'язаний із нею; колективний, який належить усій громаді. *Громадська діяльність.*

Громадянський – який стосується громадянина, властивий йому; цивільний, невійськовий. *Громадянська позиція.*

Дослідний // дослідницький

Дослідний – який стосується дослідів, пов'язаний з ним. *Дослідні машини.*

Дослідницький – який стосується дослідника, належить йому. *Дослідницький метод.*

Дружний // дружній

Дружний – який відбувається одночасно, злагоджено, спільно; пов'язаний дружбою і згодою. *Дружний колектив.*

Дружній – який ґрунтується на дружбі, прихильності, взаємно доброзичливий. *Дружній погляд.*

Зумовлювати // обумовлювати

Зумовлювати – бути причиною чогось, викликати щось. *Зумовлювати погоду, розвиток.*

Обумовлювати – ставити в залежність від певних умов; визначати умови, терміни тощо. *Обумовлювати договором; обумовлювати повернення.*

Інцидент // прецедент

Інцидент – прикрий випадок, сутичка. *Інцидент під час вистави.*

Прецедент – випадок, що став приводом, прикладом, мотивом тощо для всіх наступних. *Скандал, що не має прецедентів.*

Компанія // кампанія

Компанія – група осіб, промислове об'єднання. *Компанія дівчат, телевізійна компанія.*

Кампанія – сукупність заходів для здійснення важливих політичних, господарських, культурних завдань. *Виборча кампанія, посівна кампанія.*

Людний // людяний

Людний – багатолюдний. *Людне місто, людний заклад.*

Людяний – гуманний, доброзичливий, чуйний до інших. *Людяний вчинок, бути людяним.*

Металевий // металічний

Металевий – виготовлений, зроблений із металу. *Металева огорожа.*

Металічний – дзвінкий, сріблястий, який звучить високо і сильно (про звук, голос, сміх). *Сказати металічним голосом.*

Мимохідь // мимохіть

Мимохідь – не зосереджуючись на чомусь, між іншим, побіжно; минаючи кого- або що-небудь. *Переглянути мимохідь.*

Мимохіть – без певного наміру; всупереч бажанню, власній волі. *Заплати мимохіть.*

Музикальний // музичний

Музикальний – обдарований здатністю тонко сприймати музику, виконувати музичні твори; мелодійний. *Музикальна дитина, музикальний слух.*

Музичний – який стосується музики як виду мистецтва. *Музична школа, музичний фільм.*

Нараз // наразі

Нараз – раптом, ураз, несподівано, зненацька. *Нараз пішов сніг.*

Наразі – зараз, у цей момент, у момент мовлення. *Наразі всі розійшлися.*

Особистий // особовий

Особистий – це індивідуальний, належний окремій особі. *Особисте життя, особиста власність, особиста думка.*

Особовий – такий, що стосується особи взагалі, багатьох осіб. *Особовий склад, особова справа.*

Приводити // призводити

Приводити – доводити до якогось нейтрального або позитивного стану, наслідків. *Приводити до готовності, приводити в належний вигляд.*

Призводити – приводити до переважно негативного стану, вчинку. *Призводить до біди, призводить до хвороби.*

Тактичний // тактовний

Тактичний – який стосується тактики як сукупності прийомів або способів для досягнення мети (у політиці, спорті) або здійснення певної бойової операції. *Тактичний хід, тактична перевага.*

Тактовний – який володіє почуттям міри, уміє поводитися, дотримується відповідних норм. *Тактовна людина, бути тактовним.*

Туристичний // туристський

Туристичний – який стосується туризму – спеціально організованого відпочинку. *Туристична агенція.*

Туристський – який стосується туристів. *Туристське спорядження.*

Численний // чисельний

Численний – який є у великій кількості. *Численні витрати.*

Чисельний – який стосується числа; виражається числом, числовий; кількісний. *Чисельне рішення, чисельне збільшення.*

Додаток 4

ВІДПОВІДІ ДО ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ

Тести на с. 40–41: 1 Б; 2 А; 3 Б; 4 В; 5 А; 6 В; 7 Г; 8 – 1В/2А/3Д/4Б; 9 – 1В/2А/3Д/4Г.

Тести на с. 104–105: 1 В; 2 Б; 3 В; 4 Г; 5 Г; 6 В; 7 Б; 8 А.

Тести на с. 141: 1 Г; 2 А; 3 В; 4 А; 5 В; 6 В; 7 Г; 8 В.

Тести на с. 169: 1 В; 2 Б; 3 А; 4 А; 5 Г; 6 Б; 7 Г.

ПОЯСНЕННЯ ЩОДО ВИКОНАННЯ ДЕЯКИХ ВИДІВ ЗАВДАНЬ

попрацюйте в парах

Порядок виконання

1. Уважно прочитайте завдання.
2. Визначте, хто говоритиме першим.
3. По черзі висловіть свої думки.
4. Дійдіть спільного висновку.

два – чотири – усі разом

Ця вправа дає змогу спочатку обмінятися ідеями з партнерами й лише потім озвучити свої думки перед класом.

Порядок виконання

1. Уважно ознайомтеся із завданням.
2. Обговоріть свої ідеї з однокласником (однокласницею). За змоги дійдіть спільної думки.
3. Об'єднайтеся в четвірку (наприклад, з учнями, що сидять за найближчою до вас партою). Обговоріть попередньо досягнуті рішення. За змоги дійдіть спільної думки, хоча в деяких випадках у групі може бути особлива думка, яка теж має право на існування. Визначте, хто з вас висловлюватиме думку групи.
4. Висловіть думку групи.

коло думок

«Коло думок» допомагає знаходити рішення з конкретної проблеми шляхом вільного висловлення своїх думок усіма учасниками колективного обговорення.

Порядок проведення

1. Уважно ознайомтеся з проблемою.
2. Усі учасники за бажанням висувають свої ідеї щодо розв'язання проблеми. Що більше ідей – то краще!
3. Обговоріть запропоновані ідеї, оберіть ті, що допомагають дійти істини.

Увага! Забороняється обговорювати й оцінювати ідеї на етапі їх висловлення. Дозволяється повторювати або розширювати ідеї, запропоновані будь-ким. Пам'ятайте, що об'єднання кількох ідей часто веде до висунення нових.

ПОСПІЛКУЙТЕСЯ

Ця вправа дає змогу кожному за бажанням висловити думку швидко й лаконічно.

Порядок проведення

1. Визначте, хто за ким буде висловлюватися.
2. По черзі висловіть думку лаконічно й швидко.

Увага! У цій вправі висловлюються лише за бажанням, а відповіді не коментують і не оцінюють. Також забороняється перебивати того, хто висловлюється, викрикувати з місця. Учитель може обмежити час для висловлення.

ЗМІСТ

<i>Шановні десятикласники і десятикласниці!</i>	3
---	---

ВСТУП

§ 1. Лексикографія. Сучасні лексикографічні джерела	4
§ 2. Основні типи словників	8

МОВНІ НОРМИ

§ 3. Поняття норми в сучасній українській літературній мові	14
---	----

ЛЕКСИЧНА НОРМА

§ 4. Слово і контекст. Слововживання	18
§ 5. Слова власне українські та запозичені	24
§ 6. Лексичні синоніми й антоніми	28
§ 7. Пароніми	32
§ 8. Фразеологізми	36

ПРАКТИЧНА РИТОРИКА

§ 9. Риторика як мистецтво, наука й навчальна дисципліна	43
§ 10. Мовленнєва ситуація. Умови успішного спілкування	46
§ 11. Моделювання ситуації спілкування. Складання діалогів відповідно до запропонованої ситуації	50
§ 12. Особистість мовця. Вимоги до мовлення оратора	53
§ 13. Аудиторія. Моделювання аудиторії. Контакт промовця зі слухачами	57
§ 14. Переказ тексту промови	61
§ 15. Текст як одиниця спілкування. Етапи підготовки тексту виступу	62
§ 16. Стратегія й тактика мовленнєвої поведінки. Комунікативний намір	66
§ 17. Написання й виголошення тексту публічного виступу	70

ОРФОЕПІЧНА Й ОРФОГРАФІЧНА НОРМИ

§ 18. Чергування <i>y – e, i – й</i> як засіб милозвучності	73
§ 19. Вимова звуків	77
§ 20. Наголошування слів	81
§ 21. <i>Урок розвитку мовлення. Усний переказ тексту з творчим завданням .....</i>	85
§ 22. Принципи української орфографії. Ненаголошені [e], [и] в корені слова	88
§ 23. Апостроф	91
§ 24. Позначення м'якості приголосних	93

§ 25. Урок розвитку мовлення. Есе на актуальну тему	97
§ 26. Чергування звуків. Спрощення. Зміни приголосних у процесі словотворення	99
§ 27. Урок розвитку мовлення. Діловий лист	105
§ 28. Правила перенесення слів із рядка в рядок. Графічні скорочення слів	106
§ 29. Подвоєні букви	109
§ 30. Правопис суфіксів і префіксів	113
§ 31. Уживання великої букви	117
§ 32. Написання складних слів	121
§ 33. Написання слів іншомовного походження	125
§ 34. Складні випадки написання прізвищ та географічних назв	130
§ 35. Урок розвитку мовлення. Письмове обґрунтування своєї позиції (свого вибору)	132
§ 36. Розрізнення прислівників і співзвучних сполук	133
§ 37. Написання <i>не, ні</i> з різними частинами мови	137

МОРФОЛОГІЧНА НОРМА

§ 38. Рід іменників	143
§ 39. Іменники, що мають лише форму однини чи множини	148
§ 40. Закінчення іменників в орудному відмінку	151
§ 41. Закінчення іменників чоловічого роду II відміни в родовому відмінку	153
§ 42. Паралельні закінчення іменників	157
§ 43. Урок розвитку мовлення. Письмовий роздум у публіцистичному стилі	159
§ 44. Словозміна іменників IV відміни	162
§ 45. Кличний відмінок	163
§ 46. Творення й відмінювання імен по батькові	166

ПРАКТИЧНА РИТОРИКА. СУПЕРЕЧКА

§ 47. Суперечка як вид комунікації. Різновиди суперечки	171
§ 48. Правила ведення суперечки. Аргументи	174
§ 49. Участь у дискусії	179
§ 50. Полемічні прийоми. Мистецтво відповідати на запитання	181

Додатки

Додаток 1. Словник наголосів	185
Додаток 2. Орфоепічний словник	186
Додаток 3. Словник паронімів	187
Додаток 4. Відповіді до тестових завдань	188
Додаток 5. Пояснення щодо виконання деяких видів завдань	189

Навчальне видання

ЗАБОЛОТНИЙ Олександр Вікторович
ЗАБОЛОТНИЙ Віктор Вікторович

УКРАЇНСЬКА МОВА

(рівень стандарту)

**Підручник для 10 класу
закладів загальної середньої освіти**

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України*

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Головний редактор *Наталія Заблоцька*
Редактор *Ольга Дубчак*
Художній редактор *Олена Мамаєва*
Технічний редактор *Цезарина Федосіхіна*
Комп'ютерна верстка *Наталії Музиченко, Клари Шалигіної*
Коректор *Любов Федоренко*

Формат 70×100/16.
Ум. друк. арк. 15,6. Обл.-вид. арк. 15,05.
Тираж 50 484 пр. Вид. № 1821.
Зам. №

Видавництво «Гене́за», вул. Тимошенка, 2-л, м. Київ, 04212.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 5088 від 27.04.2016.

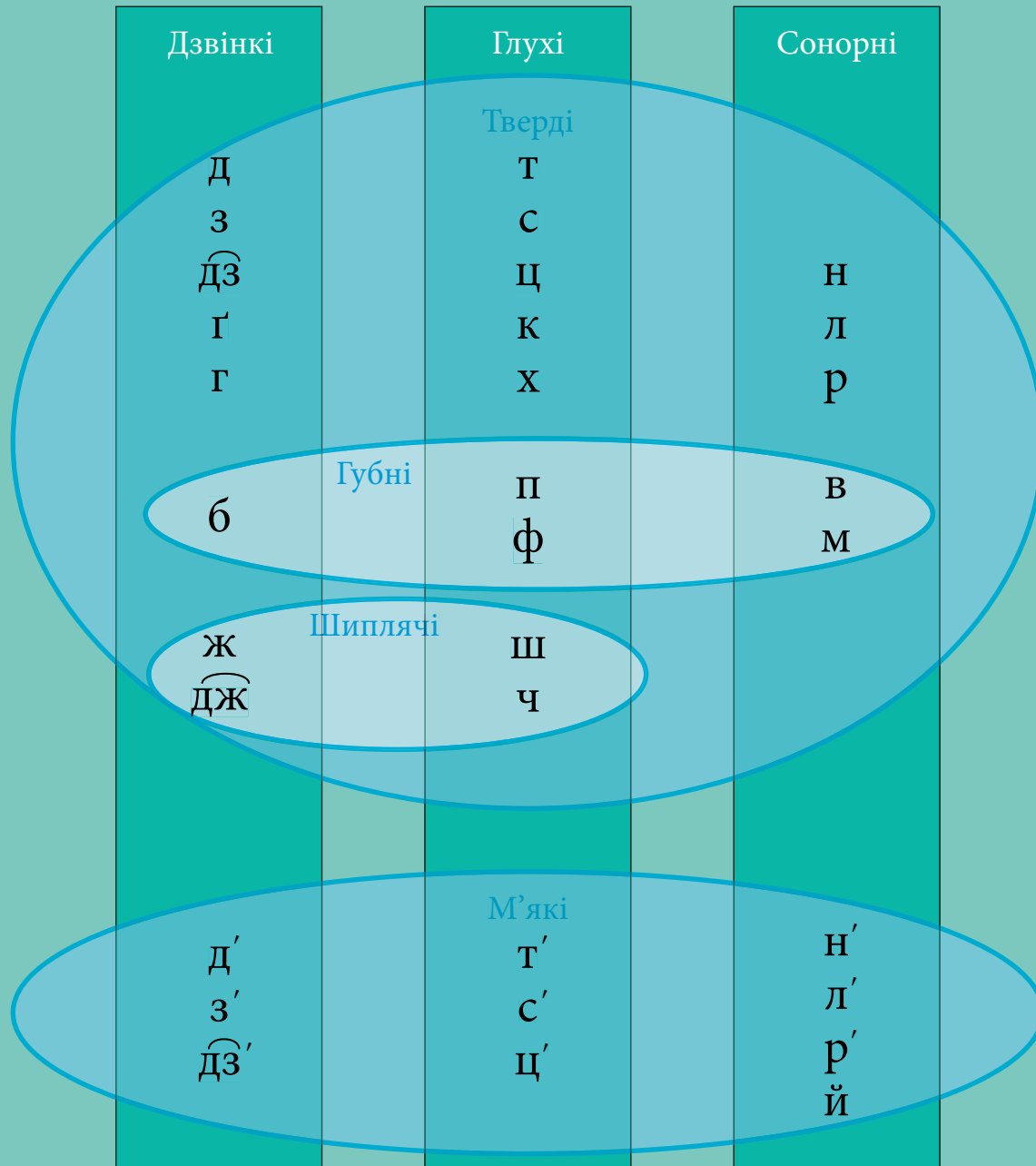
Віддруковано у ТОВ «ПЕТ», вул. Ольмінського, 17, м. Харків, 61024.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 4526 від 18.04.2013.

ЗВУКИ МОВИ

Голосні звуки

а о у е и у і

Приголосні звуки

СТИЛІ МОВЛЕННЯ

Назва стилю	Сфера використання	Основні види	Загальні ознаки
Розмовний	Побут, сімейні, дружні стосунки	Розмова на побутові теми, лист до близької людини	Невимушеність, жвавість бесіди; вияв авторського ставлення
Науковий	Освіта, наука, техніка	Наукова стаття, лекція, відповідь на уроці	Чіткість, точність, послідовність
Художній	Художня література	Оповідання, повість, казка, вірш	Образність, емоційність
Офіційно-діловий	Службові стосунки, законодавство	Заява, оголошення, наказ, закон	Офіційність, конкретність, чіткість, стислість
Публіцистичний	Суспільне життя	Виступ на зборах і мітингу, газетна стаття, звернення	Точність, логічність, піднесеність, офіційність

ТИПИ МОВЛЕННЯ

Розповідь	Опис	Роздум
-----------	------	--------

ЛЕКСИКОЛОГІЯ

Слова	Значення слова	Слова
<ul style="list-style-type: none"> однозначні багатозначні 	<ul style="list-style-type: none"> пряме переносне 	<ul style="list-style-type: none"> загальноживані стилістично забарвлені

Лексика	Слова
<ul style="list-style-type: none"> активна пасивна <p> неологізми застарілі слова архаїзми історизми </p>	<ul style="list-style-type: none"> власне українські іншомовного походження
Синоніми (думати, мислити)	Антоніми (високий, низький)
Омоніми (діво́ча ко́са, го́стра ко́са)	

ЧАСТИНИ МОВИ

Назва частини мови	Значення	Синтаксична роль	Питання
Самостійні			
Іменник	означає предмет	будь-який член речення	хто? що?
Прикметник	означає ознаку предмета	означення, присудок	який? чий?
Числівник	означає число, кількість предметів, порядок їх при лічбі	найчастіше – підмет, означення, додаток	скільки? котрий?
Займенник	вказує на особу, предмет, ознаку, кількість	найчастіше – підмет, додаток, означення	хто? що? який? чий? скільки?
Дієслово	означає дію предмета	найчастіше – присудок (дієприслівник – обставина; дієприкметник – означення)	що робити? що зробити? (дієприслівник – що роблячи?) (дієприкметник – який?)
Прислівник	означає ознаку дії, ознаку предмета чи ознаку іншої ознаки	обставина, означення, присудок	як? де? куди? коли? чому? яким способом? з якою метою?
Службові			
Прийменник	не мають	не є членами речення	не відповідають
Сполучник			
Частка			
Особлива частина мови			
Вигук	виражає почуття, емоції	не є членом речення	не відповідає

ВИДИ РЕЧЕНЬ

Критерії	Види речень
За метою висловлювання	Розповідні Містять повідомлення про факти, події чи явища дійсності
	Питальні Містять запитання
	Спонукальні Виражають спонукування до дії
За емоційним забарвленням	Окличні Вимовляємо з підсиленою інтонацією
За складом граматичної основи	Неокличні
	Двоскладні Граматична основа складається з підмета й присудка
За наявністю другорядних членів речення	Односкладні Граматична основа складається з одного головного члена речення. З головним членом речення у формі присудка: <ul style="list-style-type: none"> ✓ означено-особові ✓ неозначено-особові ✓ узагальнено-особові ✓ безособові З головним членом речення у формі підмета: <ul style="list-style-type: none"> ✓ називні
	Поширені Мають другорядні члени речення
За наявністю (відсутністю) пропущених членів речення	Непоширені Не мають другорядних членів речення
	Повні Є всі необхідні члени речення
За кількістю граматичних основ	Неповні Пропущено необхідні члени речення
	Прості Мають одну граматичну основу
	Складні Мають кілька граматичних основ